

RASOS ŠVENTĖS IŠVAKARĖSE

1967-aisiais būrelio entuziastų atkurta Rasos šventės tradicija Kernavėje jau įtraukta į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. O atgaivinta, rekonstruota lietuviška vasarvydžio šventė sklinda po pasaulį. Nuo 2011 m. kasmet Rasos šventę (Jonines) rengia ir Belgijos lietuvių bendruomenė (BLB). Pastaraisiais metais ji švęsta pietų Prancūzijoje, Lefuro (Laifour) vietovėje, puikiame Ardėnų kalnų slėnyje prie Maso upės.

Belgijos lietuvius telkianti BLB buvo įkurta 1947 m. Briuselyje gyvenusio kun. Jono Danausko pastangomis. Ją steigiant aktyviai talkino pokariu iš Vokietijos darbo stovyklų į Belgiją atvykę ir Limburgo bei Lježo anglių kasyklose įsidarbinę lietuviai, vėliau išvykę į užjūrius. Dar iki tol veikė nedidelės Belgijoje studijavusių lietuvių organizacijos (pavyzdžiui, XX a. pradžioje įkurtas sąjūdis „Ateitis“). Kelis dešimtmečius BLB bendruomenės pirmininke buvusi Stasė Baltus neseniai savo įgaliojimus perdavė jaunesniajai kartai. Šiuo metu šiai organizacijai vadovauja Gintaras Marijauskas. 2005 m. BLB buvo juridškai įteisinta ir tapo pelno nesiekiančia organizacija.

Šiuo metu Europoje BLB savaip išskirtinė – ji telkia įvairių interesų ir įsitikinimų žmones, bet jos branduolį sudaro Briuselyje dirbantys europinių struktūrų ir įstaigų specialistai. Organizacijos tikslas – suburti šioje šalyje gyvenančius lietuvius, „išlaikyti lietuviškas tradicijas ir skleisti Lietuvos kultūrą Belgijoje“. Atsižvelgdama į aktyviųjų narių poreikius ir pageidavimus, ji vysto įvairiašakę kultūrinę, socialinę-politinę ir visuomeninę veiklą. Veikia bendraminčių klubai, meno kolektyvai, švenčiamos valstybinės ir kalendorinės šventės. Lietuves, gyvenančias Belgijoje, kalbina Juozas Šorys.

APIE GYVENIMĄ SVETUR IR BELGIŠKAS RASAS KALBAMĖS SU INDRE BUTAUTYTE

Indre, esi kilusi iš Kauno, dabar gyveni ir dirbi Briuselyje. Ar sąmoningai sieki dirbti ir gyventi užsienyje? Kaip šiuo metu save apibūdintum: (e)migrantė iš pašaukimo ar tik laikinai dirbanti, gyvenanti ir kultūrinę patirtį kaupianti užsienyje, bet širdyje tebepuoselėjanti lietuviškas vertybes?

Visada buvau smalsi ir „iš pašaukimo“ norėjau pažinti pasaulį. Nuolat gyventi užsienyje nesvajojau, bet kai susiklostė palankios aplinkybės, šios patirties nespūriau ir išvažiavau „laikusiai“. Lietuva man – namai, kuriuose gyvena tėvai, draugai, kur turiu savo kampą.

Terminą „lietuviškos vertybės“ vartočiau atsargiai, nes nemanau, kad vertybės turi tautybę. Patikslinčiau, kad neišsižadu savo lietuviškos tapatybės, ją priimu ir puoselėju. Ji mane daro unikalią tarp kitų unikalių žmonių.

Tad kur dabar Tavo namai – Kaune ar Briuselyje?

Tai gana sudėtingas klausimas... Esu lietuviškas, žinau, kad čia yra mano žemė, ji man suteikė gyvenimo pagrindus... Bet daug davė ir pasaulio pažinimas. Gana dažnai,

Indrė Butautytė, Arnoldas Pranckevičius ir Rasa Gražienė
2018 m. Rasos šventėje

sugrįžus į Lietuvą, ypač gamtoje, išgyvenu jausmą, kad, rodos, iš padų šaknys dygsta. Kai važiuoju į Lietuvą, sakau – namo. Pažiūrėsim, kur gyvenimas nuves.

2007-aisiais išvykai į stažuotę Europos Parlamente Liuksemburge, po to dirbai Europos Komisijos Vertimų skyriuje. Vėliau persikėlei į Briuselį (Belgija), šiuo metu dirbi Europos Tarybos Mokymų skyriuje Briuselyje. Kaip apibūdintum Liuksemburgo ir Belgijos lietuvių bendruomenes?

Manau, kad šiuo metu tai yra didžiausia išsilavinusių ir neblogas pajamas gaunančių užsienio lietuvių sankaupa. Tai daugiausia žmonės, dirbantys Europos institucijose, NATO, jų šeimos nariai, taip pat ir kitur dirbantys ar iš seniau Belgijoje gyvenantys lietuviai. Žinoma, į Belgiją atvyksta ir kitų profesijų ar socialinių sluoksnių žmonės, pavyzdžiui, studentų, statybose dirbančių vaikinų, auklių ir kt. Ypatinga gal tai, kad visi gebame rasti bendrą kalbą ir įvairių prasmingų veiklų. Nuomonės gali skirtis, bet tarpusavio pagarba jaučiama. Kartais prašmėžčioja mintis: norėčiau, kad tokia būtų Lietuva.

Pasidomėjus jūsų tinklalapiu, akivaizdu, kad bendruomenės veikla išties plačiašakė.

Tikrai, Liuksemburgo ir Belgijos bendruomenės vykdo daug ir įvairios veiklos: nuo užsiėmimų vaikams iki politinių debatų. Tiesiog pasisekė, kad turim daug profesinio potencialo tokiai įvairovei. Dalyviams reikia tik atsirinkti, kur dalyvauti, nes visur suspėti neįmanoma.

O kaip kilo mintis suburti folkloro ansamblį?

Būdama dvidešimtmetė porą metų studijavau Amerikoje. Ten kartais tekdavo pasirodyti tarptautiniuose studentų renginiuose, tad išmokau keletą dainų. Dar išvykstant viena draugė įdainavo kelias liaudies dainas atsiminimui. Tada pajutau, kokios jos man svarbios. Tiesa, Kaune susibėgau su ateitininkais, jie taip pat nemažai dainuodavo ką nors švėsdami ar keliaudami. Labai gerai jausdavausi tarp tų jaunų dainuojančių žmonių. Iki šiol galvoju, kad dainuojantis žmogus negali būti blogas.

Liuksemburge prisijungiau prie grupelės, dainuojančios liaudies dainas. Į Briuselį iš

2017-ųjų Rasos šventės ugnys

Dainuoja Rasa Gražienė, Agnė Gainaitė, Indrė Butautytė. 2018 m.

Liuksemburgo persikėlus mano draugei Rasai Gražienei, anksčiau dainavusiai „Raskilos“ ansamblyje, labai norėjosi nepraleisti progos pasimokyti jų daugiau. Taip Rasa subūrė folkloro ansamblių „Rasos“.

Iš pradžių dainuoti susirinkusios moterys ir merginos buvo labai nedrąšios. Kai kurios buvo patyrusios „folklorinių traumų“, kai mokykloje ar namie girdėdavo prastai atliekamas, nuvalkiotas dainas. Bet ilgainiui ansamblis tapo jų gyvenimo dalimi. Ne vieną kartą girdėjom sakant, kad sudėtingose gyvenimo situacijose visus negerumus jos tikisi išdainuoti...

Ką dainuojate ansamblyje „Rasos“?

Dainuojame daugiausia senąsias dainas, stengiamės išsiaiškinti jų simbolius. Man asmeniškai jos kalba, man jų reikia. Folkloras yra susijęs su kultūriniais archetipais, kurie mums padeda pažinti ir suvokti savo šaknis, savo tapatybę. Repertuarą mums pasiūlo ansamblio vadovė Rasa. Stengiamės dainuoti tas dainas, kurios mums ką nors sako, paliečia širdį. Taip pat dainuojame kalendorines dainas, ruošiamės konkrečioms pasirodymams. Tarkim, 2018 m. daug koncertavome įvairiose vietose minėdami Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimtmetį. Tiesa, atsipalaidavimui užtraukiame ir kokį romansą ar žemaitišką „talalaiką“.

Vienas įsimintinas koncertas vyko Diufelyje, Flandrijos miestelyje, kurį su Lietuva sieja ypatingi ryšiai. Labai įdomi istorija: Lietuvai atgavus

nepriklausomybę, Diufelio apylinkėse vyko festivalis, kuriame dalyvavo folkloro ansamblis „Jievaras“ iš Lietuvos. Jie buvo apsisotę pas vietos gyventojus. Užsimezgė artimi ryšiai, ir viena šeima ėmėsi organizuoti labdaros rinkimą ir vežimą Lietuvos vaikų ir senelių globos namams, ligoninėms. Ir taip 25-erius metus. Tokia atkakli ištikimybė. Kai pirmą kartą susipažinome su kukliais to miestelio žmonėmis, sunku buvo patikėti, kad kai kurie iš jų Lietuvoje apsilankę kokius 30 kartų. Galėjome tik nuoširdžiai nulenkti galvas¹.

Jau keletą metų iš eilės švenčiame ir Vėlines: būnant toli nuo namų jos padeda pajusti vienybę su jau išėjusiais ir gyvais artimaisiais. 2019 m. pirmąsyk kartu su ambasados darbuotojais uždegėme žvakutes ir padainavome Briuselio kapinėse, kuriose palaidoti lietuvių bei mūsų šaliai padėję belgų diplomatai. Na, o didysis akcentas yra Joninės, arba Rasos...

Ar galima sakyti, kad jau keliolika metų rengiama vasarvidžio šventė yra vienas svarbiausių Belgijos lietuvių bendruomenės renginių? Beje, žiniasklaidoje įvairuoja šios šventės pavadinimai...

Mes, rengėjai, šią šventę vadiname Rasomis, o kitiems žmonėms aiškiau, kai kvieti į Jonines.

1 Belgijos pilietė Francina Baeten Van den Brande įsteigė Belgijos ir Lietuvos draugystės asociaciją Flandrijoje, kuriai ir vadovauja. Diufelyje kasmet minima Vasario 16-oji. Žr. publikaciją „Kauno dienoje“: <https://kauno.diena.lt/raktazodziai/diufelis>.

Jas lietuvių bendruomenė šventė dar prieš man atvykstant į Belgiją. Rodos, dvejus metus švęsta kartu su latviais ir estais. Šiose šventėse visada kuriamas laužas ir vakarop į vandenį paleidžiami vainikėliai. O kitos tradicijos daugiau interpretuojamos.

Kažkuriuo metu šventei teko ieškoti naujos vietos, taip ji persikėlė tolokai nuo Briuselio, į Maso upės slėnį Prancūzijoje, Ardėnų kalnuose. Ši ypač graži ir erdvi vieta paskatino šventę rengti kitaip – artėjant prie tradicinio jos supratimo. Pamažu pribrendo reikalas aptarti, ką šventėje veikiame, ką ir kodėl dainuojame, kokius ritualinius veiksmus atliekame. Tad maždaug prieš penkerius–šešerius metus šventė pasikeitė, tuo pat metu susibūrė ir mūsų folkloro ansamblis. Ši šventė tikrai tapo vienu iš pagrindinių Belgijos lietuvių bendruomenės renginių.

Tad kaip dabar Belgijos lietuviai švenčia Rasas (Jonines)?

Reikia suprasti, kad šventę ruošia savanoriai, kurie susirenka penktadienį po ilgos darbo savaitės. Niekad nežinai, ką rasi atvažiavęs. Pavyzdžiui,

pernai (2019 m.) radome nupjautą, bet nenugrębtą pievą, o šventė sutapo su didžiausiais Europos karščiais... Teko paplušėti...

Iš anksto nežinome, kiek ir kokių dalyvių atvyks, bet paprastai susirenka jų apie pora šimtų, neskaičiuojant vaikų, na, o 2018-ųjų Šimtmečio Rasose dalyvavo daugiau nei trys šimtai žmonių (kartu su savanoriais talkininkais).

Pagrindiniai šventės akcentai – ugnis, vanduo, žolynai, saulė, paparčio žiedas, vainikėliai. Taip, kaip įprasta, tik šventė vyksta bent dviem kalbomis. Iš pat pradžių pastebėjome, kad net daugelis lietuvių nežino Rasų šventės simbolikos. Su kolege Rasa kartu vesdamos šventę, aiškino me kalendorinių švenčių prasmes ir jų sąsajas su žmonių gyvenimo ir gamtos ciklais.

Ką mums bendriausia prasme reiškia Rasos? Gamtos ciklų kaitą ir gyvenimo tėkmę. Šios gražios šventės išgyvenimas yra ir kiekvieno iš mūsų tam tikro gyvenimo etapo šventimas. Šventę kuriame pasikliaudamos savo nuojauta – išryškiname tai, kas mums svarbu jos metu. Žmonės vis labiau rūpinasi ekologija, sveiku maistu, švaria aplinka, tad prigimtinė gamtojauta nesikerta nei

2018 m. Rasos

Agnė Nastopkaitė su dukromis 2018 m. Rasos šventėje

su krikščioniškomis vertybėmis, nei su modernaus pasaulio siekiais. Kita vertus, gebėjimas patirti šios šventės sakralumą primena gebėjimą skaityti ir suvokti poeziją. Stengiamės sukurti erdvę, kurioje šventės dalyviai išgyventų tą šventumo pajautą.

Man didžiausias komplimentas po šventės – žmonių žodžiai, kad jie pirmą kartą suprato, apie ką yra Joninės...

Sakoma, kad nemaža dalis lietuvių savąją tapatybę atranda būtent išvykę...

Išvykus gyventi į užsienį pamažu susidėlioja vertybiniai akcentai. Atsidūrus kitos šalies kultūrinėje aplinkoje atsiranda prielaidos tapti tikresniu lietuviu, nei buvai Lietuvoje. Bent taip atsitiko man: ėmiau daugiau domėtis savo kultūra, įsisąmoninau, kas esu, ir tvirčiau atsistoju ant kojų. Nemažai keliauju. Nors pasaulyje matau ir įspūdingesnio kultūrinio paveldo, bet lietuviški simboliai man kol kas kalba asmeniškiau nei kas nors kita. Kartais pavyksta juos „išversti“ ir pasidalinti su kitais. Taip baltiškąją kultūrą atranda ir kiti žmonės.

APIE BLB VEIKLĄ, BRIUSELIO LIETUVIUS IR, ŽINOMA, ARTĖJANČIAS RASAS KALBAMĖS SU AGNE NASTOPKAITE

Esate Vilniaus ir Maskvos M. Lomonosovo universitetus baigusi filologė klasikė, nuo 2006 m. dirbate Europos Sąjungos institucijose Briuselyje, dalijatės įžvalgomis savo tinklaraštyje, dalyvaujate Belgijos lietuvių bendruomenės (BLB), iš esmės neformalios lietuvių atstovybės, veikloje. Kokios, Jūsų akimis, yra šio juridiškai įforminto sambūrio pagrindinės funkcijos?

Kai atsiradau Briuselyje, lietuvių jame buvo tiek, kad visi vieni kitus pažinojom. Tiksliau, mums, jaunatviškai egocentiškiems atvykėliams iš neseniai nepriklausomybę atgavusios Lietuvos, taip atrodė – netrukus ėmėm pastebėti, kad Briuselyje yra ir kitokių lietuvių, atsibloškusių į Belgiją tradiciškesniais karo ir pokario emigracijos keliais. Man rodos, kad būtent tie žmonės turėjo ir puoselėjo lietuvių bendruomenę kaip būdą nepasimesti ir išlaikyti savo prigimtine tautinę tapatybę. Mes, naujieji Belgijos – daugiausia Briuselio – lietuviai, prie tos bendruomenės iš pradžių

2018 m. Rasos

šliejomės – pirmoji bendruomenės pirmininkė, kurią atsimenu, buvo ponia Stasė Baltus, o paskui dėl demografinių priežasčių paėmėm viršų, iš pradžių skaičiumi, paskui ir administraciškai.

Aš pati niekada nesuvokiau BLB kaip neformalios lietuvių atstovybės – niekad nejaučiau poreikio būti kieno nors Briuselyje atstovaujama, nes niekad nesijaučiau iš Lietuvos išvykusi. Man Briuselis yra vieta, kurioje dirbu, tarsi ilgalaikė komandiruotė, o Lietuva – vieta, kurioje gyvenu ir kuri man rūpi. Kadangi įaugau į BLB organizacijai, palaipsniui, kai dėl naujai atvykstančiųjų skaičiaus tapo nebeįmanomi susitikimai gimtadienio vakarėliuose ir teko juos plėsti į mažiau asmeninius santykius paremtas ir įvairesnius žmonių sluoksnius įtraukiančias sambūrio formas, man BLB tokia ir liko organizacija, kurioje mano pažįstami ar net draugai organizuoja jiems širdžiai artimas veiklas. Palaikydama draugus ir pažįstamus tose veiklose dalyvauju ir džiaugiuosi, kad paprastai būna smagu.

Man BLB yra smarkiai išsiplėtęs draugų vakarėlis, bet kai pažiūriu į veiklas, taip, jos turi ryškų bandymo neiškristi iš lietuviškos tapatybės ženklą, – man rodos, tai atliepia BLB narių poreikius ir lūkesčius. Kaip vaikus auginančių

žmonių bendruomenė, visada jautėm lietuviškos sekmadieninės mokyklos poreikį. Iš pradžių gebėję susiorganizuoti kalbos ir istorijos būrelius, išaugusius iš konkrečių mamų iniciatyvų, dabar jau turim labiau struktūruotą mokyklėlę, visada pilna salė būna per lietuviškus koncertus ar vaikų spektaklius. Net organizuodami lietuviško (niekuo nesiskiriančio nuo nelietuviško!) teniso turnyrą, prieš apdovanojimus ir vakarienę sugiedam himną: sporto klubo barmenas būna apakęs, o mes – pasijutę lietuviškai, kad ir kaip nederėtų balsai, kad ir koks iš esmės paviršutinis ir, atsiečiau žiūrint, kičinis yra toks tapatybės demonstravimas.

Kaip suvokiate Belgijos (Europos) ir Lietuvos kultūrų panašumus ir skirtumus? Su BLB minite valstybines, kalendorines šventes, ar esama bandymų su lietuvių kultūra ir pasaulėjauta supažindinti kitų tautybių „pasaulio ir Europos piliečius“ ar taip „atlietuointi“ išvykusius tautiečius?

Visų pirma, man Belgija ir Europa nėra tapachios sąvokos: jei rašom „Belgija (Europa)“, lygiai taip pat galim rašyti ir „Lietuva (Europa)“. Antra, nesijaučiu Belgiją pakankamai pažįstanti: dirbu tarptautinėje tokių pat „komandiruotųjų“

aplinkoje, tik visai neseniai pradėjau praktikuoti veiklas, kurios mane suvedė su panašių interesų belgais – anksčiau pažinojau tik pediatrus, kinestistus ir vaikų darželio auklėtojas. Be to, išvis nesu linkusi generalizuoti – šalį ir tautą sudaro žmonės, o žmonės juk tokie skirtingi.

BLB veiklose dalyvaujantys belgai turi arba lietuviškų šaknų, arba ryšį su lietuvaitėm (gal ir lietuvaičiais, bet dabar tokių neprisimenu). Tie žmonės, kuriuos mačiau, yra smalsūs ir imlūs lietuviškos tradicijoms. Man tai atrodo natūralu: jei man svarbus žmogus, tai įdomu, iš kur jis atėjęs ir kuo gyvena, kaip reiškiasi jo tautiškoji esybės dalis. „Atlietuvinti“ man skamba kaip juokingas, beprasmis ir nekorektiškas veiksmas, kuriam įvykdyti reiktų bent jau supratimo, kas yra etaloninė lietuviybė, o tai yra taip pat neįmanoma, kaip gebėti identifikuoti „nulietuvintuosius“.

BLB gyvavimo tikslas – kaip aš jį suprantu – nukreiptas į vidų, ne į išorę. Būnam kartu, nes norim daryti dalykus, švęsti šventes, vykdyti veiklas, kurios būdingos lietuviams visame pasaulyje. Smagu ir praktiška tai daryti su žmonėmis, kurie fiziškai šalia ir kurių daugumą vis dar nuo seno pažįsti.

Kokią reikšmę Jūsų bendruomenei turi kasmet rengiamos Rasos (Joninės)? Ką jos reiškia seniau ir palyginti neseniai į Belgiją atvykusiems lietuviams ar latviams, taip pat Jums bei Jūsų artimiesiems asmeniškai? Ką išgyvenate, kokios šventės dalys ar simboliniai elementai veikia stipriausiai ir yra paveikliausi?

Rasos (Joninės) yra tikrai įspūdinga Belgijos lietuvių šventė. Labiausiai organizatorių Rasos ir Indrės dėka, kurioms ta šventė, man rodos, yra egzistenciškai svarbi. Galiu tik žavėtis, gerbti ir kaip įmanydama palaikyti tokią energingą ir autentišką kam nors asmeniškai svarbių dalykų

raišką ir propagavimą. Tikrai negaliu kalbėti už kitus, bet man ir mano šeimai belgiškos Rasos yra būdas praleisti ypatingą saulėgrįžos naktį taip, kaip ją išgyvendavo lietuviai: kažkada – dabar – Lietuvoje – čia – kitur. Parodyti dukroms, kad moku pinti vainikus, kad tėtis moka statyti palapinę, kad bičiulis Nerijus moka ir nori pernakt prie laužo groti gitara ir kad šitiek žmonių gali pritarti dainai „Svajoklis“! Sakralesni ir ezoteriškesni šventės momentai kiekvieno turbūt išgyvenami skirtingai, dauguma turbūt ne visus ir pastebi, bešokinėdami paskui vaikus, užstrigę prie alaus ar paupiais nuklydę į kitą vasaros pusę... Bet prie liepsnojančių stebulių ir valtimis į upės vidurį plukdomų degančių vainikų susiburiame visi – ir tada ugnies ir liaudiškos dainos kokteilis nu-rauna net ciniškus ir intravertiškus stogus... Kad įleistų vidun žodžiais neapibūdinamos lietuviybės užtaisą, kurio užteks iki kitų metų.

Parengė Juozas Šorys

ON THE EVE OF ST. JOHN'S DAY

Interview with two Brussels-based Lithuanians – Indrė Butautytė and Agnė Nastopkaitė. They have been working at EU institutions for many years and we talk about their life choices, life abroad, Lithuanian identity, global culture and what draws them home. The Lithuanian community of Belgium (established in 1947) and its various activities are presented. Also presented is one of the cultural initiatives that unites Lithuanians – the Summer Solstice celebrations (Rasos or Joninės). According to I. Butautytė, such symbolic actions and symbols support the self of Baltic culture, while according to A. Nastopkaitė, in this way a person can “recharge” themselves with a certain Lithuanian sense that cannot be described in words. In recent years, the celebration attracts about two hundred participants in the Ardennes, Meuse river valley; it is attended by Lithuanian families and their friends from surrounding countries.

2018 metų ugnys. Gretos Pikutienės nuotraukos

Joninių naktis Plateliuose. 2009 m. Arūno Baltėno nuotrauka

APIBRĖŽIMAS

NUO KOSMOLOGINIO VAIZDINIO PRIE MAGINĖS PRAKTIKOS IR EPISTEMINĖS METAFOROS

Dainius RAZAUSKAS

Kaip kosmologinis pasaulio aptvaras atribojo ir saugojo šį sutvertąjį pasaulį nuo nesutvertojo, nuo už tvoros likusio chaoso jėgų, taip bet kuri buitinė tvora saugo ne tik nuo kūniškų įsibrovėlių, bet ir nuo mitinių būtybių, dvasių.

Ir ji neprivalo būti kūniška, fizinė – gana, kad būtų simbolinė. Taigi aptvarą, kuris turi maginę paskirtį, atstoja bei jam prilygsta paprasčiausias apibrėžimas ar apsibrėžimas ratu. Vienas iš ryškiausių tradicinių pavyzdžių – apsibrėžimas ratu laukiant pražystančio paparčio žiedo. Apibrėžtoji erdvė mena sutvertąjį pasaulį, kosmosą, šitaip išskirtą iš chaoso ir nuo jo atskirtą.

Akivaizdu, kad išoriniame pasaulyje apibrėžtas ratas tėra vidinio apibrėžimo projekcija, t. y. simbolinis apibrėžimo veiksmas visų pirma atliekamas viduje, sąmonėje, o išorinis jo pavidalas tėra ženklas (tai suvokiama ir tautosakoje). Galų gale užtenka norimą išskirti dalyką apibrėžti mintyse – paprastai tariant, tiesiog apibrėžti.

Šitaip ir randasi episteminė, pažinimo sričiai priklausanti, šiuolaikinė apibrėžimo kaip definicijos metafora. Apibrėžimas tad lemia žinojimą, kaip ir apibrėžtame rate pražydes papartis.

Reikšminiai žodžiai: apibrėžimo metafora, apibrėžimas ratu, maginis ratas, pasaulio aptvaras, baltų mitologija, mitinis pasaulėvaizdis, sąmonėjimo istorija.

■ IŽANGA: SUTVERTOJO PASAULIO TVORA

Ankstesniuose straipsniuose, remiantis lietuvių bei latvių tautosakos ir kai kurių kitų tradicijų lyginamaisiais pavyzdžiais, jau buvo aptarta, kad mitinis pasaulis paprastai įsivaizduojamas esąs aptvertas tvora (taigi šia prasme *sutvertas*) ir toji pasaulį juosianti tvora kaip tik skiria jį, šį pasaulį, nuo ano, anapusinio: šiapus tvoros – šis sutvertasis pasaulis, kosmosas ir jo gyventojai, gyvos būtybės; anapus tvoros – likęs nesutvertas chaosas ir jo demonai, vėluokai, mirusieji, nuo kurių sutvertojo pasaulio gyvas būtybes toji tvora ir saugo¹.

Dabar pamatysime, jog tiek pati ši pasaulį juosianti tvora ar aptvaras, tiek pats *sutvertasis* pasaulis turi reikšmingų mitinių bei ritualinių projekcijų žmogaus gyvenime, tiek išoriniame, tiek galiausiai vidiniame. Tarp jų – ir įprastos sąmoningą pažinimą bei žinojimą nusakančios sąvokos.

1. TVORA NUO DVASIŲ

Kosmologinis aptverto pasaulio vaizdinys kartu yra mitinis provaizdis, kurį daugiau mažiau įkūnija kiekviena buitinė tvora: kaip visą pasaulį juosianti tvora saugo jį nuo anapusinio chaoso demonų, taip kiekviena tvora, būdama tos pirmapradės „kosminės“ tvoros atvaizdas, įgauna apotropėjinę

reikšmę: aptvertą sklypą saugo ne tik nuo kūniškų įsibrovėlių (žvėrių, užklydėlių, vagių ir t. t.), bet ir nuo įsibrovėlių iš ano pasaulio, anapusinių būtybių (dvasių, vėluokų, velnių, laumių ir t. t.).

Tradicinio kaimo žmogui anapus tvoros esantis pasaulis, Gintaro Beresnevičiaus žodžiais, „tai jau chaoso, ne mūsų pasaulio prieangis; tas pasaulis dar nesutvarkytas, nesutvertas, ir iš jo gali pasirodyti netikėčiausi pavidalai, kartais net nepasiduodantys mitologinei klasifikacijai“². Užtat, pasak Juozo Šliavo, „kaimo sodybos viena nuo kitos būdavo atitvertos tvoromis, kurios turėjo ne tik saugoti vieno kiemo teritoriją nuo kito kiemo paukščių, gyvulių, bet taip pat buvo ir neatskiriama sodybos architektūros detalė – lyg ir sodybos aprėminimas“³. Šitaip gamtinio kraštovaizdžio – natūros, laukinės gamtos, chaoso – dalis tampa įrėmintą (tarsi paveikslas ar nuotrauka) ir virsta kultūros, sutvarkytojo, *sutvertojo* pasaulio, kosmoso atvaizdu. O pasak Balio Buračo, tradiciniu lietuvių požiūriu, „per tvorą, upelį ar kryžkelę dvasios negali pereiti, todėl, kai tik prieina, ir dingsta. Apsisaugoti nuo visokio pikto būdavo tveriami daugybė aštrių tvorų, per kurias neper-eina ne tik gyvuliai, bet ir piktosios dvasios“⁴.

Tik apotropėjine, magine tvoros paskirtimi tegalima paaiškinti tai, kad slavų kraštuose kai kur ji tapatinta su česnaku. Pasak Boriso Uspensio,

1 Razauskas 2019a: 37–38 ir ypač 2019b ištaisai.

2 Beresnevičius 1998: 40; 2004: 249.

3 Šliavas 1985: 43.

4 Buračas 1996: 255.

„dėl santykio su tvėrimu, įdomi yra ta aplinkybė, kad aptvaras (stačiatvorė) gali turėti pavadinimą *чеснок*, sutampantį su augalo [česnako] pavadinimu; tokio pat sutapimo esama ir lenkų kalboje, plg. le. *czosnek*. Aptvaro pavadinimas *чеснок* ir augalo pavadinimas *чеснок* veikiausiai yra vienos kilmės <...>: kaip augalas česnakas saugo nuo piktyjų jėgų, taip aptvaras česnakas saugo nuo priešų.“⁵

Tas pat pasakytina ir apie stambesnių gyvenviečių aptvarus, senovės miestų gardus bei sienas. Mirčia Eliadė rašė: „Archajinėse ir tradicinėse visuomenėse gyvenamasis pasaulis suvokiamas kaip mikrokosmas. Už šio uždaro pasaulio ribų prasideda nežinomybės ir chaoso valdos. Šiapus – sutvarkyta, apgyventa, organizuota erdvė, anapus, už šios pažįstamos erdvės – nežinoma ir grėsminga demonų, vėluokų, mirusiųjų ir svetimųjų sritis, žodžiu – chaosas, mirtis, naktis. Šis apgyvento kosmoso, apsupto dykumai ar mirusiųjų karalijai prilygstančio chaoso, vaizdinys išliko netgi tokiose išsivysčiusiose civilizacijose kaip Kinija, Mesopotamija ir Egiptas. Išties daugybėje tekstų tautos teritoriją puolantys priešai prilyginami vėluokams, demonams ar chaoso jėgoms. Antai faraono priešininkai laikyti ‘griuvėsių sūnumis, vilkais, šunimis’ ir t. t. Faraonas buvo prilyginamas dievui Ra, slibino Apopio nugalėtoju, o jo priešai – pačiam tam mitiniam slibinui. Kadangi jie puola ir tuo sukelia grėsmę mieste (ar bet kurioje kitoje apgyventoje bei organizuotoje teritorijoje) nusistovėjęsiai tvarkai ir pačiai gyvybei, priešai tapatinami su demonais, siekiančiais mikrokosmą sugrąžinti į chaoso būklę, jį užgniaužti.“⁶

Jau XX a. pradžioje į tai buvo atkreipęs dėmesį Arturas Morisas Hokartas, kalbėdamas apie senovės Indiją: „Kadangi karalius yra Indros atstovas, tai jis, kaip ir Indra, pirmiausia kovoja su demonais, ir tik paskui – su žemiškaisiais priešais“, savo ruožtu, „netikėlių pavadinimai taip pat reiškia demonus, o įtvirtinimai nebūtinai yra pastatyti iš žemės ar akmens – juos gali sudaryti nematomos ribos“⁷. Tas pat Europoje: Romą užplūdę ir galiausiai įveikę barbarai to meto krikščionių buvo tapatinami su demonais ir laikyti paties Šėtono kariaunomis, pasiūstomis juos nubausti už nuodėmes⁸. „Karvedys mėgdžioja Dievą, kuriam atstovauja, ir kaip Dievas sutriuškina Velnią, taip jis sutriuškina netikėlius Velnio garbintojus“, užtat: „Kai meldžiama pagalbos ginant ‘Dievo

tvirtovės’, sunku pasakyti, kaip ir vedose, ar tai materialios, ar dvasinės tvirtovės. Iš esmės – ir vienaip, ir kitaip, nes materialaus ir dvasinio lygmenų negalima perskirti.“⁹

M. Eliadė apibendrina: „Visai galimas daiktas, kad gyvenamųjų vietų ir miestų įtvirtinimai iš pradžių turėjo saugoti nuo magiškų jėgų; tie įtvirtinimai – grioviai, labirintai, pylimai ir t. t. – buvo skirti veikiau sutrukdyti demonų ir vėlių antplūdžiui nei atremti žmonių antpuoliams. Šiaurės Indijoje epidemijos metu aplinkui kaimą apibrėžiamas ratas, turintis neleisti ligos demonams įsibrauti į kaimą. Viduramžiais Vakarų Europoje miesto sienos buvo rituališkai pašventinamos kaip apsauga nuo demonų, ligų ir mirties.“¹⁰ Mindaugo Paknio duomenimis, „Vilniuje dar XVI a. I pusėje pastatyta gynybinė siena atliko kartu ir karantino užkardos funkcijas. Kilus epidemijai, per miesto vartus neįleidžiami liginiai“¹¹. Tad galima įtarti, jog Vilniaus siena irgi turėjo saugoti ne tik nuo užpuolikų bei užkrato nešiotųjų žmonių, bet ir nuo pačių ligos demonų.

2. APIBRĖŽTAS „MAGINIS APTVARAS“

Atkreipkime dėmesį į tai, kad drauge su miestų aptvarais M. Eliadės minimas „epidemijos metu aplinkui kaimą apibrėžiamas ratas, turintis neleisti ligos demonams įsibrauti į kaimą“. Taigi tuo mastu, kuriuo tvora ar aptvaras saugo ne nuo kūniškų, o nuo dvasinių priešų, jis ir pats neprivalo būti materialus – jis gali būti simbolinis.

Dar visai neseniai ir mūsų kraštuose nuo ligų aplink gyvenvietę būdavo įvairiais būdais apibrėžiamas ratas. XIX a. Vitebsko apylinkėse nuo užkrato viso kaimo našlės iš bendrai sudėtų ir suverptų linų per vieną parą nuausdavo rankšluostį, ir saulei tekant visi kaimo gyventojai paskui jauniausią audėją, prieky nešinę šituo rankšluosčiu, apeidavo kaimą ratu (kartais trissyk), o paskutinė eidavo seniausia iš audėjų, vyniodama paskui save likusį siūlą ir taip juo kaimą apjuosdama¹². XX a. pradžios Polesės gudų manymu:

Каб халера не прабраласа ў вёску, трэа яе абараць. А для гэтаго трэба, каб маладзя дзяўчата, паскідаўшы з сябе й сарочки, запрагліса ў соху да й абаралі вёску кругом.

5 Успенский 1982: 178.

6 Eliade 1961: 37–38.

7 Hocart 1970: 157; žr. Coomaraswamy 1997: 211, išn. 36.

8 Кардини 1987: 166–167.

9 Hocart 1970: 160.

10 Eliade 1997: 35; žr. 1961: 39; 1974: 371.

11 Paknys 2008: 117.

12 Никифоровский 1897: 259, Nr. 2037.

Kad cholera neįsigautų į kaimą, reikia jį aparti. O tam reikia, kad jaunos merginos, nusimetusios netgi marškinius, įsijungtų į žagrę ir apartų kaimą ratu.

Каб халера не прабраласа на ўёску, трэба ўзяць апалены з двух канцоў ожах паміж ног да ў аб'ехаць на ём кругом вёскі так, каб абчаруіць на зямлі цэлы круг. Такі круг перацэрагае не толькі ат халеры, але ў ат усялякае пошасці ў ат паморку ці ўпадку гаўяда.

Kad cholera neįsigautų į kaimą, reikia paimti tarp kojų apdegusį iš abiejų galų nuodėgulį ir apjoti ant jo aplink kaimą taip, kad žeme būtų apibrėžtas ištisas ratas. Toks ratas saugo ne tik nuo choleros, bet ir nuo bet kokio užkrato bei nuo maro ar galvijų kritimo.¹³

Panašiai sakyta Lietuvoje: *Jei kaimą apartum aplink vaga arkliu ar jaučiu iš dvynių, tai tam kaimė žmonės pavietre nemirtų*¹⁴. Pasak Angelės Vyšniauskaitės, „kai kur Lietuvoje, ypač Dzūkijoje, pirmąją vagą varo aplink dirvą taip, kad žemės virstų į vidaus pusę. Tikėta, kad tada toji dirva tikrai bus pilna javo. <...> Čia atsispindi tikėjimas, kad magiškas apskritimas apsaugosias nuo blogybių, pasėlius nuo ledų.“¹⁵ O Juozas Šliavas pasakoja, kaip „Joninių vakarą šeimininkas su rožančiumi apeidavo visus laukus, kad piktos dvasios neniokotų derliaus“, o „raganoms išvaisyti uždegdavo šiaudų kūlį ir eidavo aplink namus ir laukus“¹⁶. Panašiai karelių kerdžius triskart apeidavo išgintą galvijų bandą ir taip sukurdavo aplink juos „maginį aptvarą“, saugantį nuo plėšrūnų ir kitų piktų jėgų¹⁷.

Pasak Jono Balio, „laukų apėjimo paprotys siekia labai senus laikus ir jis susidarė veikiant pažiūrai, kad kiekviena vieta, kuri yra su kultinio pobūdžio procesija ratu apeinama, esti tarsi apsupama magiška mūro siena, kurios joks blogas demonas negali peržengti“¹⁸.

Taigi apibrėžiant ar *ap-einant* ratu (taigi atliekant *ap-eigą*) sukuriamas savotiškas „magiškas aptvaras“. Slavų papročių tyrinėtojos Jelenos Levkijevskajos žodžiais, „aptvėrimas, greta apėjimo, apjuosimo, aparimo, apibrėžimo, apibarstymo,

apsupimo pylimu ir kitais būdais sudaryto maginio rato, yra viena iš ribos tarp saugomo objekto ir grėsmės šaltinio sukūrimo formų“, ir kaip tik todėl „įprasti ūkinės paskirties aptvarai (tvora, žiogris ir kt.) galėjo įgauti maginio rato funkciją“¹⁹.

Kaip tik tokio maginio rato funkciją atlieka anksčiau jau minėta²⁰ visą pasaulį juosianti „geležinė tvora“ rusų užkalbėjimuose: *Стань ты, железень тын, круг меня, раба Божия (имярек) в вышету от земли до неба, а в широту от востоку до западу во все четыре стороны* „Stok tu, geležine stačiatvore, aplink mane, Dievo vergą (vardas), į aukštį nuo žemės ligi dangaus, o į plotį nuo rytų ligi vakarų į visas keturias puses“; *...обставте круг меня раба Божия (имярек) тын железный, верыи булатны на 120 верст, оком не окинуть, глазом не увидеть* „apsupkite aplink mane, Dievo vergą (vardas), geležinę stačiatvorę, plieninius virbus 120 varstų, akimi neapmetamą, žvilgsniu neužmatomą“; *Как станет около меня... тын железный и забор каменный от юга до севера, от земли до небеси* „Kaip stos aplink mane... geležinė stačiatvorė nuo pietų ligi šiaurės, nuo žemės ligi dangaus“ ir pan.²¹

Tokia ir latvių dainose minima apotropėjinė „geležinė tvora“:

*Tais', Dieviņ, dzelzu sētu
Apkārt manu dzīvošanu:
Burvis būra, skauģis skauda,
Nevēloņa nevēlēja.*

Tverk, Dievuli, gelžies tvorā
Aplink mano gyvenimā:
Burtvis buria, skauģis skāugi²²,
Piktavālis pikta linki.

*Nevienam tā nebija
Kā manam tēviņam:
Visapkārt dzelžu žoģis,
Nevār skauģis pāri tapt.*

Niekam nėra šitaip buvē
Kaip mano tēveliui:
Aplink visur gelžies žiogis,
Negal skauģis prasigauti.

13 Сержпутоўскі 1998: 292, Nr. 2241, 2242.

14 LTs IV: 479, Nr. 432; VILD: 162; plg. BsLP I: 63, Nr. II.11 ir kt.

15 Vyšniauskaitė 1992: 114.

16 Šliavas 1985: 81.

17 Фишман 1986: 192.

18 Balys 1993: 187–188; žr. Laurinkienė 1996: 80.

19 СД III: 521, 522.

20 Razauskas 2019a: 37; 2019b: 9.

21 Топоров 2004: 72–73.

22 Dainų vertimams pasirinkti lietuviški žodžiai *burtvis* 'burtininkas' (LKŽ I: 1204), *skāugē* 'pavydas, godumas', *skāugis* 'šykštuolis', *skaugēti* (*skāugi*, *skaugējo*) 'pavydėti' (LKŽ XII: 782), nes jie atitinka latviškuosius.

Dainas pateikusi Janina Kursytė priduria: „Pažymėtina, kad ‘geležinė tvora’ ne kiekviena kartą reiškia fizinę, iš geležies nukaltą tvorą. Slaptąją šio vaizdinio reikšmę galima aptikti tikėjimuose, pavyzdžiui: *Ja tādā vietā izgādās gulēt, kur velni un spoki māt, tad jāapvelk ar nazi trīs reiz ap guļas vietu apkārt un nazis jāuzdur galogali. Tad velni saka, ka gulētājam ir dzelzu sēta apkārt* ‘Jei tokioje vietoje tenka miegoti, kur kamuoja velniai ir vaiduokliai, tai reikia apibrėžti peiliu tris kartus aplinkui gulimąją vietą ir peilį įbesti galvugalyje. Tada velniai sako, kad aplinkui miegantį yra geležies tvora.’“²³ Dar vienas pavyzdys:

*Bur man buruji, skauž man skauģi,
Nevar manis izpostīt:
Dieviņš taisa dzelzu sētu
Apkārt manu māju vietu.*²⁴

Buria burtviai, skāugi skaugiai,
Negal manęs sužlugdyti:
Dievas tveria gelžies tvorą
Aplink mano namų vietą.

Panašios prigimties ir „aukso tvora“ kitoje latvių dainoje:

*Lād man ļaudis, bur man ļaudis,
Nevar mani izpostīt:
Dieviņš taisa zelta sētu
Apkārt manu augumiņu.*²⁵

Keikia žmonės, buria žmonės,
Negal manęs sužlugdyti:
Dievas tveria aukso tvorą
Aplink mano augumėlį.

Taigi apibrėžtas ratas ar apibrėžimas ratu, maginiu požiūriu, atstoja tvorą, aptvarą.

3. RATU APIBRĖŽTAS PASAULIS

Todėl ir pasaulio aptvaras, kosmosą skiriantis nuo chaoso, neprivalo būti materialus – jis irgi iš esmės yra simbolinis, tad kuo puikiau atstojamas apibrėžto rato. Užtat ir kiekvienas apibrėžtas ratas iš esmės yra viso apibrėžtojo (= *sutvertojo*) pasaulio atvaizdas – visai taip pat, kaip kiekvienas aptvaras buvo pasaulį juosiančio aptvaro atvaizdas.

Oglala lakotų indėnas Juodasis Elnias paaiškina: „Turėjote pastebėti, kad viską indėnai

stengiasi daryti rate, nes pasaulio jėga visada pasireiškia rate. Visa siekia tapti apskritimu. Seniai seniai, kai buvome stiprūs ir laimingi, visą jėgą įgydavome šventajame tautos rate, ir kolei to rato niekas nepažeidė, tauta klestėjo. Rato centre augo žydintis medis, kurį maitino keturi apskritimo ketvirčiai. Rytai nešė taiką ir šviesą, pietūs – šilumą, vakarai – liūtų, šiaurė – šaltį ir stiprų vėją, kurie teikė stiprybę ir kantrybę.“²⁶ Panašiai kalba sijų „šamanas“ Raišasis Elnias: „Mums ratas reiškia žmonių, kurie sėdi drauge aplink laužą, – giminių ir draugų, suvienytų per rankas keliaujančios taikos pypkės, – bendrystę. Stovyklavietė, kur kiekvienas vlgvamas turėjo savo vietą, taip pat būdavo įrengiama ratu. Vlgvamas, kuriame žmonės taip pat sėdėdavo ratu, buvo apskritas, o kaime visos šeimos įsikurdavo ratais didesniame rate, – tai buvo dalis didesnio žiedo, vadinamo septyniais sijų stovyklų laužais, sudarančiais tautą. Tauta buvo tik dalis visatos, kuri taip pat yra apskrita ir kurią sudaro apskrita žemė, apskrita saulė, apskritos žvaigždės. Mėnulis, horizontas, vaivorykštė – apskritimai apskritimuose ir dar apskritimuose, neturinčiuose nei pradžios, nei pabaigos.“²⁷ Sijų kaimynų paunių žynys per apeigas, vadinamas hako, kojos nykščiu apibrėžia ratą ir jį paaiškina taip: „Šis ratas reiškia lizdą ir yra nubrėžtas kojos nykščiu, nes erelis savo lizdą sunėša kojomis. Nors mes sekame lizdą sukančiu paukščiu, tai reiškia dar ir ką kita: mes turime omenyje [dievą] Tiravą (*Tira'wa*), tveriantį pasaulį žmonėms gyventi. Užlipę ant kalvos ir apsižvalgę aplinkui, visur pamatysite dangų liečiantis su žeme, štai šitame apskritame aptvare žmonės ir gyvena. Tad mūsų nubrėžtas ratas yra ne tik lizdas, bet ir ratas, kuri Tirava sutvėrė kaip buveinę žmonėms. Ratas taip pat reiškia giminę, klaną ir gentį. O kalva mena baltus debesis ties Tiravos būstu – dangaus skliautą virš žmonių buveinės – ir išreiškia Tiravos globą.“²⁸

Panašu, jog kaip tik šitai apskrita žemė buvo senovės žydams, bent jau sprendžiant iš Izaijo knygos sakinio 40.22 apie Dievą: „Jis, kuris sėdi soste viršum žemės skritulio ir [kuriam] jos gyventojai atrodo kaip žiogai“²⁹, ir iš Patarlių knygos sakinio 8.27: „Aš ten buvau, kada jis dėjo dangaus skliautą į vietą, kai jis nubrėžė ratą ant bedugnės paviršiaus.“ Antonijo Avenio žodžiais tariant, „abu [sakiniai] mena Dievą iš dangaus regint plokščio skritulio kraštus (horizontą)“³⁰.

26 Cit. iš Vaiškūnas 2005: 35.

27 Raišas Elnias 2015: 137.

28 Hocart 1970: 227.

29 Sulig Algirdo Jurėno vertimu (ŠvR 2000: 797).

30 ER: 8426.

23 Kursytė 1999: 110; dainos BDS: Nr. 9143 ir 3712.

24 BDS: Nr. 32468; LDD: 23, Nr. I.17.4.

25 BDS: Nr. 33680; SVit: 44, Nr. 236.

Panašiai mąstė tradicinis mongolas ir apskritai Azijos stepių klajoklis: „Savo būstą (kartu su įsisavinta ūkine erdve) jis suvokė kaip savotišką centrą, aplink kurį koncentriniais ratais išsidėstęs visas likęs pasaulis. Jurta – centrinis ratas, ūkinė erdvė aplinkui – antrasis ratas, už stulpų arkliams pririšti – trečiasis (ligi santykinės jo ribos paprastai būdavo palydimi svečiai) ir t. t. <...> Visiems klajokliams būdingas laikinos stovyklos tipas – kurėja (*хурээ*), ratas, kurio viduje naktį buvo laikoma viskas: gyvuliai, vežėčios, ūkio rykai ir t. t., o viduryje stovėjo vado, pasaulietinio ir tuo pat metu sakralinio valdovo, jurta (ordoje – jurta-rūmai). Suprantama, jog tokiu atveju visa erdvė, esanti išorinio rato viduje, laikyta sava, šventa <...>, o pats išorinis ratas sudarė ribą tarp savo ir svetimo pasaulių, ir ne tik simboline, bet visai praktiška prasme.“³¹

Nuo pat vedų laikų Senovės Indijoje pasaulis yra apskritas, prilygstantis ratui³². Senovės iranėnų „Avestoje“, pavyzdžiui, Jaštuose 10.95, 99 ir 17.19 žemė apibūdinama kaip „plati apskrita“³³. Šiaip jau senovės iranėnų pasaulis – tai apskritas šešių stipinų ratas (supamas kitų šešių ratų) ir tiesiog vadintas *xvaniratha* (vid. persų *xvaniras*), maždaug ‘šviesos ratas’³⁴. Ilgainiui ne tik visas materialus pasaulis, bet ir pati materija imta vadinti vid. persų žodžiu *ras* ‘ratas’³⁵. Senovės graikams pasaulis buvo apskritas ir žiedu tarsi gyvatės apjuostas Okeano³⁶. Kaip ir romėnų *orbis terrarum* ‘žemių ratas’, paskui tiesiog *orbis* ‘ratas, skritulys, apskritimas’. Pasaulis, visata buvo ratas ir viduramžių bei renesanso alchemikams³⁷. Arono Gurevičiaus patikinimu, „taip įsivaizdavo kosmosą ir poetas Dantė, ir teologas Tomas Akvinietis“³⁸.

Germaniškieji pasaulio pavadinimai irgi aiškiai rodo jį buvus suvokiamą kaip apskritą, pavyzdžiui, sen. isl. *heimskringla* ‘pasaulis, pasaulio ratas’ (iš *heimr* ‘pasaulis’ ir *kringla* ‘ratas’), *kringla jarðar* ‘žemės ratas’, sen. vok. aukšt. *uoroltring*, *uuerltring* ‘pasaulio ratas, žiedas’, *erda-ring* ‘žemės ratas, žiedas’, *umbiring* ‘pasaulis’, pažodžiui ‘aplinkratis’ ar ‘aplinkžiedis’, taigi būtent ‘ap-skritimas’³⁹.

Rusų knyginėje tradicijoje pasaulio reikšme seniau vartotas frazeologizmas *окружающий мир* ‘ratu supantis, aplinkinis pasaulis’⁴⁰, kuriame epitetas *окружающий* (per veiksmąžodį *о-кружать* ‘supti, juosti ratu’) yra vedinys iš *круг* ‘apskritimas, ratas’. Beje, būdvardis *круглый* ‘apskritas, apvalus’ savaime įgauna reikšmę ‘pilnas, visiškas, ištisas’⁴¹, taigi mena visumą, visetą, visatą. Panašiai lie. *apvalūs* ‘ritinio ar rutulio pavidalo’, ‘apskritas’ turi reikšmę ‘sveikas, visas’, ‘visas, ištisas’⁴². Pasak Anielos Jafė, „kur tik iškyla apskritimo simbolis <...>, jis visuomet nurodo į vieną visų svarbiausių būties ypatybę – jos visa apimantį vientisumą“⁴³.

Nestebėtina, kad lietuvių pasaulis irgi buvo suvokiamas apskritas, rato pavidalo. Antai Kristijono Gotlybo Milkus „Lietuvių-vokiečių kalbų žodyne“ (1800) esama frazeologizmo *apskritimas žemės*⁴⁴. Vienoje Antano Juškos pateiktoje vestuvių oracijoje teigiama: *Vainikas yra paveikslu svieto*⁴⁵. O Lydos apylinkėse lietuviai sakydavo: *Vercias pasaulis vis vien kap ratas*⁴⁶. Ir Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene yra pažymėjusi: „Senojoje pasaulėžiūroje pasaulis įsivaizduotas apskritas. Apie tai liudija lietuvių mįslė: *Kur yra pasaulio vidury?* Atsakymas: *Rato viduryje* (užr. Švenčionių par., Pilypų k.).“⁴⁷ Tokią minklę vestuvių apeigose suolsėdis mindavo vedliui: *Kur gali būti žemės vidury?* *Vedlys: Aprėžei ratą ir stok vidury.*⁴⁸ Arba *Suolsėdis: O kur žemės gali būti vidury?* *Maršalka aprėžia ratą aplink save, ir stok į vidurį rato, ir su pirštu parodo: Čia vidury.*⁴⁹ Dar XX a. viduryje užrašyta: *Suolsėdis: Kur žemės vidury?* *Vedlys: Apibrėžei ratą ir stok į vidurį.*⁵⁰

Taigi, apibrėžti ratą reiškia mintyse sutverti pasaulį, kosmosą, ir jeigu tą ratą apibrėžei aplink save, vadinasi šitaip sutvertą pasaulį ir save jame atribojai, lyg aptvaru aptvėrei nuo anapus likusio chaoso ir jo demonų.

31 Жуковская 1988: 25–26.

32 Žr. „Rigveda“ I.35.6; 164.11–14; Ригведа 1995: 472; Keith 1998: 79; Coomaraswamy 1994: 108–116; RdhPU: 711, 713 ir daug kur kitur.

33 Malandra 1983: 70, 133; žr. Авеста 1998: 17.

34 Eliade 1976: 23; Corbin 1990: 17–19, 276; Pak 1998: 96–97; Бойс 2003: 26.

35 Zaehner 2003: 201.

36 Onians 2000: 249.

37 Jung 1980: 165–166.

38 Gurevičius 1989: 82.

39 Топорова 1994: 23, žr. 29; Журавлев 2005: 86; МШ: 19, 53.

40 Журавлев 2005: 86.

41 ДЛТС II: 200; RuLKŽ II: 111.

42 LKŽ I: 279–280.

43 Jaffé 1968: 266.

44 Milkus 1990: 339.

45 JŠSD II: 361.

46 LKL II: 345, Nr. 447.

47 Račiūnaitė-Vyčiniene 1997: 24; žr. Dundulienė 1988: 78; 1990: 165; 1994: 134.

48 JŠSD II: 306; LTs IV: 721, Nr. 856; LTsR: 247.

49 DvPSO: 214, Nr. 65.

50 LTsU: 401, Nr. 318; žr. Laurinkienė 1990: 138, 185.

4. AP(SI)BRĖŽIMAS NUO DVASIŲ

Kadangi apibrėžtas ratas atstoja pasaulio aptvarą, saugantį kosmosą nuo chaoso jėgų, tai ir jis pats, apibrėžtas ratas, turi apotropėjinį poveikį: chaoso jėgos jo irgi negali peržengti ir patekti į ratu apibrėžto „kosmoso“ vidų.

Pavyzdžiui, nuo velnio *norint atsiginti, reikia ratas apsukui apgriežti: nelabiukas trins, trins, puls, puls, šokinės apsukui, bet neprieis, ratas neleidžia*⁵¹. Štai mergina *apsirėžė kreida ratą apė save ir laukia svečio. Atėjo velnias – negali prie jos arti priait*⁵². Arba žmogus *pasiėmė gramnyčinę žvakę, apsirėžė aplink stalą ir gieda. Kad prilėkė pilna pirkia velnių, bet į tą žmogų prieit negali*⁵³.

Gramnyčinė žvakė čia yra užuomina į Perkūną: toks jos pavadinimas yra kilęs iš Gramnyčių kalendorinės šventės pavadinimo, perimto iš gudų *Грамничы*, o šis pasidarytas iš *гром* 'griaustinis, perkūnas' (gretutinis lietuviškas šventės pavadinimas *Grabnyčios* tėra liaudiška interpretacija ir iš tikrųjų su jokia *grabu* neturi nieko bendra, kaip ir *graudulinė* žvakė – su *grauduliu*, nes iš tikrųjų žodis kilęs nuo Perkūno *graudimo, griaudimo*). O kadangi per apibrėžtą ratą negali prasiskverbti Perkūno medžiojamas velnias, tai toks ratas, suprantama, saugo ir nuo perkūnijos. Todėl nuo perkūnijos žmonės *užsidega grabnyčios žvakę, šilkine skara apsigaubia ir grabnyčia ratą apsirėžia* (Kamajai, Rokiškio r.); *jei perkūnija užklumpa moteris lauke pjaunant javus, tai visos susėda krūvoj ant kalno, viena vidury paima pjautuvą, kiek ranka pasiekia apsirėžia aplink ir numeta pjautuvą šalin, tai tame rate būnant griausmas nenutrenks* (Liškiava, Varėnos r.); arba *reikia aprėžti tris ratus su kokių geležgaliu* (Kazlai, Marijampolės r.) ir pan.⁵⁴

Tuo pat būdu norint apsisaugoti nuo laumių *reik apsigriežt su raktu apė savi, o nieks neprieis. Berniuks teip ir padarė: paėmė geležinį raktą ir apgriežė apė savi didį ratą, pats atsistojo vidury rato. Kada laumės atėjo, vidurio rato negalėjo prieti – nedrįso paržengti rubežių, raktu užbrėžtą*⁵⁵. Arba: *Vienas kitąsyk vaikin, aidams pas arklius, patiko pulką laumių. Jis, persigandęs jų, nežino, kur šokt. Jis atsiminė, kad sėniai šneka: jeigu laumes patikus, tai reik apė save ratą apsirėžt, tai laumės nepereina. Jis tuo[j] geležiniu pančiu apsirėžė apė save ratą didelį. Tos laumės*

51 Janulaitis 1923: 343.

52 BsOPS: 286, Nr. 183.

53 Balys 1938: 287, Nr. 611.

54 Balys 1998: 69, Nr. 732; 63, Nr. 621; 71, Nr. 774, dar plg. nuo perkūnijos apariamą ratą Nr. 779, 780.

55 SIŠLP: 107, Nr. 83.

*pribėgo prie jo – negali per rubežių prie jo priaitie. Šoka teip ir teip – negali peršokt.*⁵⁶

Panašiai rusų tradicijoje apibrėžtas ratas saugo nuo atgijusio numirėlio, nuo laumes iš dalies atitinkančių rusalkų ir kitų nelabųjų⁵⁷. Antai pasakos herojus *очертил ножом около себя круг „peiliu apibrėžė aplink save ratą“, ir kai iš karto atsikėlusi numirėlė ant jo puolė, никак через круг перейти не может „niekaip per ratą pereiti negali“*⁵⁸. Tokių pavyzdžių galima būtų pateikti devynias galybes.

Pasak Karlo Gustavo Jungo: „Nubrėžti 'užburtą ratą' – sena maginė priemonė, kurios griebdavosi kiekvienas, kas tik turėjo mintyse kokią ypatingą ar slaptą tikslą. Taip jis apsigindavo nuo 'sielos pavojų', grėsusių jam iš išorės ir puolančių kiekvieną, kas tapo atskirtas paslapties. Ta pati procedūra nuo seniausių laikų būdavo atliekama ir siekiant kokią nors vietą išskirti kaip šventą ar neliečiamą.“⁵⁹

Pasak K. G. Jungo sekėjų Eduardo Reneiro ir Marijos Luizos fon Franc, „žmogus, gyvenantis gamtoje, nuolat privalo apibrėžti aplink save ritualinį 'aukso žiedą', mandalą“, nes „jeigu nemoki tokių ritualinių gynybinių praktikų, vienas gamtoje gyventi negali. Tave būtinai turi supti 'žiedas', antraip ji neišvengiamai tave praris“⁶⁰. Fon Franc tęsia: „Apskritai žiedas, žiedas plačiausia prasme, reiškia tai, ką Jungas apibūdino kaip *temenos* – šventą erdvę, išskirtą apeinant ratu arba apibrėžiant ratą. Graikijoje *temenos* buvo tiesiog nedidelis šventas sklypas miške ar ant kalvos, į kurį nevalia įžengti be tam tikrų atsargumo priemonių, taip pat vieta, kur buvo draudžiamas smurtas. Jei persekiojamasis spėdavo rasti priebėgą tokiame *temenos*, tai kol jis jame buvo, jo buvo nevalia nei paimti į nelaisvę, nei nužudyti. *Temenos* – tai prieglauda (*asylum*), kurioje žmogus yra *asylos* 'nepažeidžiamas'. Jei tai kokio nors dievo kulto vieta, tuomet ji priklauso tai dievybei. Panašią prasmę turi raganos ratas: tai pažymėtas žemės plotas, apskritas sklypas, išskirtas tam tikrais numinoziniais, archetipiniais tikslais. Toks sklypas atlieka dvigubą funkciją: gynybinę,

56 BsOPS: 169, Nr. 101.

57 Левкиевская 2002: 227, 255; žr. СД III: 11–12 ir ten nurodytus kitus enciklopedijos straipsnius.

58 АФНРС III: 132, Nr. 366.

59 Jung 1980, 54. „Sielos pavojai“ – užuomina Dž. Dž. Freizerio terminą, ang. *perils of the soul*, įvestą aprašant pirmąsiam žmogui būdingą baimę „prarasti sielą“ (žr. Frazer 2000: 48–55).

60 Franz 1995: 186.

atribojančią tai, kas jo viduje, nuo to, kas išorėje, ir koncentruojančią į tai, kas viduje. Tai bendriausia prasmė, įgyvendinama kuo įvairiausiai pavidalais. Žodis *temenos* yra kilęs iš *temnō* 'at-kirsti'. Jis reiškia, jog atsikertama nuo beprasmes, profaniškos gyvenimo dalies, ir žymi ypatingam tikslui atskirtą bei skirtą jo dalį.⁶¹

Graikiškąjį *τέμενος* 'atskirtas (šventas) žemės sklypas, šventvietė', iš *τέμνω* '(at)pjaunu, (at)kertu ir t. t.', lietuvių kalboje pagal prasmę kone visai tiksliai atitinka *apyruba* 'riba, siena, pasienis, apylinkė', *apirubas* 'apskritas plotas, sritis', *apyrubė*, *apyrubis* 'vietovė, kuri skiriasi kuo nuo supančios ją aplinkos, pvz., miškas tarp balų, laukų ir pan.', taip pat 'apygarda', dar plg. *āpruba* 'viena-me plote ūkininko žemė' (tiksliau žodžio reikšmę nusako pateiktas pavyzdys iš Antano Juškos žodyno: *Apruba yra apsirubavimas, apsitvėrimas iš visų pusių aplinku gyvenimo*), *āprubas* 'aprubas' ir 'apygarda', *āprubė* 'aprubas' ir 'apylinkė', – visi sudaryti su priešdėliais *ap-*, *api-*, *apy-* iš daiktavardžio *rubà* 'riba, linija' (*Jis apsirubavęs sėdi savo rubose* – A. Juškos žodynas) arba veiksmažodžių *rùbyti*, *rùbinti* 'kapoti, kirsti' (bet ir 'slėpti!'), dar plg. *ruòbti* 'skauptuoti, gremžti', 'kasti' ir kt.⁶² Čia vėlgi matome simbolinį ap(s)ibrėžimą esant lygia-reikšmį, lygiavertį fiziniam ap(s)tvėrimui.

Šitaip nuo senų senovės visame pasaulyje įrengiamos šventvietės ir šventyklos. Pirmykštę ndembu gentį Afrikoje tyrusio Viktoro Ternerio žodžiais, „apibrėžti ką nors ratu – nuolatinė ndembu ritualo tema; podraug, paprastai kaup-tuku, išvaloma aikštelė (*mukombela*). Tokiu būdu beformėje brūzgynų terpėje sukuriama nedidelė tvarkos karalystė.“⁶³ Panašiai Marselis Mosas aprašo šventos vietos parengimą hindų aukurui, vadinamam *vedi*: „Ant žemės atidžiai nubrėžiamimi *vedi* kontūrai. Tam imamas kastuvas (arba, kitais atvejais, iš stebuklingo medžio išdrožtas kardas) ir juo lengvai braukiama palei žemę, sakant 'Piktasis užmuštas'. Tuo būdu sunaikinama visokia bjaurastis. Maginis ratas nubrėžtas, vieta

pašventinta“; taigi „aukuras brahmanistų rituale įrengiamas ant žemės nubrėžus maginį ratą. Iš tikrųjų visos ką tik konspektyviai išvardytos operacijos turi vienintelį tikslą – nubrėžti sakralinėje erdvėje atitinkamus koncentriškus maginius ratus“⁶⁴. Nes, pasak indų ritualines diagramas tyrusio Madhaus Khanos, „siena, aptvaras ar maginis ratas, kad ir kokį pavidalą įgautų apvadas, atitveria regima nuo neregima ir mena dviejų tikrovių ritualinį skyrimą: šventosios, kurioje reiškiasi dievybė, ir kitos, profaniškos“⁶⁵.

Bene kaip tik dėl to būdingas, dažniausias šventyklos pamato planas yra ratas, apskritimas, arba vadinamoji mandala (skr. *maṇḍala*), išreiškianti tradicinio kosmoso horizontalią struktūrą, kurios būdingiausias pavidalas – apskritimas su įbrėžtu kvadratu ar kryžiumi, žyminčiu keturias pasaulio kryptis. M. Eliadės patikinimu, „kiekviena Indijos šventykla, pažvelgus į ją iš viršaus, yra mandala“⁶⁶. Bet ne tik Indijos – panašiai, matyt, būta ir Lietuvoje. Pranė Dundulienė rašė: „Pažymėtina, kad seniausios kulto vietos, vėliau šventyklos, buvo statomos apskritos. <...> Apskritimą sakraline kosmologine figūra laikė ne tik lietuviai, bet ir kitos indoeuropiečių tautos. Indai tokią figūrą vadino mandala.“⁶⁷

5. APIBRĖŽIMAS – ŽENKLAS

Apsibrėžtas ratas gelbsti, saugo ne tik nuo visokių piktų dvasių, bet ir nuo pasakų slibinų. Štai vienos lietuvių pasakos herojus *apsirėžė aplink save rėžį*, ir piktos slibinienės *negal per tą rėžį peršokt*⁶⁸. O kitoje pasakoje pats Dievas Jonelį pamoko: *Kada pamatysi smaką ateinantį, tai šitąj rykštuke aplinkui save aprėžkie – smakas neprieis*, ir tikrai: *Kada Jonelis pamatė smaką ateinantį su dvylika galvų, greit, rykštelę paėmęs, aprėžė aplinkui save, ir tas smakas, prirėpliojęs artyn, negalėjo aitie per ženkla*⁶⁹.

Atkreipsime dėmesį: negana to, kad apibrėžtas ratas ir šiaip jau yra ne kokia materiali kliūtis, o tik sąmonėje sutvertas maginis aptvaras, čia tiesiog prikišamai pridurta, jog slibinas negali pereiti ne per tvorą, ne per galingą gynybinį tvirtovės aptvarą, tegu vien įsivaizduojamą, bet per *ženklą*. O *ženklas* tiesiog yra skirtas sąmonei,

61 Franz 1996: 82. Ang. *asylum* 'prieglauda, prieglobstis' yra perimtas iš gr. *ἄσυλον* 'neliečiama prieglauda', *ἄσυλος* 'neliečiamasis, nepažeidžiamasis, kurio nevalia apiplėšti, pagrobti, nužudyti', neiginys iš *σῦλον* 'teisė atimti, užimti', *σῦλάω* 'išplėšiu, atimu, grobiu' (žr. Klein 2003: 56; FrGEW II: 819–820 ir kt.).

62 LKŽ I: 222–223, 256; XI: 849, 854, 967. Dėl visų šių žodžių lietuviškumo pirmiausia žr. Karaliūnas 2005: 296–297 ir ten nurodas į Kazimierą Būgą, Ernstą Frenkelį bei kitus.

63 Turner 1979: 23; plg. Тэрнер 1983: 123; Топоров 1987a: 131.

64 Mocc 2000: 34–35, 37.

65 Khanna 1997: 29.

66 Eliade 1961: 53.

67 Dundulienė 1988: 78; plg. 1994: 134.

68 BsLP I: 373, Nr. XIII.16; LTs III: 236, Nr. 102.

69 BsLP II: 446–447, Nr. XIV.11.

išimtinai sąmonei, ir pats šis žodis neatsitiktinai yra veiksmožodžio *žinoti* šaknies⁷⁰.

Akivaizdu, kad maginis ratas veikia ne išoriniame, materialiaame pasaulyje, saugo ne nuo išorinio, fizinio chaoso apraiškų – jis veikia vidiniame, psichiniame ar dvasiniame pasaulyje ir saugo vidinį, psichinį kosmosą nuo vidinio, psichinio, dvasinio chaoso jėgų. O esminis vidinis veiksnys, skiriantis nežinomybės chaosą nuo pažinto kosmoso, yra žinojimas. Ir būtent žinojimas, pažinimas nežinomybės chaosą paverčia kosmosu. Užtat ir tokio apotropėjinio ar maginio rato apibrėžimas yra nutaikytas tiesiog į žinojimą ir nuo jo priklauso.

Išoriniame pasaulyje apibrėžtas ratas tad iš tikrųjų tėra vidinio apibrėžimo ar apsibrėžimo ženklas.

6. ŽINOJIMĄ TEIKIANTIS APIBRĖŽIMAS

Esminis apsibrėžimo ratu, apibrėžto rato padarinys irgi yra vidinis – tai žinojimas. Gilesnis, aiškesnis, visumesnis žinojimas, mitologiškai pristatomas kaip visაžinystė. Tiesiai šviesiai tai byloja sakmės apie paparčio žiedo ieškojimą, tiksliau – laukimą, tykojimą apsibrėžus ratu. Pažymėtina, kad paparčio žiedas nejučia savaiame mena minėtąjį „aukso žiedą“, apibrėžtą ratą, mandalą, nes *žiedas* – tai ne tik ‘augalo dauginimosi vaisius’ ar ‘gėlė’, o ir bet koks ‘apskritos formos daiktas, rinkė’, kaip antai: *Žiedas – geležinis rinkis* (Priekulė, Klaipėdos r.)⁷¹. Iš gausybės variantų plačiai žinomo pasakojimo šiuo atžvilgiu itin iškalbingas šis, užrašytas Julijos Žymantienės-Žemaitės:

*Švento Jono naktį papartis žydi. Kas nori tą žiedą gauti, reikia nueiti į mišką, į papartyną teip, kad nė šunų lojimo, nė gaidžio balso nesigirdėtų. Ten papartynėje paskleisti ant žemės šilkinį skepetėlį ir aplinkui apibrėžti rinkį su gramnyčios žvoake an žemės ir ore tokį pat rinkį. Tame rinkėje prie skepetelio sėdėti. Naktį pradės visokios baidyklės vaidentis, visokiais balsais šaukti, cypti, bet par apibrėžtąjį rinkį nepraeis. Kas pabūgęs norėtų pabėgti, išėjęs iš rinkio nebeliks gyvas. O rinkėje sulaukęs dvyliktos nakties, pamatys papartį pražystant, ir jo žiedas nukris ant paskleistojo skepetelio. Sulaukus aušros, paparčio žiedą pasikišti sau po nago dešinės rankos ar, odą prasipjovus, pasikišti. Tuomet viską viską, kas tik ant svieto, žinosi ir kitiems pasakysi.*⁷²

70 FrLEW: 1300–1301 ir kt.

71 LKŽ XX: 521–526 ir toliau.

72 RSPS: 156–157, Nr. 97.

Čia tiesiog kyla įtarimas, kad apibrėžtas *žiedas* ir jame pražydes paparčio *žiedas* yra tas pats, tik vienas apibrėžtas išorėje, o kitas pražydes viduje kaip žinojimas. Kitur tokių užuominų nebėra, bet apibrėžimo vaisius visuomet – žinojimas:

*Papartis tiktai vieną kartą ant metų, švento Jono naktį, težydžia. Ir jis yra labai smulkus, kai aguonos grūdėlis. Kas jį tur, tas viską žino. Kad kas jį nor sau turėti, reik nueiti iš vakaro prieš šventą Joną į papartyną, nusinešti grabnyčių žvakę, baltą paklodę pasitiesti, su šermukšniū medžiu, kaip užsiekiant su ranka, ratą apsuksui save apsisukti, žvakę užsidegti ir par naktį knygą skaityti arba poterius kalbėti, saugotis nieko blogo nepamisliti. Par naktį tą, apėratą apstoje, visokios baisybės snapus sukišę tur, bet jų nereikių bijoti, tai būsių gerai. Ant ryto, kai išauš, tai galėsi atrasti ant savo paklodės. Nu, tai tada viską ir žinosi.*⁷³

*Vieną kartą toks žmogus švento Jono naktį ėjo ieškoti paparčio žiedo. Anas pasiėmė drobulę, žvakę, krapylą ir švęsto vandens. Apsibrėžė degančia žvake didelį ratą, patiesė drobulę, pasiėmė į rankas krapylą su švęstu vandeniu ir laukė. Dvyliką valandą jis pamatė visokių velnių, visokių baidyklių, bet jis anų nebijojo, nes anos negalėjo pereiti užbrėžto rato. Paskiau jis rado tą žiedą ir paliko dideliai mandras.*⁷⁴ T. y. išmintingas.

Štai dar XX a. pabaigoje Pavarėnyje užrašytas variantas:

*O kici bernai dviese sustarė, kad ais ieškoc paparco žiedo. Jiem ty kas davė rodų [patarė], kad raikia nuveic vidurin miško, pasciesc baltų paklodį, Trijų Karalių švencytu kraidu apibrėžc ratų ir laukc, kol nukris an tos paklodės žiedas. Sako, jus visap kap gųsdzis, strošis, visokios baidzyklės rodzysis. Jūs neišsigųskit, sėdėkit ir nejudėkit, per tų aprėžtų ratų neis piktos dvasios. Kap nukris žiedas – jūs visų an svieto žinosit.*⁷⁵

Dar keli būdingi pavyzdžiai: *Norėdamas rasti paparčio žiedą, apibrėžk (miške) grabnyčia ratą ir ramiai, nepasiduodamas pagundoms, klūpėk. Sulaukęs žiedo, paslėpk jį delne po oda ir viską žinosi*⁷⁶. *Seniau šv. Jono naktį žmonės eidavę į mišką. Nuėję apibrėždavę su žvake aplink save ratą*

73 SIŠLSA: 146, Nr. 235.

74 KrbŽG: 41, Nr. 51.

75 Marcinkevičienė 1998: 123.

76 TŽ V: 642, Nr. 38.3.

ir melsdavęsi, laukdami paparčio žiedo. Vieną kartą kažin koks vaikinys nuėjo į mišką šv. Jono naktį, apsisibrėžė aplink save ant žemės ratą ir ėmė melstis, laukdamas paparčio žiedo. Neilgai pasimeldus, kad pradėjo jam rodytis visokios baidyklės...; arba: Šv. Jono vilijoj (išvakarėse) eidavo ieškoti paparčio žiedo. Reikėdavo paimti žvakę, dvi paklodės ir šermukšninė (lazda), nueiti į mišką, viena paklodė pasikloti, su kita pačiam užsidengti ir su šermukšnine apsisibrėžti ratą, kad niekas neprieitų. Vieną kartą berniukas užsimanė rasti paparčio žiedą, nes turintis žiedą, žinodavęs visą svieto mandrybę. Pasiėmė drobulės, žvakę, šermukšninę ir knygą ir, nuėjęs į mišką, apsisibrėžė su šermukšnine (ratą); pasiklojo drobę, užsidedė žvakę ir pradėjo skaityti knygą. Apie pusnaktį kad pradėjo skambėti, šnypšti, jog berniukui net plaukai pasistatė ant galvos, bet, viską iškentėjus, prieš saulės tekėjimą sušniokštė vėjas ir nuskambėjo ant drobulės pilkas žiedelis. Berniukas pasiėmė ir, atbielijęs rankos skūrą, įdėjo žiedą, užsirišo ranką. Kai užgijo, stojos visko ant svieto žinovu; dar kitam žmogui, įgijus paparčio žiedą, protas nušvito: jis jau visa žino ir t. t.⁷⁷

Taigi apibrėžimas teikia žinojimą. O žinojimas – tai tvarkos sala nežinomybės chaoso vandenyne. Užtat pažįstamas, šventas, sutvertas pasaulis yra būtent apibrėžtas, priešingai neapibrėžtam chaosui ar, kitaip tariant, chaoso neapibrėžtumui.

Apie patį paparčio žiedo vaizdinį, jo kilmę, simboliką bei sąsajas, menančias netgi Romos pontifiko ritualinę lazda *lituus*⁷⁸, dabar nekalbėsime. Bet kadangi apibrėžtas ratas prilygsta mandalai, tai lietuviškąją paparčio žiedo apeigą ypač įdomu palyginti su atitinkama indiška tantrine jogos praktika, aprašyta M. Eliadės:

Nubrėžta ant patiesalo *maṇḍala* pasitelkiama kaip paspirtis, atrama meditacijai. Jogas pasitelkia ją kaip „aptvarą“ gynybai nuo išblaškančių minčių bei pagundų. *Maṇḍala* koncentruoja, padaro medituojantį jogą atsparų išoriniams

77 Balys 2003: 124, Nr. 85–87. Daugiau žr. Balys 2003: 281, Nr. 573–575; 1993: 235–239; 1937: 25, Nr. 224; SIŠLSA: 248–219, Nr. 380; SIŠLP: 109–110, Nr. 86; BsLP I: 160–161, Nr. IV.17–20; Elisonas 1932, 150: Nr. 1850; Jucevičius 1959: 158, 459; Šliavas 1985, 82; VILD, 158–159; VLSV, 83–84; UKS: 72, Nr. 142 ir kt. Su gausiais pavyzdžiais bei interpretacijomis žr. Usačiovaitė 1999: 56–65, 72–78, 97 ir ištisai. Latvių žr. Šmitas 2004: 223; ŠmLTT: 1351, Nr. 22253–22255; AnIT: 447, 478 ir kt. Gudų žr. Киркор 1858: 156–157; Сержпутоўскі 2000: 255, Nr. 92; ЛП: 214–218, Nr. 249–254; МБ: 349, rusų РФ: 54–55; Левкиевская 2002: 57; СД III: 629–631 ir daug kur kitur. Panašių duomenų galima užtikti visoje etnografinėje literatūroje apie Joninių šventės papročius.

78 Žr. Patackas 2014a: 149–162; 2014b: 69–74.

stimulams – nesunku išvelgti analogiją su labirintu, saugančiu nuo piktų dvasių bei priešų. Mintimis įžengdamas į mandalą jogas leidžiasi savojo centro link, o ši dvasinį pratimą galima suvokti dvejopai: 1) artėdamas į centrą jogas įveiksmia ir įvaldo kosmines galias, nes *maṇḍala* yra pasaulio įvaizdis; 2) bet kadangi jis medituoja, o ne atlieka [išorinį] ritualą, tai atsispirdamas nuo ikonografinės „atramos“ jogas gali mandalą aptikti savo paties kūne. <...> Jogas gali aptikti mandalą savo paties kūne ir tuo būdu liturgiją interiorizuoti.⁷⁹

Jogo patiesalas atitinka paparčio žiedo ieškotojo paklodę, drobulę ar skepetą. Ant patiesalo jogo nubrėžta mandala, ginanti jį nuo išblaškančių minčių bei išorės stimulų, – tai paparčio žiedo ieškotojo apsisubrėžtas ratas, ginantis nuo visokių jį vidurnaktį puolančių baidyklių. Jogas galiausiai mandalą išvelgia, aptinka savo paties kūne ir taip ją interiorizuoja, taigi mintimis įtraukia į kūną, o paparčio žiedą radęs jo ieškotojas galiausiai jį pakiša sau po oda, vadinas, irgi įtraukia į kūną, simboliškai interiorizuoja. Galutinis jogo tikslas yra pasiekti dvasinį pažinimą ir aukščiausią sąmonės nušvitimą, kuris, beje, tradicijoje dažnai įvardijamas kaip visažinystė, – lygiai taip pat paparčio žiedą radusiajam galiausiai „nušvinta protas“, ir jis tampa „visažinis“. Šiaip ar taip, esama pagrindo nuodugniam, toli siekiančiam paparčio žiedo papročių bei simbolikos lyginamajam tyrimui, į kurį mes dabar leistis neturime nė mažiausios galimybės.

Mes dabar atkreipkime dėmesį į tai, kad jogo ant patiesalo apsisubrėžta mandala, M. Eliadės apibūdinimu, koncentruoja. Eliadė tai yra pažymėjęs ne kartą: „Mandala koncentruoja – saugo nuo išsiblašymo, išsibarstymo.“⁸⁰ Pasak anksčiau cituotosios M. L. fon Franc, apibrėžtas ratas „atlieka dvigubą funkciją: gynybinę, atriojančią tai, kas jo viduje, nuo to, kas išorėje, ir koncentruojančią į tai, kas viduje“⁸¹. Panašiai apėjimas, ėjimas ratu: pasak fon Franc, „visose pasaulio religijose šis veiksmas daro maginį poveikį, koncentruodamas visas psichės jėgas į vieną tašką“⁸². Tad koncentruojantį, sutelkiantį poveikį turi ir *ap-eiga*, kaip vienas iš būdų mintyse aplink ką nors apibrėžti ratą.

Apibrėžtas ratas, mandala psichologijoje apskritai yra sąmonę sutelkiantis, integruojantis,

79 Eliadė 1971: 225–226, 227.

80 Eliadė 1961: 53.

81 Franz 1996: 82.

82 Franz 1997: 88.

konsoliduojantis simbolis⁸³. „Taigi, – drauge su K. G. Jungu, – galime suprasti, kodėl griebiamasi apsauginio rato figūros. Jis skirtas apsaugoti nuo ‘nutekėjimo’ ir taip apginti sąmonės vienybę nuo užsąmonės protrūkio, grasinančio ją sudraskyti į gabalus.“⁸⁴ Užtat ir „alchemijoje dažnai minima atsargumo priemonė, tolygi magiškam ratui, yra *vas bene clausum* (gerai uždarytas indas). Abiem atvejais tikslas – apsaugoti vidinį turinį tiek nuo įsibrovimo bei priemaišų iš išorės, tiek nuo išsivadėjimo iš vidaus“⁸⁵. Toks indas, beje, alchemikų dar vadintas *domus vitrea sphaeratis sive circularis* „apvalus arba apskritas stiklo namas“, taip pat *vas nostrum verum occultum, hortus item Philosophicus, in quo Sol noster orietur et surgit* „mūsų tikrasis slaptas indas, filosofinis sodas, kuriame pateka ir nusileidžia mūsų saulė“⁸⁶. O pats alcheminis darbas, „opus dažnai būdavo apibūdinamas kaip *circulare* ‘apskritas’ arba tiesiog *rota* ‘ratas’“⁸⁷.

7. VIDINIS APIBRĖŽIMAS

Išoriniame pasaulyje apibrėžtas ratas tėra vidinio apibrėžimo projekcija, kuri veikia ne kaip fizinė užkarda bei talpa – materialus aptvaras, o kaip psichinis, žinojimą telkiantis ženklas. Tikroji dvasinio pažinimo misterija, ligtolinį nežinomybės chaosą atmainanti į „visažinystę“ ir būtį paverčianti visa apimančiu kosmosu, įvyksta viduje. O jai įvykus, nebereikalinga tampa ir toji išorinė projekcija, apibrėžtas „maginis ratas“, simboliškai skyręs bei ribojęs sutelktą vidų nuo blaškančios išorės, – iš jo telieka metafora. Žinojimo žiedu pražystantis apibrėžimas nuo šiol jau atliekamas viduje, mintyse, sutelkto dėmesio rate.

Turėdami omenyje šį apibrėžto rato, apibrėžimo ryšį su žinojimu, atkreipkime dėmesį į tai, kad veiksmazodis *apibrėžti* šiuolaikinėje lietuvių kalboje savaime turi ne vien fizinę, pamatinę reikšmę ‘apskriti, apvesti aplinkui (liniją)’, bet ir perkeltinę, psichinę – ‘nusakyti sąvokos turinį, duoti definiciją’ arba ‘nurodyti kurio nors dalyko ar reiškinių ribas’; Stasio Šalkauskio žodžiais, „*apibrėžti* reiškia nustatyti suvokiamąsias dalyko ribas“⁸⁸. Į lietuvių bendrinę kalbą žodį šia perkeltine reikšme, pirmiausia kaip aritmetikos ter-

miną, įvedė Jonas Jablonskis⁸⁹. Bet ir tarptautinė *definicija*, lotynų *dēfīnitio* ‘apibrėžimas’, *dēfīnitus* ‘apibrėžtas’, *dē-fīnio,-īre* ‘apibrėžti, nustatyti ribas’ radosi iš *fīnis* ‘riba’. Atitinkamai kitose kalbose, antai rusų *определить* ‘apibrėžti’, *определение* ‘apibrėžimas’ – iš *предел* ‘riba’. Vladimiro Toporovo žodžiais, „ribos nustatymo operacija, kaip savęs *apibrėžimas* [определение себя], *apsibrėžimas* [самоопределение] (plg. *ὄρος* ‘riba’ ir ‘apibrėžimas’, t. y. loginė definicija), gana seniai buvo institucionizuota ir tapo svarbiu socialinio gyvenimo elementu bei ypatingu ritualu“⁹⁰. *Definicija* su visais savo atitikmenimis pažodžiui yra ap-ribojimas ir jo padarinys ap-ribis, iš esmės – ta pati minėtoji *apyruba* ‘riba, siena, pasienis, apylinkė’, *apirubas* ‘apskritas plotas, sritis’ ir kt., iš *rubà* ‘riba, linija’ (*Jis apsirubavęs sėdi savo rubose*). Būtent – apibrėžimas.

Mums dabar ypač svarbu pažymėti tai, kad ir šia perkeltine definicijos reikšme *apibrėžimas*, kaip galėjome įsitikinti, turi seną tradiciją, paremtą kaip tik aptartuoju fiziniu, tačiau simbolišku, ženkliniu veiksmu – ap(s)ibrėžimo, ap(s)ibrėžto rato, ribos aplinkui nubrėžimo ritualu, pagal paskirtį nutaikytu į sąmonę ir tik sąmonėje galiojančiu. Jo prasmę būtų galima nusakyti maždaug taip: suvokimo chaose tvarka įvedama ir pažinimas, žinojimas – „paparčio žiedas“ – įgyjamas kuo aiškiau apibrėžiant jo dėmenis, sąvokas. Ir net kai apie ką nors kalbame *apskritai*, vis tiek siekiame tai *apskriti* ratu – kad ir plačiau, vis tiek *apibrėžti*.

8. IŠVADA: NUO IŠORĖS Į VIDŲ

Tad, viena vertus, išorinis, žmonių gyvenamas pasaulis – sodyba, pilis, miestas – yra *sutveriamas* ne tik išoriškai, bet pirmiausia iš vidaus, viduje, magiškai, psichiškai, apibrėžiant jį mintyse, aptveriant „minties aptvaru“. O kita vertus, bet koks vidinis, psichinis sąmonės turinys, bet kokia sąmoninga mintis bei įgytas žinojimas, siekiant jį išsaugoti ir sutvirtinti nuo pakrikimo, nuo išskydimo užmarštyje, turi būti apibrėžiamas ir taip *sutveriamas* pagal išorėje apibrėžto rato pavyzdį. Abiem atvejais chaoso netvarką, neapibrėžtumą kosmosu paverčia ir jį palaiko, saugo *apibrėžimas*, nepriklausomai nuo to, ar atliekamas išorėje, fiziškai, bet savo simboline paskirtimi vis tiek nutaikytas į sąmonę, ar iškart vien tik viduje, mintyse, sąmonėje.

89 Piročkinas 1980: 69; už nuorodą ačiū dr. Jūratei Šlekonytei.

90 Топоров 1987b: 111; išretinta V. T.

83 Žr. Jung 1959: 70, 427; 1981: 457; Hillman 1994: 186 (*temenos*) ir daug kur kitur.

84 Jung 1983: 29.

85 Jung 1980: 167.

86 Jung 1980: 236, 238.

87 Jung 1980: 293.

88 LKŽ I: 1035; Šalkauskis 1991: 204, žr. 131.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Antonijus Avenis =
 Dantė Aligjeris = Dante Alighieri
 Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
 Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
 Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel
 Gurėvičius, Aronas = Арон Яковлевич Гуревич
 Hokartas, Arturas Morisas = Arthur Maurice Hocart
 Jafė, Aniela = Aniela Jaffé
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Khana, Madhus = Madhu Khanna
 Kursytė, Janina = Janina Kursite
 Levkijevskaja, Jelena = Елена Евгеньевна Левкиевская
 Mosas, Marselis = Marcel Mauss
 Reneris, Eduardas = Eduard Renner
 Terneris, Viktoras = Victor Turner
 Tomas Akviniėtis = Thomas Aquinas
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Uspenskis, Borisas = Борис Андреевич Успенский

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sa-
stādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- Balys 1937 = Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai paruo-
šė Dr. J. Balys. // *Tautosakos darbai*, III. Kaunas, 1937.
- Balys 1938 = Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai paren-
gė Dr. J. Balys. // *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.
- Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tauto-
sakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Vilnius: Lietuvių literatū-
ros ir tautosakos institutas, 1998.
- Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*, IV. Vilnius: Lietuvių litera-
tūros ir tautosakos institutas, 2003.
- BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: <[http://www.dainu-
skapis.lv](http://www.dainu-
skapis.lv)>.
- Beresnevičius 1998 = Gintaras Beresnevičius. Kosmosas
ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. // *Darbai ir
dienos*, t. 6 (15). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto
leidykla 1998.
- Beresnevičius 2004 = Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija
ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.
- BsLP I–II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius,
I–II. Vilnius: Vaga, 2001–2003.
- BsOPS = *Ožkabalių pasakos ir sakmės*. Surinko Jonas Basanavi-
čius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2001.
- Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Su-
darė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius:
Mintis, 1996.
- Coomaraswamy 1994 = Ananda K. Coomaraswamy. *A New
Approach to the Vedas*. New Delhi: Munshiram Mano-
harlal, 1994.
- Coomaraswamy 1997 = Ananda K. Coomaraswamy. *The Door
in the Sky: Coomaraswamy on Myth and Meaning*. Sele-
cted and with a preface by Rama P. Coomaraswamy.
Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Corbin 1990 = Henry Corbin. *Spiritual Body and Celestial
Earth: From Mazdean Iran to Shi'ite Iran*. London–Prin-
ceton: Princeton University Press, 1990.
- Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių liaudies kos-
mologija*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- Dundulienė 1990 = Pranė Dundulienė. *Senovės lietuvių
mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- Dundulienė 1994 = Pranė Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių
mene ir tautosakoje*. Kaunas: Šviesa, 1994.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Da-
vainis–Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- Eliade 1961 = Mircea Eliade. *Images and Symbols: Studies in
Religious Symbolism*. London: Harvill Press, 1961.
- Eliade 1971 = Mircea Eliade. *Yoga: Immortality and Freedom*.
Princeton: Princeton University Press, 1971.
- Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Reli-
gion*. New York–Scarborough: New American Library,
1974.
- Eliade 1976 = Mircea Eliade. *Occultism, Witchcraft, and Cul-
tural Fashions: Essays in Comparative Religions*. Chicago
and London: The University of Chicago Press, 1976.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thema-
tic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–
New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Elisonas 1932 = Jurgis Elisonas. Mūsų krašto fauna lietu-
vių tautosakoje. // *Mūsų tautosaka*. Red. prof. V. Krė-
vė–Mickevičius, V. Kaunas, 1932.
- ER = *Encyclopedia of Religion*, second edition. Lindsay Jones,
editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale,
2005 (puslapių numeravimas ištisinis).
- Franz 1995 = Marie-Louise von Franz. *Shadow and Evil in Fai-
ry Tales*. Boston & London: Shambhala, 1995.
- Franz 1996 = Marie-Louise von Franz. *The Interpretation of
Fairy Tales*. Boston & London: Shambhala, 1996.
- Franz 1997 = Marie-Louise von Franz. *Archetypal Patterns in
Fairy Tales*. Toronto: Inner City Books, 1997.
- Frazer 2000 = James George Frazer. Sielos pavojai. // *Liaudies
kultūra*, 2000, Nr. 4.
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbu-
ch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litaisches etymologisches Wörter-
buch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsver-
lag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
(Puslapių numeravimas ištisinis.)
- Gurevičius 1989 = Aronas Gurevičius. *Viduramžių kultūros
kategorijos*. Vilnius: Mintis, 1989.
- Hillman 1994 = James Hillman. *Loose Ends: Primary Papers on
Archetypal Psychology*. Dallas: Spring Publications, 1994.
- Hocart 1970 = Arthur Maurice Hocart. *Kings and Councilors:
An Essay in the Comparative Anatomy of Human Society*.
Edited and with an Introduction by Rodney Needham,
Foreword by E. E. Evans-Pritchard. Chicago–London,
1970 (1936).
- Jaffė 1968 = Aniela Jaffė. Symbolism in the Visual Arts. //
Man and His Symbols. Carl G. Jung (editor) and M.-
L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi,
Aniela Jaffė. USA, Canada: Dell Publishing, 1968.
- Janulaitis 1923 = A. Janulaitis. Iš Lietuvos folkloro. // *Tauta ir
žodis*, I. Kaunas, 1923.
- JšSD II = *Lietuviškos svotbinės dainos*. Užrašytos Antano Juškos
ir išleistos Jono Juškos, II. Vilnius: Valstybinė grožinės
literatūros leidykla, 1955 (Санктпетербург, 1883).
- Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vil-
nius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Jung 1959 = Carl Gustav Jung. *The Basic Writings of C. G. Jung*.
New York, 1959.

- Jung 1980 = Carl Gustav Jung. *Psychology and Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- Jung 1981 = Carl Gustav Jung. *The Structure and Dynamics of the Psyche*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Jung 1983 = Carl Gustav Jung. *Alchemical Studies*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Karaliūnas 2005 = Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- Keith 1998 = Arthur Berriedale Keith. *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*, I–II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1998 (London, 1925). (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- Khanna 1997 = Madhu Khanna. *Yantra: The Tantric Symbol of Cosmic Unity*. London: Thames and Hudson, 1997.
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- KrbŽG = *Žmogus ir gamta: Lietuvių liaudies sakmės, pasakėčios, pasakojimai, papročiai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
- Kursite 1999 = Janina Kursite. *Mitiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne, 1999.
- Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- LDD = *Latvju Dievadziesmas*. Ieraudzījīs un sakārtojīs Brastīņu Ernests. Latvju dievturu sadraudze, 11980.
- LKL I–II = *Lydos krašto lietuviai*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius, I–II. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LTs III = *Lietuvių tautosaka*, III: *Pasakos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė. Vilnius: Mintis, 1965.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LTsR = *Lietuvių tautosakos rinktinė*. Paruošė Amb. Jonynas ir kiti. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- LTsU = *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*. Vyr. red. Kostas Korsakas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Malandra 1983 = William W. Malandra. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- Milkus 1990 = Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis: poezija, proza*. Vilnius: Vaga, 1990.
- MŠ = *Mimiro šaltinis: Senųjų islandų tekstų antologija*. Sudarytoja ir vertėja dr. Rasa Ruseckienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press, 2000.
- Paknys 2008 = Mindaugas Paknys. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008.
- Patackas 2014a = Algirdas Patackas. *Litua: lituanistika, publicistika, beletristika*. Vilnius: Versmė, 2014.
- Patackas 2014b = Algirdas Patackas. *Lietuva yra Vydija: Jos slėpiniai*. Kaunas: leidykla nenurodyta, 2014.
- Piročkina 1980 = Arnoldas Piročkina. *Jonas Jablonskis*. Kaunas: Šviesa, 1980.
- Račiūnaitė-Vyčiniene 1997 = Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. Sutartinių šventybės universalumas. // *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 1.
- Raišas Elnias 2015 = John (Fire) Lame Deer, Richard Erdoes. *Raišas Elnias, regėjimų ieškotojas: Sijų šamano gyvenimas*. Vilnius: Margi raštai, 2015.
- Razauskas 2019a = Dainius Razauskas. *Įkurti ir sutverti: Socialinio lygmens kosmogonija*. // *Liaudies kultūra*, 2019, Nr. 1.
- Razauskas 2019b = Dainius Razauskas. *Kalba ir mitologija: Sutveto pasaulio tvora tarp šiapus ir anapus*. // *Būdas (Liaudies kultūra)*, 2019, Nr. 3.
- RdhPU = *The Principal Upanishads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- RSPS = *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.
- RuLKŽ II = *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, II: *K–O*. Sudarė Ch. Lemchenas. Vilnius: Mokslas, 1983.
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- SIŠLP = *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1974.
- SVīt = *Sidraba Vītols: Tautas dziesmu krājums*. Sastādījuši Dr. phil. J. A. Jansons un N. Kalniņš. Rīga: K. Rasiņa apgāds, 1943.
- Šalkauskis 1991 = Stasys Šalkauskis. *Raštai*, II: *Filosofijos ir pedagogikos terminija*. Vilnius: Mintis, 1991.
- Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas: Šviesa, 1985.
- Šmitas 2004 = Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojīs Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.
- ŠvR 2000 = *Šventasis Raštas, arba Biblija*. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas: World Wide Printing, 2000.
- Turner 1979 = Victor Turner. *The Ritual Process: Structure and Antistructure*. Ithaca: Cornell University Press, 1979.
- TŽ V = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, V. Kaunas, 1928.
- UKS = *Utenos krašto sakmės*. Parengė Leonora Buičėnkienė, konsultavo Bronislava Kerbelytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 1999.
- Usačiovaitė 1999 = Elvyra Usačiovaitė. *Augimo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje*. // *Senovės baltų kultūra*, V: *Augalų ir gyvūnų simbolika*. Vilnius: Kultūros ir meno institutas–Gervelė, 1999.
- Vaiškūnas 2005 = Jonas Vaiškūnas. *Verpsė ir visata*. // *Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 1.
- Vyšniauskaitė 1992 = Angelė Vyšniauskaitė. *Pagoniškosios pasaulėžiūros atspindžiai kaimo kultūroje*. // *Senovės baltų kultūra*, II: *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra*. Vilnius: Academia, 1992.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Авеста 1998 = *Авеста в русских переводах (1861–1996)*. Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт-Петербург: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- АФНС III = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, III. Москва, 1958.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург: Азбука-классика–Петербургское Востоковедение, 2003.
- ДлТС II = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, II. Москва: Русский язык, 1981 (1881).
- Жуковская 1988 = Наталия Львовна Жуковская. *Категории и символика традиционной культуры монголов*. Москва: Наука, 1988.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Кардини 1987 = Франко Кардини. *Истоки средневекового рыцарства*. Москва: Прогресс, 1987.
- Киркор 1858 = Адам Киркор. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. // *Этнографический сборник, издаваемый императорским русским географическим обществом*, III. Санктпетербург, 1858.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
- ЛП = *Легенды і даданні*. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- МБ = *Міфалогія беларусаў: Энцыклапедычны слоўнік*. Складальнікі: Ірына Клімковіч, Віктар Аўтушка; навуковыя рэдактары: Таццяна Валодзіна, Сяргей Санько. Мінск: Беларусь, 2011.
- Мосс 2000 = Марсель Мосс. *Социальные функции священного*. Санкт-Петербург: Евразия, 2000.
- Никифоровский 1897 = *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах*. Собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский. Витебск, 1897. (Gudų medžiaga čia pateikta rusiškai.)
- Рак 1998 = Иван Вадимович Рак. *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана*. Москва: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Ригведа 1995 = *Ригведа: Мандалы V–VIII*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1995.
- РФ = *Русский фольклор: Хрестоматия*. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта–Наука, 2001.
- СД III = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого, III. Москва: Международные отношения, 2004.
- Сержпутоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымі і забабны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (1930).
- Сержпутоўскі 2000 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павета*. Мінск: Універсітэцкае, 2000 (1926).
- Топоров 1987a = Владимир Николаевич Топоров. Заметки по реконструкции текстов. // *Исследования по структуре текста*. Москва: Наука, 1987.
- Топоров 1987b = Владимир Николаевич Топоров. Понятие предела и εως в платоновской перспективе (этимологический аспект). // *Античная балканистика*. Москва: Наука, 1987.
- Топоров 2004 = Владимир Николаевич Топоров. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология). // *Язык культуры: Семантика и грамматика*. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Москва: Индрик, 2004.
- Топорова 1994 = Татьяна Владимировна Топорова. *Семантическая структура древнегерманской модели мира*. Москва: Радикс, 1994.
- Тэрнер 1983 = Виктор Тэрнер. *Символ и ритуал*. Москва: Наука, 1983.
- Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.
- Фишман 1986 = Ольга Михайловна Фишман. Связь пастьешской и свадебной обрядности у карел. // *Русский север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики*. Ленинград: Наука, 1986.

DEFINITION BY MAGIC CIRCLE: FROM COSMOLOGICAL IMAGE TO MAGICAL PRACTICE TO EPISTEMOLOGICAL METAPHOR

Dainius RAZAUSKAS

The article continues some previous ones on the notion of cosmological enclosure, or the mythological world-fence (see Razauskas 2019a: 37–38; 2019b *passim*). As the world-fence protects this created world from the surrounding chaos, so every common fence also protects the homestead and its inhabitants not only from physical intruders but also from the spiritual ones, i. e. evil spirits and ghosts. In that case this fence must not be physical too but can consist in some symbolic enclosure corresponding essentially the magic circle which defines the boundary of thus projected cosmos. Being symbolic, the magic circle operates not on the physical but on the mental level and is finally integrated into the mind, this way producing one of the most essential epistemological concepts, that of *definition*. This is especially evident in the Lithuanian terms *apibrėžti*, “to draw, trace, scratch around”, “circle around (smb. or smth.)”, hence “define”, and *apibrėžimas* “drawing, tracing, scratching around”, “making a circle around (smb. or smth.)”, hence “definition”.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2020 03 15, įteikta spaudai 2020 06 19.

KRAŠTOVAIZDŽIŲ PASTOVUMAS IR GENOCIDO ĮSPAUDAI

Gintarė BERNOTIENĖ

Straipsnyje nagrinėjama 1941 m. išstremtųjų iš Lietuvos socialinė būklė ir žmogaus bei vietos ryšys.

Postūmiu tyrimui tapo nuotrauka iš Trofimovsko salos Lenos deltoje (Jakutijos ASSR, RSFSR). Joje regimas kraštovaizdis – tarsi sovietų santykio su perkeltaisiais asmenimis metafora. Išgyventi toje plynėje nebuvo vilties, o po kurio laiko joje teliko vos išvelgiami šio genocido įspaudai.

Pasitelkus šiuolaikinio italų filosofo Džordžo Agambeno (Giorgio Agamben) studijoje „Homo sacer: suvereni galia ir nuogas gyvenimas“ išgrynintus biopolitinius konceptus svarstoma, kaip visų teisių netekę tremtiniai – jaunoji nepriklausomos Lietuvos respublikos idealistų karta – kūrė savo gyvenimus, kiek jiems buvo svarbus turėtasis simbolinis kapitalas ir lojalumas savo valstybei.

Net ir sugrįžę iš tremties, tėvynėje jie patyrė politinį išskyrimą iš bendruomenės. Galbūt todėl individualioje jų kūryboje išsakomas troškimas susiliesti nors su tėvynės kraštovaizdžiu. Šią pasiją galima traktuoti kaip apleistumo išraišką, liudijančią komplikuotus santykius su Lietuvoje likusiais bendrapiliečiais ir esminį ginčą dėl vietos.

Raktažodžiai: 1941 m. tremtis, genocidas, biopolitika, tremtinių kūryba, memuarai.

■ EXPOSÉE. TURĖTOJI VIETA, KULTŪRA, VALSTYBĖ, PILIETIS: SOCIALINĖ SUTARTIS

2018 m. rugsėjo 19–21 dienomis Vroclavo universitete vyko Europos akademijos organizuota tarptautinė mokslinė konferencija „Vidurio ir Rytų Europos kultūriniai kraštovaizdžiai po Antrojo pasaulinio karo ir komunizmo žlugimo“¹. Jungdamasi į šią mokslinę diskusiją, apie kraštovaizdį kalbėjau kaip apie nacionalinės istorijos ir kultūros atminties erdvę ir sykiu gyvenimo, kurį formavo XX a. kataklizmai (Antrasis pasaulinis karas, SSRS vykdyta Lietuvos valstybės okupacija ir Lietuvos piliečių genocidas), metaforą. Turėjau omenyje po 1941 m. birželio 14-osios trėmimų radikaliai pakitusius žmonių gyvenimus. Ką tik atsikūrusios Lietuvos valstybės elitas ir jaunoji, jau po 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo gimusiųjų karta buvo jėga atplėšti nuo tėvynės, neteko gimtųjų namų. Nors jų socialinė sutartis su jau okupuota Lietuva buvo nutraukta 1940-ųjų liepą, bet daugelį ji įpareigojo gyventi su viltimi, kad dar sulauks istorinės progos atkurti nepriklausomybę. Prarastosios tėvynės kraštovaizdį keitė tremties vietos – atšiauri gamta ir kova dėl išgyvenimo.

1 <https://acadeuro.wroclaw.pl/seminar/cultural-landscapes-in-central-and-eastern-europe-after-world-war-i-and-the-collapse-of-communism/> [žiūrėta 2019 11 27]

GENOCIDAS

Šiam straipsniui svarbios socioistorinės 1941 m. Lietuvos piliečių tremties charakteristikos.

Pirmieji masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai SSRS saugumo struktūrų vykdyti kaip etninio valymo priemonė (kaip ir kitose Baltijos respublikose, Baltarusijoje, Ukrainoje, iš dalies ir Lenkijoje), kuria siekta paversti neveiksniu kultūrinį ir ekonominį atsikūrusios valstybės elitą, jį deklasuoti², atimti pilietines ir turtines teises ir daugeliui metų išstumti į socialinį užribį. Masiniai trėmimai organizuoti pagal iš anksto sudarytus sąrašus, tremiamoms šeimoms nepateikus teismo sprendimo. Siekta ir kitų tikslų – išnaudoti „deklasuotus elementus“, prilygintus valstybės priešams, kaip pigiausią darbo jėgą, o jų darbą nežmoniškoms sąlygomis, badaujant ar pusbadžiu, paversti kankinimo priemone. Todėl priverstinio darbo stovyklos kurtos atšiaurus klimato zonose, į kurias patekusiems teko kovoti už elementarų išgyvenimą.

Šiam tyrimui pasitelkta tremtį į Arkties zoną – Lenos upės deltą ir Janos upės pakrantes – patyrusių lietuvių memuaristika. Jos autoriai priklausė vienai Lietuvos nepriklausomybės augintinių kartai: buvo gimę jau nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, kurią aktyviai kūrė

2 Turimas omeny homogeniškos neklasinės sovietinės visuomenės sukūrimo projektas, kurį įgyvendinus, t. y. sukūrus komunizmą, antagonistinio klasinio priešiško nebeliks.

Trofimovsko sala, Jakutija, 1989 m. liepa. Raimondo Urbakavičiaus nuotrauka iš leidinio „Atgimimo kronika, 1987–1993“ (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 96)

jų tėvai. Pilietinis angažuotumas, patriotizmas šiose šeimose buvo perduodamas iš kartos į kartą – visos jos darbavosi besikuriančios valstybės labui. 1941 m. birželį ištremti paaugliai, gimę 3-iajame dešimtmetyje, buvo patriotai idealistai, jų santykis su sava valstybe buvo maksimaliai lojalus, ar, kaip įprasta sakyti apie Kauno, tarpukario Lietuvos sostinės, architektūrą, – optimistinis.

Veikiau dėsninga nei atsitiktina, kad NKVD Laptėvų jūros alsavimą iš arti teko patirti Lietuvos pasiuntinio Romoje, užsienio reikalų ministro Valdemaro Čarneckio šeimai, patriotinės pilietinės savigynos organizacijos – Šaulių sąjungos – įkūrėjo Vlodo Putvinskio sūnaus šeimai, Dotnuvos žemės ūkio akademijos rektoriaus, profesoriaus Vinco Vilkaičio šeimai, Marijampolės gimnazijos direktoriaus Antano Daniliausko, dailininko, teatro organizatoriaus, rašytojo, kritiko Vytauto Bičiūno šeimoms, Seirijų vaistininko Ričardo Vaicekausko šeimai – atsikūrusios jaunos valstybės elitui. Turėjau garbės juos pažinti vaikystėje ir vėliau.

Po 1990-ųjų pradėti publikuoti šių šeimų tremties dokumentai, kuriuose jų istorija užfiksuota bręstančių vaikų akimis. Juose itin ryški vertybinė linija, kurią nebuvo lengva išlaikyti – juk ciniškas sprendimas atskirti nuo artimųjų ir įkalinti ar sušaudyti šeimos vyrus turėjo pažeisti vertybių perdavą ir sumažinti šeimų galimybes išgyventi. Be to, tremtinių būklė bet kada galėjo komplikotis – represinis aparatas turėjo galios ir toliau reguliuoti beteisiais biologinės egzistencijos subjektais paverstų žmonių gyvenimus: juos teisti ar atimti jų *nuogą gyvybę*³. Disponuoti jų teisėmis ir laisvėmis, spekuliuodami paskutiniąja – išgyvenimo – galimybe.

3 Studijoje „Homo sacer: suvereni galia ir nuogas gyvenimas“ italų filosofas G. Agambenas tokius politinių manipuliacijų objektu virtusius žmonių gyvenimus vadina nuogu gyvenimu (*bare life*), ir taip pabrėžia jų turėto socialinio reikšmingumo praradimą, „palikimą besąlygiškai mirties galiai“, tapimą tik biologine ir galima atimti gyvybe (Agamben 2016: 131). Straipsnyje sąvokos „nuogas, plikas gyvenimas“ ir „nuoga gyvybė“ vartojamos sinonimiškai.

Tremtinių egodokumentai pradėti viešinti daugiau nei po 40 metų, Michailo Gorbačiovo inicijuotai *perestrojkai* įgavus pagreitį. 1988 m. LTSR Rašytojų sąjungos žurnale „Pergalė“ publikuota Dalios Grinkevičiūtės dokumentinės memuaristikos ištrauka „Lietuviai prie Laptevų jūros“ tapo naujojo istorinio naratyvo ledlaužiu, vienu svarbiausių Atgimimo laikotarpio kultūrinės atminties tekstų (tiesa, jų fragmentai radijo bangomis laisvąjį pasaulį pasiekė ir sukrėtė dar 1980 m.). Jau 2002 metais šių atsiminimų ištraukos teiktos Komunizmo aukų kongresui kaip neginčijamas įrodymas, kad sovietų vykdytas Lietuvos piliečių naikinimas yra genocidas (Landsbergis 2010: 8). D. Grinkevičiūtės liudijimas (reikšmingiausias lietuvių kultūros tremties tekstas) ir kitų tremtinių memuarai⁴ suteikia galimybę į anoniminę tremtinių masę pažvelgti iš arčiau.

D. Grinkevičiūtės aprašyta Trofimovsko sala, į kurią 1942 m. rugsėjo 29 d. buvo atplukdyti tremtiniai iš Lietuvos, lietuvių kultūroje tapo XX a. lietuvių tremčių emblema ir dėl ypatingų geografinių sąlygų. Saloje, kurios reljefą formuoja nedideli arktiniai ežerėliai, žmogaus kelius siekianti skurdi tundros augmenija ir krantus ardanti Lenos srovė, tradiciniai žemdirbiški įgūdžiai buvo beverčiai – atplėšus dešimt centimetrų velėnos blizgėjo amžinas ledas. Į šią Lenos upės deltos vietovę Arkties vandenyno žiotyse sezoninei žvejybai ir medžioklei užklydavo tik vietiniai jakutai, o 1942 m. čia buvo iškeldintos ir iki 1947 m. paliktos išgyventi ar mirti iš viso 152 lietuvių, žydų, lenkų, rusų šeimos. Dar galima patikslinti: į būsimo kapinyno krantą išlaipintos 36 mokytojų, 30 tarnautojų, 45 ūkininkų, karininkų, gydytojų šeimos⁵. Net 81 šeimos vyrai prieš tai buvo atskirti ir įkalinėti Rešiotų ir kituose lageriuose, kur dauguma jų žuvo. Mirtingumas Trofimovsko saloje, anot D. Grinkevičiūtės, viršijo Leningrado blokados rodiklius.

4 Žr. Čarneckis 1992: 344–353; Bičiūnaitė-Masiulienė 1992; Vaicekuskas 2011; Vilkaitis 1990; Vilkaitis 1999; Pūtvis 2013; Daniliauskas 1992: 229–237.

5 Remiamasi šaltiniu „Trofimovsko salos tremtinių sąrašas“ (sudarytas 1977–1997 m.) (Landsbergis 2010: 100–131).

BIOPOLITINĖ TREMTIES FENOMENO TRAKTUOTĖ

Tremtinių socialinio gyvenimo pokyčiams analizuoti itin paranki italų filosofo Džordžo Agambeno studijoje „Homo sacer: suvereni galia ir nuogas gyvenimas“ (Agamben, it. 1995, angl. 1998, liet. 2006) pasiūlyta biopolitinė perspektyva⁶. Studijoje nagrinėjami santykiai tarp gyvenimo, gyvybės ir valdžios, galios institucijų (Lemke 2012). Biopolitiniu reiškiniu tremtis tampa dėl iš tremtinių atimtų žmogaus teisių, išskyrimo iš bendruomenės ir išvietinimo, taip pat dėl žmogiškosios egzistencijos redukavimo iki biologinės gyvybės („nuogo gyvenimo“). Filosofė Audronė Žukauskaitė pastebi, kad studijoje „Homo sacer“ „Agambenas kalba apie galutinį ribų ištrynimą, nuolat perkeliama perskyrą tarp to, kas politiška ir saugoma įstatymų, ir to, kas tik biologiška ir ‘nuoga’“ (Žukauskaitė 2016: 88).

Šios studijos antraštei pasirinkta *homo sacer* kategorija perimta iš romėnų teisės. *Homo sacer* – „tai žmogus, kuris [suvereno galios sprendimu – G. B.] gali būti nužudytas, bet negali būti paaukotas, nes jo mirtis neturi jokios sakralinės, simbolinės vertės“ (Žukauskaitė 2004: 118), tad jo nužudymas negali būti laikoma ir nusikaltimu. Tremtiniai sovietų kalėjimuose ir darbo stovyklose ir buvo tie *homines sacri*, kurių gyvybė buvo nureikšmintą, paversta tik gyvybiniais resursais. Kitaip tariant, žmogaus biologinė egzistencija⁷ tapo politinių manipuliacijų objektu. Neatsitiktinai Dž. Agambenas pabrėžia tiesioginį biopolitikos ryšį su mirties politika (Žukauskaitė 2016: 103).

Kadangi sprendimai panaikinti individo teises ir laisves, įskaitant ir teisę į gyvybę, buvo priimami išskirtinėmis sąlygomis (vykstant pilietiniam karui, sukilimui, pasipriešinimui), individas buvo įtraukiamas ir į numanomą priešinimosi santykį. Biopolitikos teorija patį visų teisių netekusių tremtinių gyvenimą siūlo vertinti

6 Biopolitikos terminą Dž. Agambenas perėmė iš filosofo Mišelio Fuko (Michel Foucault).

7 Gyvenimą Dž. Agambenas traktuoja kaip senovės graikai. Pasak A. Žukauskaitės, „graikai neturėjo vienos sąvokos reikšti tam, ką šiandien vadiname gyvenimu. Jie vartojo dvi sąvokas, kurios, nors ir išvedamos iš bendros šaknies, yra semantiškai ir morfologiškai skirtingos: tai sąvoka *zoē*, reiškianti paprastą, pliką gyvenimo faktą, bendrą visoms gyvoms būtybėms, ir *bios*, nurodanti *gyvenimo formą ar būdą*, būdingą grupei ar individui. Taigi *bios* reiškia tokį gyvenimo būdą, kuris paverčia mus socialinėmis ir etinėmis būtybėmis.“ (Žukauskaitė 2004: 117).

kaip pasipriešinimo formą, kai „gyvenimas kaip forma“ tampa „nuogos gyvybės“ alternatyva (Žukauskaitė 2016: 106).

Moraline problematika tremties studijos yra artimos Holokausto tyrimams. Svarbi Dž. Agambeno pastaba, kad ir žydų žudynės, t. y. eksterminavimas, buvo „tik gryno ‘nužudomumo’ realizavimas“, tad tai ne religinis ar teisinis, o būtent biopolitinis sprendimas (Agamben 2016: 162), todėl noras Holokausto terminu žydų eksterminacijai sugrąžinti aukojimo aurą yra vertintinas kaip neatsakingas istoriografijos aklumas⁸. Taip pat galima apibūdinti ir tremtinių mirtis. Kitaip tariant, grynas „nužudomumas“ neturi jokios sakralios vertės, tai gyvybėmis manipuluojančio populiacijos reguliavimo mechanizmo norma, galios šaltiniui nesukelianti teisinių ar religinių pasekmių.

Vis dėlto naikinamieji yra didesnės bendruomenės, su kuria juos sieja identiteto, priklausomybės, ištikimybės ir garbės kodekso saitai, taip pat pareigos ir atsakomybė, dalis. O tai steigia priešinimosi ir nelojalumo išorinei galiai santykį. Nužudomumą realizuojanti galia nepajėgi atsaistyti eksterminuojamųjų nuo genetinių, kraujo ryšių, kurie primena jei ne teisinius, tai bent paprotinius santykius (Žukauskaitė 2004: 117–131). Prasmės likutis pasirodo ir per Dž. Agambeno iškeltą *homo sacer* panašumą su *devotus* (pasišventėliu, kuris pašvenčia savo gyvenimą požemio dievams, kad apsaugotų miestą nuo rimto pavojaus) (Agamben 2016: 140). „[I]šgyvenęs pasišventėlis yra paradoksali būtybė, kuri, nors ir atrodo gyvenanti iš pažiūros normalų gyvenimą, juda nei gyvųjų, nei mirusiųjų pasauliui nepriklausančioje realybėje, ant slenksčio; jis – gyvas numirėlis arba gyvasis, kuris iš tikrųjų yra *larva*“⁹, t. y. panašus į mirusįjį (Agamben 2016: 142).

Dž. Agambenui svarbi ir vietos reikšmė. Ryšį su vieta praradęs asmuo taip pat apibūdinamas kaip miręs: „Tas, kuris, iki gyvos galvos

ištremtas iš savo miesto (uždraustas savo mieste), turi būti laikomas mirusiu“ (Agamben, 2016: 150, 4 išnaša). Atsaistymas nuo vietos įtvirtina ribinę asmens padėtį. Ryšys su vieta išryškina *homines sacri, devoti* ir tremtinių panašumą. Biopolitinis tremtinių išvietinimas lėmė ne tik teisinės, socialinės ir kultūrinės būklės pasikeitimą. Atsaistymas nuo vietos (*deliaison*)¹⁰ buvo nuosprendis ne vienai kartai. Tai lėmė ilgalaikius nuostolius: be ekonominio išnaudojimo, genocido politika buvo siekta ir kuo didesnio bei ilgiau besitęsiančio genetinio nuoslūgio¹¹.

BIOPOLITINIS IŠVIETINIMAS IR JO PASEKMĖS

Dauguma 1941 m. tremtinių gyvenimo istorijų pasakoja apie staigų tėvynės netekimą, visuomeninės padėties praradimą ir ilgametės pastangos išlikti. Ką apie lietuvių gyvenimo pokyčius, atsidūrus negyvenamoje saloje 800 km už speigračio, kur tvyro amžinas išalas, kur du mėnesius per metus viešpatauja poliarinė naktis, o paros maisto davinyš dirbančiam siekia 400 g duonos (vaikams ir nedirbantiems tekdavo po 200 g), galėtume pasakyti iš fotografo Raimundo Urbakavičiaus 1989 m. darytos Trofimovsko salos nuotraukos? Kraštovaizdžio, architektūros ir epochos stilistinės sąsajas konceptualizuojantys mokslininkai nesyk *de visu*, remdamiesi vizualia ir proksemine pagava, mėgina iš pradžių metaforiškai apibendrinti bendruomenės būvį, o vėliau pastebėjimus pagrįsti analitiškai.

Remiantis Dž. Agambeno studija, Trofimovsko salos tremtinių būklę galima įvardinti „nuogu nužemintųjų gyvenimu plynėje / tyruose“ arba tobulo apleistumo situacija Apvaizdos ar totalinės kontrolės akivaizdoje, nelygu iš kokios – transcendentinės ar politinės – perspektyvos žiūrėsime.

Pažvelgę į R. Urbakavičiaus nuotrauką ir įsivaizdavę šiame kraštovaizdyje atsidūrusių

8 Lot. *holocaustum* – visa sudeginta (auka); ant altoriaus sudeginta auka, aukota senovės graikų ir žydų. Dž. Agambenas teigia, kad „modernybėje gyvybės šventumo principas visiškai emancipavosi nuo aukojimo ideologijos, ir termino ‘šventas’ reikšmė mūsų kultūroje tęsia ne ‘aukojimo’, o *homo sacer* semantinę istoriją. <...> Tai, ką šiandien matome prieš akis, iš tikrųjų yra gyvybė kaip tokia, išstatyta beprecedenčiam smurtui, tačiau būtent pačiais profaniškiausiais ir banaliausiais pavidalais. <...>“ (Agamben 2016: 162).

9 *Larva* atitinka graikų *psyche*, *eidolon* arba *phasma*, svarbus yra neaiškaus rodymosi aspektas.

10 Prancūzų kalboje žymėtas žodžio *liaison* reikšmės aspektas – meilės ryšys – yra svarbus prasminis nagrinėjamos temos niuansas.

11 Genetinį nuoslūgį viena iš antropologinės tragedijos apraiškų laikė Josifas Brodskis. Kalbėdamas apie porevoliucinį ir stalinistinį laikotarpį XX a. Rusijoje, jis priminė „naujos visuomenės“ ir „naujo žmogaus“ kūrimo projektus, kuriais iš tiesų siekta „nukapati žmonių dvasines šaknis“, tuo jis aiškino ir totalitarinės santvarkos išprovokotą tragedijos kaip žanro išvesėjimą kultūroje (Brodskij 1999b: 59).

žmonių potyrius, išvysime tremtinių socialinę būtį, redukuotą iki *nuogos* žmogaus gyvybės. Nuotraukoje galime įžvelgti sovietų santykio su perkeltais asmenimis kvintesenciją: juk ši vieta – tai negalimybės gyventi manifestacija. Kaip ir dykuma, ši arktinė plynė yra pavyzdinė išbandymų erdvė, kurią rinkdavosi Dievo ieškantys atsiskyrėliai ir asketai, tik kitaip nei asketai, tremtiniai šį mirties ar išlikimo eksperimentą pasirinko ne sava valia.

Ar tremtiniai turėjo tikimybę išgyventi Trofimovske, priklausė nuo galios, kuri juos ir atitremė, t. y. nuo išorės sprendimų, – gamtos sąlygos čia per rūsčios, kad išlikimą būtų galėję lemti vien žmonių įgūdžiai ar gebėjimai. Ši plytinti tuščia erdvė, šis išnykimo scenovaizdis, kuriame gyvenimo transformaciją į bevardę egzistenciją, išplaunamą užmaršties vandenynan, įvaizdina reali Trofimovsko salos dislokacija į Arkties vandenyną atsiveriančiose Lenos upės žiotyse, sukrečia regimos vertikalės stoka. Be toluomoje (už 40 km), žvelgiančiajam už nugaros, stūksančio Stolbų kalno, lyg stabdančio Lenos tekėjimą į Arktį, nebėra nieko, už ko būtų galima nusitverti, kas būtų aukštesnis už arktines salos viksvas. Jokios vilties, jokių aspiracijų – tik suplokštėjusi būtis ir vienintelis tikslas – išgyventi.

1942 m. rugsėjį, jau šalant, baržomis atplukdyti tremtiniai iš Lietuvos čia rado nuo pavasario atitremtus Vyborgo suomių. Dėl gamtinių sąlygų tremtiniams pravertė tik dalis turėtų gyvenimiškų įgūdžių, dažniausiai amatininkiški, padėję prisitaikyti prie naujos ir svetimos erdvės. Iš Lenos pakrantėje priplaktų rąstų, išplėštų velėnų ir plytų jie per keletą savačių pasistatė barakus – jurtas, panašias į vietos gyventojų jakutų būstus (*balagan*). Langus „įstiklino“ mediniuose rėmeliuose užšalusiu ledu. Kad pro plyšius nešvilptų vėjas, tokius statinius apledindavo sniego ir vandens mišiniu, kuris šaldamas suformuodavo ledo dangą. Miegant dviejų aukštų gultuose kartais net plaukai prišaldavo prie barako sienų.

Trofimovske stovėjo 12 tokių barakų, viename gyveno apie 50 žmonių. Dar galintys paeiti buvo varomi į darbus: moterys vilko iš pakrantės rąstus, ruošė malkas, gaudė ir sūdė frontui skirtą žuvį. Sunkus fizinis darbas ir viršijamos normos teikė viltį gauti didesnę duonos davinį ir taip gelbėtis nuo bado mirties. Vakarais barakuose visi šildėsi prie vieno geležinio katilo, iš atitirpinto sniego ir miltų virė buizą, traiškė parazitus. Moterys, nutaikiusios progą, iš išsaugotų elementorių mokė vaikus skaityti. Jokių intymų, privatų gyvenimą saugančių ribų.

D. Grinkevičiūtė aprašo, kaip barake prie mirštančio kaimyno uždegta žvakė buvo šviesos šaltinis ruošiant pamokas¹².

Vienintelio plytinio barako gyventojai 1942–1943 m. žiemą mirė masiškai. Nusilpę nuo bado ir ligų, nebeturėjo jėgų laidoti mirusiųjų. Valdžia neskyrė karstams lentų. Mirusiųjų kūnus kraudavo barakų prieangiuose, lavonų išvežiotojai juos rogėmis suveždavo į vieną krūvą. Palaidoti juos trukdė įšalusi žemė ir senkančios jėgos. Atstumas iki Lietuvos – 10 000 km – buvo penkis kartus didesnis nei iki Aliaskos.

TREMTIS KAIP „ETNOGRAFINĖ MEDŽIAGA“

Josifas Brodskis esė „Būvis, kuri vadiname tremtimi, arba plūduriuojančios gilės“ yra įrašęs skaudoką maksimą: tremtis neturėtų virsti autobiografija ir bibliografija aktualinančia „etnografinė medžiaga“ (Brodsky 1999a: 137). Taigi faktas, jog esi ar buvai ištremtas, tavo „autobiografijai ir bibliografijai“ neteikia jokios papildomos vertės. Tačiau tai balsas to, kuris išliko emigravęs. O „etnografinės patirties“ įgijusieji neturėjo galimybės rinktis, ir tai realius tremties faktus ir memuaristiką verčia svarstyti ne literatūrinės stilistikos ir vertės kontekste, o kaip liudijimą apie išsaugotą žmogaus gyvybę ir žmogiškumą¹³.

Tremtinių likimai (ir amžiams nutildyti balsai) atskleidžia visuomenę ištikusią „genetinį nuoslūgį“ (Brodsky 1999b: 59), tautos

12 „Mūsų barake iliuminacija. Iš abiejų Atkočaitienės lavono šonų dega po žvakę, po visą žvakę – vadinasi, kažkuris turėjo pavogęs iš kontoros ir taupė. Jos nosis atsikišus ir atrodo juokingai ilga, per aprūkusį, geltoną išbadėjusį veidą į visas puses bėga utėlės. Dar niekad nemačiau tokios gausybės utėlių – tiesiog divizijos juoduoja, ropoja per nosį, akių vokus, lūpas ir dingsta kaimynės skuduruose. Naudojuosi progą ir prie žvakių šviesos skaitau viduramžių istoriją.“ (Grinkevičiūtė 1997: 69)

13 Lietuvių rašytojai skirtingai vertino tremtinių atsiminimus. Vieni, kaip prozininkas Juozas Aputis, anuomet literatūrinio žurnalo „Metai“ redaktorius, bent dešimčiai metų sustabdė savo kūrinių leidybą, kad būtų leista tremtiniams išsakyti 50 metų slėptą skausmą ir taip simboliškai apšvalyti. Kiti, kaip poetė Judita Vaičiūnaitė, pripažino tremtiniams teisę būti išgirstiems, bet stebėjosi literatūros lauko hierarchiją iškraipiančiomis publikavimo proporcijomis. Treti, kaip prozininkas Romualdas Granauskas, deklaravo tiesiog negalintys rašyti – Viktorija Daujotytė paliudija jį aiškinus: „Dalius Grinkevičiūtės ‘Lietuviai prie Laptevų jūros’ blokavo žvilgsnį“ (Daujotytė 2017: 34).

Lenos žiočių ir Lietuvos žemėlapis. Fotokoliažo autorius Jonas Markauskas. Iš Arvydo Vilkaičio knygos „Gyvensim“ (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, Laptevų jūros tremtinių brolija „Lapteviečiai“, 1999, antroji (galinė) knygos atsklanda)

intelektualinių pajėgų naikinimo mastą. Kaip atsvarą jam tegalima iškelti Dž. Agambeno minimą pasipriešinimą gyvybe kaip forma. Tad tokia „gyvenimo forma“ (perinterpretuojant Dž. Agambeno konceptą) tampa ir pasipriešinimo metafora.

Rengdama publikavimui ne vieno Laptevų jūros tremtinio prisiminimus, kuriuose etnografinė medžiaga, tad ir genocido kraštovaizdžio kultūrinė refleksija, sudaro žymią pasakojimų dalį, atkreipiau dėmesį į juose eksponuotą arba nutylėtą santykį su šeimų genealogine linija – įpareigojančia praeitimi ir moraliniu horizontu, kurie, gyvenant tremtyje, reikalavo tęstinumo arba atsiribojimo¹⁴.

14 Pavyzdžiui, Šaulių sąjungos įkūrėjo anūkas Rimantas Pūtvis-Putvinskis po 1990 m. rašytuose atsiminimuose („Vaikystė baigėsi anksti“, 2013) apie savo garbingos šeimos istoriją pasakojo minimaliai ir tik vėliau juos papildė prisiminimais apie senelį Vladą Putvinskį (Pūtvis 2019).

Masiniai trėmimai, sumanyti kaip prevencinė kardomoji priemonė, skirta apsaugoti „naują socialistinę tėvynę“ nuo nelojalių piliečių, jėga perkeliama į SSRS gilumą, nepanaikino jų socialinės sutarties su Lietuvos respublika, tik ją užšaldė. Prievarta pakeitus gyvenimo vietą tremtiniai *de facto* liko be jokių teisių, tačiau gyvenimą tremties stovyklose tęsė, tarsi *de jure*¹⁵ tebebūtų savos valstybės politikos subjektai. Išstūmimo iš visuomenės ir įtraukimo į ją santykių paradigmoje, kuri, sekant Dž. Agambeno mąstymu, ir apibrėžia tremties fenomeną, veikė du santykio su valstybės galia tipai: priverstinis

15 Juridinio principo nuvertinimą pastebi Kasparas Pocius: „Biopolitika yra toks visuomenės valdymo būdas, kai visuomenės suvokiamos ne kaip juridiškai galios procedūroms pajungtų subjektų junginiai, o kaip sistemai funkcionuoti leidžiančių gyvybinių resursų rezervuaras. <...> Kūno ir jo pajungimo gamybai išlaikymas modernybėje tampa valstybinės valdžios ir kapitalo svarbiausia užduotimi“ (Pocius 2018).

ryšių su sava valstybe nutraukimas generavo nostalgijos pasiją ir sugrįžimo siekius, o santykis su Lietuvą okupavusios SSRS galia buvo atvirai priešiškas. Komunistinę gerovę kuriančiam Leviatanui tremtiniai tebuvo laikinos kliūtys, kūnai, netrukus pradingiantys bangžuvės pilve. Ši naikinančios valstybės galios kaip virškinimo metafora netikėtai išryškėja ant Lenos deltos perkėlus natūralaus mastelio Lietuvos kontūrus. Trofimovsko sala Lenos žiotyse buvo tik viena nedidelė mirties mašinos anga, susiurbusi ir čia atkeltų Vyborgo suomių, jakutų iš Čiurapčios rajono¹⁶, pagaliau – ir Lietuvos piliečių žydų, lenkų, rusų gyvenimus.

Šeimose suformuotos tremtinių tapatybės, vertybės veikė jų spontaniškus poelgius (tai ypač ryškiai aprašyta D. Grinkevičiūtės atsiminimuose), o vėliau modeliavo ir atsiminimų pasakojimą. Iš užrašytų ir papasakotų istorijų žinau, kad ir žiauriomis tremties sąlygomis turėtasis simbolinis kapitalas neprarado vertės¹⁷: pavyzdžiui, tremtiniai laikė pareigą padėti be vyro, buvusio Lietuvos pasiuntinio Romoje, likusiai Eleonoros Čarneckienės šeimai, o iš bado prie saugomo žuvies sandėlio mirusiam Dotnuvos žemės ūkio akademijos rektoriui profesoriui Vincui Vilkaičiui sukaldė karstą, taip išreikšdami pagarbą, nors įprastai, patys išsekę nuo bado ir ligų, mirusiųjų nelaidodavo¹⁸. Gesto raiškumo įgavę Čarnekių šeimos gyvenimo epizodai: gyvulišką išlikimo instinktą liudija istorija, kai Čarnekiukai, buvę Romos licėjaus auklėtiniai, sumoja, jog jų nudobtas prižiūrėtojo žmonos šunėkas yra išganingas maisto šaltinis, ir jį nedelsdami

suryja¹⁹, o turėtus aukštuomenės bendravimo įgūdžius atskleidžia 1990–ųjų epizodas, kai su atvykusia į Lietuvą jakutų žurnaliste Agafija Pticina Čarneckis bendrauja salonine prancūzų kalba, abi pokalbio šalis išlaisvinusia iš sovietinio diskurso, t. y. rusų kalbos.

GYVENIMO STILIAUS POKYČIAI

Be barakų, kultūrinį regresą įkūnijo šimtasiulė, tapusi tremtinių, kaip pigiausios vergiško darbo jėgos, likimo emblema²⁰. Apstu pasakojimų apie tai, kaip prabangesni daiktai ar gražūs drabužiai gelbėjo tremtinius nuo bado (duonos davinyms už net vaikams privalomą darbą po 10–12 val. per dieną, buvo kontrolės priemonė, laidavusi tremtinių paklusnumą). Kad fiziškai išliktų, įveiktų alkį ir šaltį, tremtiniai turėjo nepaisyti kai kurių moralinių normų: vagystės ir „kombinavimas“, nauji socialiniai įgūdžiai (melas, simuliacija), keiksmai (Avižienis 2006: 187–202), moterų pasidavinėjimas už maistą (Andriukaitis 1992: 281–283) buvo perimti iš kriminalizuotos sovietinės visuomenės gyvenimo, o tarp jaunų tremtinių plitęs alkoholizmas (Bičiūnaitė–Masiulienė 1990: 134) rodė kraštutinį jaunųjų nusivylimą, pasidavinimą, susitaikymą.

16 Iš Čiurapčios rajono į Arkties prieigas ištremta 5780 jakutų, pusė jų 1942–1943 m. žiemą mirė. Savo gimtose žemėse jie vertėsi gyvulininkyste, o į Jakutijos šiaurę 41 kolūkio (iš 82 egzistavusių) gyventojai *in corpore* buvo perkelti gaudyti žuvies frontui (*Трагедия Чурапчи* 1991: 131).

17 Tremtinė Irena Špakauskienė paliudijo, jog paaugusių vaikų brigada Bykovo saloje per trumpas atokvėpio valandėles įsižaisdavo: „Pagrindinis žaidimas – Lietuvos vyriausybė. Išsidalindavom ministrų ir jų žmonių, prezidento pareigas. Niekada Lietuvoj nesam žaidę tokių žaidimų. Bet dažniausiai pasakodavom knygas“ (Špakauskienė 1992: 188).

18 Ekspedicijoje „Lena 89“ į tremties vietas Arktyje 1989 m. dalyvavęs rašytojas Eugenijus Ignatavičius taip perpasakoja ekspedicijos dalyvių patirtis: „O laidotuvės – išneši į barako koridorių negyvėlių, kiekvieną rytą atvažiuoja su arkliuku moteriškė, neprisimenu pavardės, lietuvė... Įeina ir klausia: ‘Ar turite sušalusius?’ Sudeda ant rogių ir išveža į vieną vietą. Pavasariop, kai atšyla ir ima leisti sniegą, išrausia duobę ir laidoja“ (Ignatavičius 1992: 427).

19 Tremtinys Algirdas Čarneckis aprašo, kaip būdamas pagauglys sudorojo užmuštą šunį: „Nešti į jurtą buvo rizikinga. Tuoj galėjo būti krata. Nutarėm jį nunešti į lavonų sandėliuką, esantį gale gyvenvietės. Tai buvo nedidelė jurtelė, kurioje laikė ir kaupė mūsų ‘mylimo’ vado ir ‘draugo’ aukas, kol joms bus iškirstas kryželių kalnelyje negilus kapelis. Įėję jurtelėn, patamsyje užčiuopėm du lavonus, uždengtus senais maišais. Tarp jų ant žemės pritūpę ištraukėm savo riebę šuniuką. ‘Vyčiai, galvą pasidalytysime per pusę, o likusią dalį nešiu mamai, broliukams ir sesutei, sutinki?’ ‘Greičiau, Algi, skelk jam galvą, ir ėdam, ėdam, nebegaliu kentėti.’ Kadangi jurtelėje buvo tamsu, tai pasitraukėme arčiau pravirų durų. Lauke šviettė jaunas mėnulis, o danguje ryškiomis spalvomis bangavo Šiaurės pašvaistės klostės. Dabar galėjau gana tiksliai šuns galvą perskelti į dvi lygias dalis. Po šios šiurpios akcijos, priešingos mūsų natūrai, pasipylė kraujas, kurį tuoj abu gėrėme. Šiltas smegenis iščiulpėm iš visų kiaušo kampelių. Akis, pirštais išlupę, prarijome kaip austres. Išilgai perpjautas liežuvis pasirodė ypač skanus. Sustoti neužteko valios. <...> Šuns mėšą atidavėme mamai, o ši, ją peiliu kruopščiai nugramdžiusi nuo kaulų, žalią dalį jo mažais gabalais visai mūsų šeimai“ (Čarneckis 1992: 351–352).

20 Tremtyje gimusi Marija Tručinskienė rašo: „Prisimenu, kartą paklausiau mamos, kaip atrodė jų vestuvės. ‘Kokios ten vestuvės... Nuėjom kartu su Bronium ir susirašėm, pasipuošę šimtasiulėm’“ (Tručinskienė 1992: 238).

Skaitant tremtinių prisiminimus akivaizdu, kad gyvybinės energijos likučiai turėjo užtikrinti primityvų išlikimą ir būtinąsias reikmes – gyvenimo vertikalę keitė horizontalė. Dėl to dominuoja pasakojimai apie naują „etnografinę“ patirtį ir tai, kaip turėtą profesionalumą keitė įgytas mėgėjiškumas²¹. Jaunoji karta didžiavosi savo nagingumu, sumanumu, amatininkais įgūdžiais, – profesinės kvalifikacijos atkakliausieji siekė po keliolika metų. Kelių dešimtmečių diagrama jų šeimų gyvenimus po XX a. vidurio lūžio vaizduotų kaip sunkų kiliamą iš duobės, vietoj veržlaus tautos kultūros suklestėjimo, kuriam prieškarui buvo sukurtos visos sąlygos.

KRAŠTOVAIZDŽIAI: RASTOJI VIETA, PRARASTOJI TĖVYNĖ IR PAMĖKLINĖS BŪTIES LIEKANA

Vis dėlto didžiausias tremties paradoksas laukė grįžtančių iš tremties. Per 15 ir daugiau metų jų turtas Lietuvoje buvo nacionalizuotas, sodybos, namai ar butai išdalinti kolaborantų giminėms, lojaliems kolonizatoriams iš SSRS ar buvusiems kaimynams. Paleidžiami iš tremties tremtiniai privalėjo pasirašyti, kad niekada nepretenduos į turėtą nuosavybę²², kiti apskritai negaudavo leidimo gyventi Lietuvoje. Sovietai grįžtantiems taikė dvigubą reikalavimą: gyvenamąją vietą suteikdavo tik priimtiems dirbti asmenims, o dirbti priimdavo tik tuos, kurie turėjo registracijos pažymėjimą. Be to, riboję tremtinių teisę į mokslą, itin griežtai paisė, kad tremtiniai negautų darbo švietimo srityje. Ištremtųjų turėtas socialinis kapitalas grįžus virto veikiau įkalčiais nei privilegijomis: diplomato Voldemaro Čarnecko sūnus Algirdas dirbo taksistu, rektorius Vinco Vilkaičio sūnus Arvydas – girininku,

apie Lietuvos piliečių genocidą pasauliui liudijusią Dalią Grinkevičiūtę persekiojo KGB, ji mirė anksti. Garbinga šeimų istorija gimines ne saistė, o skyrė, kai kurios šeimos savo tremties istorijas slėpė nuo vėlesnių kartų iki pat Atgimimo. Tačiau daugelis tremtinių šeimų ir grįžę iš tremties palaikė glaudžius ryšius²³.

Dž. Agambenas atsaistytus nuo vietos ir bendruomenės, bet išgyvenusius pasišventėlius ir *interdictus* (*aqua et igni interdictus* – netekęs teisės į vandenį ir ugnį) vadina pilietiniais lavonais (Agamben 2016: 157, 16 išnaša), žmonėmis, atsidūrusiais už ribos, banditais, ir jų gyvenime įžvelgia šmėklos, besivaidenančio numirėlio bruožų, nes jie praradę santykį su visuomene, į kurią sugrįžta. Tokie sugrįžėliai nėra saugą užtikrinantys mirę protėviai, jie yra atskirti nuo socialinio bendruomenės gyvenimo, jame nepageidaujami, jų prierašumas vietai, iš kurios buvo išvaryti, tampa konflikto šaltiniu ir pamėklinės jų būties²⁴ priežastimi.

Be tremtinių atsiminimų, kuriuose ne visada pasakojama apie įsikūrimo grįžus į tėvynę vargus, šis santykis aprašytas ir lietuvių literatūroje. Vaistininko, ištremto už pagalbą partizanams, sūnus Vytautas P. Bložė poemoje „Raliavimai“ (išleista 1981 m., sukurta 1974 m.) savajai komplikotai tapatybei išreikšti pasirenka bežemio piemens figūrą – išstumtojo, palikto, žvėriško ganytojo, pikto plėšiko, gyvo mirusiojo. Pasitelkęs stebuklinių pasakų virsmų logiką ir realumo / nerealumo efektus, V. P. Bložė pasakojime fragmentiškai jungia pokario laisvės kovų istoriją, etiologinę saktę, šurpes, Prometėjo, Kaino ir Abelio mitus, perprasmina mišų procesijos ritualus – t. y. savo žemę ginančio persekiojamojo jauseną ir elgseną aiškina archetipiniais, kolektyvinės sąmonės išgrynintais vaizdiniais ir kompleksais. Priėmusi etinį sprendimą liudyti ir taip simboliškai laidoti, savo likimą pagal

21 Tremtinė Jūratė Bičiūnaitė-Masiulienė prisimena: „Mama [dailininkė Natalija Bičiūnienė, tremtyje dirbusi įvairius darbus ir pelniusius iš piešimo, iš giminių Lietuvoje atsiunčiamų siuntinių – G. B.] gavo ne vieno laiško, kurį Operos ir baleto teatro administracija rašė Saugumui, nuorašus. Laiškuose buvo sakoma, kad Bičiūnienė reikalinga teatrui kaip specialistė, prašoma jai leisti grįžti Lietuvon. Tačiau Saugumas visada atsakydavo, kad tokių laiškų nėra gauta“ (Bičiūnaitė-Masiulienė 1990: 117).

22 Toks 1956 m. dokumentas yra ir mano senelio Kazio Markausko byloje. Lietuvos ypatingasis archyvas, archyvo Nr. 1–18021, b. Nr. 40724/5, apskaitos kategorija Bk 42/387 49–67.

23 Marija Tručinskienė prisimena: „Įdomiausia būdavo klausytis, kai jau grįžę į Lietuvą susitikdavo su ‘likimo broliais’. Tie žmonės man atrodydavo visai kitokie, negu kiti aplinkiniai Lietuvoje. Ir jų kalbos – kitokios. Jų mintys, jų pasakojimai sukdamosi apie Šiaurę ir apie Šiaurę. Nuostabiausiai būdavo tai, kad ir iš pačių tragiškiausių prisiminimų jie mokėjo pasišaipyti“ (Tručinskienė 1992: 239).

24 Čia dera pabrėžti, kad sąvoką „pamėklinė būtis“ vartoju kita reikšme nei Arūno Sverdiolo veikale „Apie pamėklinę būtį“, kuriame gilinamasi į būties ir simuliacrų santykį. Čia svarbiausias akcentas teikiamas (socialiai) neišaiškintiems sugrįžusiųjų pavidalams – nepageidaujamiems ir gąsdinantiems it pamėklės.

Antigonės pavyzdį ar kompleksą modeliuoja ir D. Grinkevičiūtė.

Iš tremties Altajuje sugrįžusio Gedimino Jokimaičio poezijoje tremtinio patirta disociacija, artumas gamtai maskuoja mirties varą: „Žmonių pasauly – tolimas, / sniegų pasauly – savas, / eglė draugas, einantis sniego puta <...> Žmonių pasauly – prarastas, sniegų pasauly – rastas <...>“ (Jokimaitis 1988: 91). Giluminis tokios jausenos motyvas yra reintegracijos, išsiliejimo nors į tėvynės gamtovaizdį siekis, save suvokiant kaip smiltį, nuo srovių priklausomą smulkutę gyvybės grandį („Dubioji upe, neužmiršk manęs kaip prarasto, / kaip esančio, kaip laukiančio, Dubioji“ (Jokimaitis 1988: 253). G. Jokimaičio poezijoje aiškiai nusakytas tas genetinis nuoslūgis, kuris vienos kartos gyvenimą paverčia tik medžiaga sėkmingam kitų kartų gyvenimui: „Aš nepapuošiu nieko – kaip laukų gėlė marga – / Ir niekas į mane neatsirems, ir nieko neapgobsiu tarsi klevo šakos plačios, – / Net jeigu sužaliuos visi daigai, / Aš būsiu tiktai vėjas, juos atnešęs“ (Jokimaitis 1988: 246). Troškimui susiliesti su gimtinės kraštovaizdžiu realizuoti kultūriniai sugrįžimo archetipai siūlo virtimo augalu, sėkla, perėjimo tėvynės kraštovaizdin vizijas, būdingas matricentrinėms agrarinėms baltų kultūroms. G. Jokimaitis mini kito, sklandesnio gyvenimo galimybę („Lyg kažkas tau leistų / ištirpti lietuj / ir sugult kaip smėliui iš naujo / į geltonas srovių vagas“) (Jokimaitis 1988: 112), tarsi ji būtų įmanoma žmogui, o ne jo vėlei.

Intos tremtinių poezijos antologijos „Benamiai“ autorių slapyvardžiai – Samana (Donata Šimkevičiūtė), Žilvitis (Adolfas Liaukonis), Smiltis (Stasė Vitaitė-Babrauskienė) ir kt. – taip pat nurodo augališką ir telūrinę paradigmą, į kurią tremtiniai projektavo savo būtį – menkiausias gyvybės, išstveriančios konkrečių aplinkybių nulemtą gyvenimą, egzistenciją (Benamiai 1989). Už ribos atsidūrę žmonės nebesijaučia visavertiškai priklausantys vietai, nuo kurios yra atsaistyti. Dėl šio atsiskyrimo jie save suvokia nebe kaip veikiantį subjektą, o tik kaip kitų kartų gyvenimus formuosiančią substanciją. Tremties istorijose, aprašančiose išikūrimo Lietuvoje vargus, liudijama, kaip grumtasi dėl vieno svarbiausių socialinę būtį (*zoē*) apibrėžiančių dėmenų – išlikimo tėvynėje ir prigimtosios kultūros lauke²⁵.

25 Plačiausiai konfliktą su vietine valdžia ir KGB aprašė D. Grinkevičiūtė. 1960 m. baigusi medicinos mokslus su pagyrimu, ji pasirinko gydytojos darbą nedideliame Lau-

Stilius, deja ir laimei, nėra galutinė šių diskursų vertinimo instancija, o atminties vietos yra daugiau nei metaforos.

VIETOJE IŠVADŲ

Straipsnio pavadinime pabrėžusi kraštovaizdžių pastovumą, turėjau omenyje žmogaus amžių pranokstančią laiko perspektyvą: genocido nulemtas populiacijos sumažėjimas peizažui turi menką įtaką. Peizažas gali sulaukti ir gyvybės potvynio, ne tik išgyventi jos nuoslūgį. Išgyvenusių, sugrįžusių į gimtąją žemę tremtinių atsiminimuose paliudyta, kokiomis pastangomis jie įveikė tekusius išbandymus, kaip išgyveno nežmoniškais sąlygomis net tada, kai kraštovaizdis neteikė jokių išlikimo vilčių, priešingai, buvo lėtojo genocido pranašas.

Ekspedicijų „Sibiras“ organizatoriaus ir fotografo Gintauto Alekno nuotraukų peržiūroje stebint, kaip gyvai, krūptelėdami ir sušukdami, būvę tremtiniai reagavo į tik iš reljefo kontūrų atpažįstamas tremties vietas, persmelkė mintis, kad ši tikrovė po daugelio metų liko reali tik jų patirtyse. Persidengiančius kraštovaizdžius, jų likimų šifrus, tėvynės žemę ir mirties žemes su jose likusiais kapais, tomis būtojo laiko kapsulėmis, išplaunamomis Arkties vandenynan, dar sieja atsimenantieji, įveikę nuogo gyvenimo kalvagūbrį tremtyje ir tėvynėje.

LITERATŪRA

- Agamben 2016 = Giorgio Agamben. *Homo sacer: Suvereni galia ir nuogas gyvenimas*. Iš italų kalbos vertė Saulius Jurga. Vilnius: Kitos knygos, 2016.
- Andriukaitis 1992 = Alfonsas Andriukaitis. Pasmerkietieji. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Avižienis 2006 = Jūra Avižienis. Learning to Curse in Russian: Mimicry in Siberian Exile. Iš: *Baltic Postcolonialism*. Red. Violeta Kelertas. Amsterdam–New York: Rodopi, 2006.

■ kuvos miestelyje, tačiau ir čia dėl savo principų ir veiklos buvo nepageidaujama. Memuarų dalyje „Gimtojoj Žemėj“ ji aprašo KGB organizuotą jos persekiojimo ir melo kampaniją Laukuvoje: „Vienas po kito, kaip iš po žemės, atsirasdavo įvairaus pobūdžio gandai ir prasimanymai, kurių tikslas buvo diskredituoti mane, atimti reputaciją, morališkai žlugdyti, stumti į neviltį ir izoliuoti nuo visuomenės. O priešas – nematomas, kaip balsas už kadro. Palaiptinui visiems pasidarė aišku, kad bendrauti su manim pavojinga. Tie, kurie ignoravo valdžios valią, arba netikėtai, be jokių priežasčių, neteko darbo, arba taip gudriai būdavo apšmeižti, kad toliau bendrauti bijojo“ (Grinkevičiūtė 1997: 235).

- Benamiai 1989 = Benamiai: Intos tremtinių poezija. Sudarė Leonas Gudaitis, Vilnius: Periodika, 1989.
- Bičiūnaitė-Masiulienė 1992 = Jūratė Bičiūnaitė-Masiulienė. *Jaunystė prie Laptevų jūros*. Vilnius: Mintis, 1992.
- Brodskij 1999a = Josif Brodskij. Būvis, kurį vadiname tremtimi, arba plūduriuojančios gilės. Iš: Josif Brodskij. *Poetas ir proza*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Brodskij 1999b = Josif Brodskij. Katastrofos ore. Iš: Josif Brodskij. *Poetas ir proza*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Čarneckis 1992 = Algirdas Čarneckis. Dama su šuniuku. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Daniliauskas 1992 = Antanas Daniliauskas. Laiškai iš Šiaurės. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Daujotytė 2017 = Viktorija Daujotytė. *Granai: įtrūkstanti tikrovė: mąstymo apie Romualdą Granauską punktyrai, įrašai*. Vilnius: Odilė, 2017.
- Grinkevičiūtė 1997 = Dalia Grinkevičiūtė. *Lietuviai prie Laptevų jūros*. Vilnius: Vaga, 1997.
- Grunskis 1995 = Eugenijus Grunskis. Lietuvos gyventojų tremimai. Iš: *Lietuvos gyventojų tremimai sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose 1940–1941, 1945–1953 m.* Ats. redaktorius Antanas Tyla. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995.
- Ignatavičius 1992 = Eugenijus Ignatavičius. Stovi šiaurėje vienišas kryžius. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Jokimaitis 1988 = Gediminas Jokimaitis. *Žiemos bijūnai*: eilėraščiai, poezijos vertimai. Vilnius: Vaga, 1988.
- Landsbergis 2010 = Vytautas Landsbergis. Pasmertieji negrįžti. Iš: *Lietuviai Arktyje = Lithuanians in the Arctic*. Sud. Jonas Markauskas, Jonas Rytis Puodžius. Vilnius: Laptevų jūros tremtinių brolija „Lapteviečiai“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010.
- Lemke 2012 = Lemke Thomas. Biopolitika ir tai, kas anapus jos. <http://www.satnai.lt/2012/09/14/biopolitika-ir-tai-kas-anapus-jos/>
- Pocius 2018 = Kasparas Pocius. Sudėtingas priešinimasis mirčiai. [2018 04 09, recenzija straipsnių rinkiniui *Resisting Biopolitics: Philosophical, Political and Performative Strategies*. Ed. by S. E. Wilmer and Audronė Žukauskaitė. New York and London: Routledge. Taylor & Francis Group. 2016.], <http://filosofai.lt/kasparas-pocius-sudetingas-priesinimasis-mirciai/> [žiūrėta 2018 07 03]
- Pūtvis 2013 = Rimantas Pūtvis. *Vaikystė baigėsi anksti*. Kaunas: Naujasis lankas, 2013.
- Pūtvis 2019 = Rimantas Pūtvis. *Vaikystė baigėsi anksti*. Kaunas: Naujasis lankas, 2019, 2-as pataisytas ir papildytas leidimas.
- Schlögel 2010 = Karl Schlögel. Atminties vietos ir sluoksniai. Iš: *Europos istorijos: Rytų ir vakarų patirtis*. Sudarė Carl Henrik Frederiksson, Almantas Samalavičius. Vilnius: Kultūros barai, 2010.
- Sverdiolas 2006 = Arūnas Sverdiolas. *Apie pamėklinę būtį: ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- Špakauskienė 1992 = Irena Špakauskienė. Prisiminimų nuotrupos. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Trofimovsko salos tremtinių sąrašas 2010 = Trofimovsko salos tremtinių sąrašas (sudarytas 1977–1997 m.). Iš: *Lietuviai Arktyje = Lithuanians in the Arctic*. Sud. Jonas Markauskas, Jonas Rytis Puodžius. Vilnius: Laptevų jūros tremtinių brolija „Lapteviečiai“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010.
- Tručinskienė 1992 = Marija Tručinskienė. Tėvai. Vaikystė. Iš: *Kryžius šiaurėje*. Vilnius: Vyturys, 1992.
- Vaicekuskas 2011 = Ričardas Vaicekuskas. *Kelio rodyklė*. Vilnius: Nacionalinis dailės muziejus, Laptevų jūros tremtinių brolija „Lapteviečiai“, 2011.
- Vilkaitis 1990 = Arvydas Vilkaitis. *Tremtinio dalia*. Kaunas: Spindulys, 1990.
- Vilkaitis 1999 = Arvydas Vilkaitis. *Gyvensim*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Laptevų jūros tremtinių brolija „Lapteviečiai“, 1999.
- Žukauskaitė 2004 = Audronė Žukauskaitė. Biopolitika: Antigonės ieškinys. Iš: Audronė Žukauskaitė. *Anamorfozės: Nepamatinės filosofijos problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Žukauskaitė 2016 = Audronė Žukauskaitė. *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*. Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas: Kitos knygos, 2016.
- Трагедия Чурапчи* 1993 = Протокол Но. 226 Заседания бюро Якутского обкома ВКП (б) от 29 сентября 1942 года. Iš: *Трагедия Чурапчи: Статьи, документы, воспоминания, художественные произведения*. Составитель Федосеев Иван Егорович. Саха республикатын национальнай киниге кыһата „Бичик“, Дьокуускай, 1993.

STABILITY OF LANDSCAPES AND IMPRINTS OF GENOCIDE

Gintarė BERNOTIENĖ

The article deals with the social situation of exiled people from Lithuania in 1941 and their relations with place. The basis is Giorgio Agamben's study, *Homo sacer: Sovereign power and bare life*, which refines the concept of biopolitics. A photograph of the landscape (authored by Raimundas Urbakavičius) from one of the cruellest places of exile – Trofimovsk Island in the Lena river delta (Yakutia ASSR) – gave impetus to the study. This place's landscape represents the relationship with the exiled. It was a place of slow genocide, where people were the object of political manipulation, and their existence was narrowed down to biological (naked) life. In 1941, the young generation of idealists from the Independent Republic of Lithuania were being exiled. Their memoirs and stories reveal that the political mechanism of exclusion from the community also functioned upon returning to their homeland. The exiles could not be active, full-fledged members of the community, and they perceived themselves as the entities forming the lives of other generations. In the memory and creative work of the exiles, the desire to merge with the landscape of their homeland is interpreted as an expression of abandonment and conflict over place.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: gintare.bernotiene@gmail.com

Gauta 2019 12 18, įteikta spaudai 2020 06 19.

LIETUVIŲ ETNOGRAFIJOS RINKINYS EUROPOS IR VIDURŽEMIO JŪROS CIVILIZACIJŲ MUZIEJUJE MARSELYJE.

II DALIS

Miglė LEBEDNYKAITĖ

Prieš 120 metų, 1900–aisiais, Lietuva buvo pristatyta pasaulinėje parodoje Paryžiuje, o 1935–aisiais – ten pat vykusioje Baltijos šalių liaudies meno parodoje. Abi šios parodos vyko Trokadero (Trocadéro) etnografijos muziejuje, kuriam buvo palikta ir didžioji dalis eksponuotų XIX–XX a. 4 deš. lietuvių liaudies meno dirbinių. Vėliau ši kolekcija perkelta ir šiuo metu yra saugoma Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM).

Straipsnio, kurio pirmoji dalis buvo paskelbta antrajame žurnalo numeryje, tikslas – ištirti šį lietuvių etnografijos rinkinį, išsiaiškinti sukauptos muziejinės kolekcijos apimtį ir ją aktualizuoti, atlikti XIX–XX a. 4 deš. lietuvių aprangos ir tekstilės rinkinio analizę, atskleisti savitus jo bruožus.¹

I publikacijos dalyje jau buvo aptarta jo istorija ir straipsnio autorės Marselyje atlikti lietuviškųjų eksponatų tyrimai, pirmą kartą apžvelgta viso rinkinio apimtis ir supažindinta su būdingiausiais minėtose parodose eksponuotais lietuvių liaudies meno dirbiniais.²

Šioje dalyje plačiau pristatomas lietuvių etnografinės tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinys, rodytas būtent 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Dalis jo pateko į MuCEM Marselyje, o kita dalis grįžo į Lietuvą ir yra saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM).

■ LIETUVIŲ ETNOGRAFINĖS TEKSTILĖS, DRABUŽIŲ IR JŲ PRIEDŲ RINKINYS MUCEM MARSELYJE: 1900 M. PASAULINĖ PARODA PARYŽIUJE

1900 m. Paryžiuje vykusios pasaulinės parodos lietuvių etnografinės tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinį iš viso sudaro 88 eksponatai. Iš jų 39 eksponatai (vienetai nenurodyti) turi šifrą ir administracinį statusą deponuoto turto registre, tačiau jų fonduose arba nėra, arba jie yra pasimetę tarp neidentifikuotų eksponatų, gali būti dingę ar nurašyti. Trūksta pirštinių, riešinių, kepurinių, klumpių, batų, juostų fragmentų ir audinių skiaučių, apyrankės. Pavyzdžiui, pusės perdrobulio DMH1901.55.13 iš Mažosios Lietuvos kol kas nepavyko rasti MuCEM fonduose (eksponatas pasimetus arba dingęs), jis identifikuotas tik iš 4 nespaltotų perdrobulio fragmentų nuotraukų, kurias pavyko rasti MQB archyve (25 il.).

1 Projektas bendrai finansuotas iš Europos socialinio fondo lėšų (projekto Nr. 09.3.3-LMT-K-712-14-0096 pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT)) ir Vilniaus dailės akademijos Meno ir mokslo projektų fondo lėšų (VDA MM projektų fondo valdybos posėdžio nutarimas Nr. 2, 2019-05-31).

2 Miglė Lebednykaitė. Lietuvių etnografijos rinkinys Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM), Prancūzijoje. I d. Iš: *Būdas*, 2020, Nr. 2, p. 56–73.

MuCEM kartotekoje pažymėta, kad fonduose yra siuvinėta juosta, nurodytas jos šifras, tačiau daugiau duomenų nepateikiama, nėra aprašo. Radus minėtąsias nuotraukas, paaiškėjo, kad kalbama apie tą patį perdrobulį. Nuotraukos yra priklijuotos prie Žmogaus muziejaus kartoninių kortelių, kuriose įrašai: *U. R. S. S. Lituanie. Techniques. Textiles*, taip pat eksponato aprašas, šifras ir inventorinis numeris (M. H. 01.55.13). Elektroniniame kataloge prie nuotraukos yra pastaba, kad perdrobulis deponuotas MuCEM. Eksponatas įvardytas kaip šventinio drabužio lininė detalė, siuvinėta baltais medvilniniais siūlais. Nurodytas ilgis – 127 cm, plotis – 16 cm. Kam 1974 m. buvo fotografuojamos Žmogaus muziejuje saugomo rinkinio kartotekos kortelės su priklijuotomis nuotraukomis, nėra žinoma, tačiau dabar tai yra vienintelis vizualus šaltinis, suteikiantis žinių apie pasimetusį eksponatą. Fragmentų nuotraukas sudėjus atitinkama tvarka išryškėjo perdrobulio dalis su vientisai išsiuvinėta stilizuotų augalinių raštų kompozicija. Sulyginus MQB ir MuCEM rinkiniuose nurodytus šifrus, nustatyta, kad tai yra tas pats perdrobulis, kuris buvo rodytas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje, o jai pasibaigus buvo padovanotas Trokadero Etnografijos muziejui (vėliau perduota Žmogaus muziejui). Tikiuosi, kad tęsiant perdrobulio saugojimo vietas paieškas šis unikalus eksponatas dar atsiras.

25. Perdrobulis (fragmentas). Mažoji Lietuva, XVIII a. pab. (?). Gautas iš M. Markšaitienės. Eksponuotas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Maris Delaplanš (Maryse Delaplanche) nuotrauka. 1974 m. Saugoma MQB PP0125812*

* Ši ir visos kitos MQB kodu pažymėtos fotografijos saugomos: *Photo (C) musée du quai Branly-Jacques Chirac, Dist. RMN-Grand Palais / image musée du quai Branly-Jacques Chirac, Paris.*

26. Perdrobulis (dalis). Mažoji Lietuva, XVIII a. pab. (?). Nebaltintas linas; dvinytas, siuvinėjimas augaliniais raštais (lelijos arba tulpės, šakutės, pumpurai). Ilgis 137 cm, plotis 16,5 cm. Gautas iš M. Markšaitienės. Eksponuotas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Iš Lietuvių mokslo draugijos rinkinio. Arūno Baltėno nuotrauka. 2019 m. Saugoma LNM EMO 1706

27. Perdrobulis (dalis). XVIII a. pab. Mažoji Lietuva. Linas; dvinytas, siuvinėjimas. Priklausė M. Kerpienei, gyv. Bitėnų k., Ragainės aps. Saugoma Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerijoje „Židinys“, Nr. 1083 (ilustracija iš LTITD 2017: 226)

Identiško rašto perdrobulio dalis yra saugoma LNM rinkinyje (EMO 1706) (26 il.). Neabejotina, kad perdrobulis buvo perkirptas per pusę – viena dalis padovanota Trokadero Etnografijos muziejui, o kita dalis Lietuvių mokslo draugijos pastangomis pateko į LNM rinkinį. Rekonstruotą drobulę su perdrobuliu (TK 115, ilgis 247 cm) galima išvysti pastovioje tradicinius ir tautinius drabužius pristatančioje LNM muziejaus ekspozicijoje³. Beje, Juozas Bagdonas atkreipė į jį dėmesį dar 1900 m. parodoje. „Mūsų senovėje“ jis rašė: „Taip pat į akį krito prieš 100 metų austa

ir gražiai išsiuvinėta perdrobulė, kurią parūpino M. Markšaitienė“ (Bagdonas 1937: 382).

Reikia paminėti, kad A. ir A. Tamošaičių galerijoje „Židinys“ Vilniuje saugoma labai artimos meninės stiliškos ir atlikimo technikos lininio perdrobulio dalis (Nr. 1083), datuojama XVIII a. pabaiga⁴ (27 il.). Tikiuosi, kad ši vizuali medžiaga pravers rekonstruojant Mažosios Lietuvos perdrobulius ir autentiškais raštais praturtins drobules, kurios teikia išskirtinumo lietuvininkų drabužiams⁵.

3 2010 m. pagal muziejuje saugomą perdrobulio fragmentą buvo atlikta ekspozicijos rekonstrukcija. Perdrobulį siuvinėjo Genovaitė Varaneckienė. Rekonstrukcijos darbams vadovavo ilgametė LNM muziejininkė, Drabužių fondo saugotoja dailininkė Danutė Aleknienė. Drobulė (kopija-rekonstrukcija). Linas, medvilnė; siuvinėjimas. Ilgis 247 cm, plotis 152 cm. Mažoji Lietuva. Žr. LNMVP 2017, kat. 1 / 65; kat. 32 / 65.

4 LTITD 2017: 226.

5 „Mažosios Lietuvos drobulės pečiams apsigaubti ypač puošnios. Jų galuose ir išilgai perdrobulio įvairiomis siuvinėjimo technikomis raudonais arba baltais siūlais išsiuvinėtos geometrinių ar stilizuotų augalinių raštų kompozicijos. Gaubiantis drobulė išilgai sulankstoma į 3 dalis, kad būtų matyti palas sujungiantis perdrobulis; apsigaubus nugara žemiau pečių linijos galai persveriami per sulenktas rankas ir nuleidžiami žemyn“ (LNMVP 2017).

MuCEM saugomame lietuvių etnografinės tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinyje iš Paryžiaus 1900 m. pasaulinės parodos šiuo metu yra 49 eksponatai (56 vnt.): 1 kaišytinė prijuostė (DMH.X1940.80.1) iš Marijampolės apskrities (rodyta parodoje ant moters manekeno troboje, 1940 m. buvo priskirta prie neidentifikuotų eksponatų (X1940.80.1), tyrimo metu ji rasta fonduose, identifikuota kilmė, prijuostė priskirta prie 1900 m. parodoje rodytų eksponatų grupės⁶), 3 poros (6 vnt.) pirštuotų pirštinių iš Mažosios Lietuvos, 1 kumštinė pirštinė (DMH1901.55.10.1–2) iš Kauno⁷, 1 delmonas iš Šilutės (DMH1901.55.12), 13 juostų fragmentų pavyzdžių iš Mažosios Lietuvos ir Kauno gubernijos, 19 audinių skiaučių (vienos skiautės DMH1901.55.66, kurios išmatavimai 36,5x34 cm, nepavyko rasti fonduose. Eksponato apraše pažymėta, kad skiautė yra su nėriniais), 1 pora (2 vnt.) klumpių, 2 poros (4 vnt.) karninių vyžų⁸, 1 pora (2 vnt.) nertų čempių (susirišimui ties užkulniais įvertos virvelės), 1 vyriška žeminė kepurė, 1 maišelis (terbelė), 4 linų sruogos, 1 augalinio pluošto pavyzdys. Iš šio sąrašo išsiskiria maišelis (terbelė) (DMH1901.55.68) – stačiakampio formos, su lininėmis rankenėlėmis, pasiūtas iš grubaus audinio, dekoruoto spausdintine technika. Figūrinėje kompozicijoje vaizduojami valstiečiai, vilkintys slavų tautų tradicinius drabužius. Vyras groja armonika, o moteris vienoje rankoje laiko vyžas, o kitoje – dalgį ir grėblį, atremtus į petį. Šis eksponatas tikriausiai priskirtinas ne lietuvių tekstilės dirbiniams. Nėra aišku, ar jis galėjo būti rodytas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje.

MuCEM rinkinyje iš Mažosios Lietuvos drabužių priedų yra išlikęs jau minėtas prie juosmens ryšimas delmonas (DMH1901.55.12)

-
- 6 Išsamiau apie ją rašoma straipsnio skyriuje „Vienos prijuostės iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje istorija“.
 - 7 Pastaba: yra tik viena pirštinė, kita yra saugoma LNM (EMO 1775) fonduose. Pirštinė labai sunykusi, restauruota. Ilgis 24 cm, nykštys 6 cm. Plaštakos viršus, delnas ir nykštys megztas raudoname dugne geltonos (garsatyčių) spalvos geometriniiais ir augaliniais raštais; riešas puoštas skersinėmis žalios, raudonos, geltonos spalvos dryželių (žali dryželiai – zigzaginiai) grupėmis.
 - 8 Apavo rinkinyje esančios vyžos (DMH1901.58.60) – vaikiškos, pintos įstrižu dvinytu iš karnų, buku priekiu, su įvertais apyvarais. Padai papinoti – nuo vieno iki kito šono apipinti antru sluoksniu. Ilgis 16 cm. Vyžos DMH1901.55.131.1–2 – vyriškos, pintos statmenu dvinytu iš karnų, buku priekio. Padai papinoti plėšomis – skersai nuo vieno iki kito šono apipinti antru sluoksniu. Šonuose į kilpas (ausis) įverti lininiai apyvarai autams apvynioti. Ilgis 30 cm.

28. Delmonas. Šilutė, Mažoji Lietuva. Vilna, drobė, akso-mas, skaidstgijos; siuvinėjimas grandinėle, siuvimas. Aukštis 25 cm, plotis 20 cm; rištuvas: medvilnė, vilna; rinktinis; ilgis 79,5 cm, plotis 2 cm. Eksponuotas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Photo (C) MuCEM. Saugoma MuCEM DMH1901.55.12

iš Šilutės (28 il.). Tik eksponato nepavyko rasti nurodytoje vietoje MuCEM fonduose, gali būti, kad šiuo metu jis yra pas restauratorius. 1938 m. į Žmogaus muziejaus fondus pateko dar vienas delmonas iš Olštyno (*Olsztyn*), Lenkijos (DMH1938.76.20)⁹. Delmonas puoštas įvairiaspalvėmis skaidstgijomis išsiuvinėtu paukšteliu ir augaliniais ornamentais. Viršuje įkomponuoti trys rasalinės spalvos žiedeliai, o tarp jų – žalios spalvos skaidstgijomis išsiuvinėti inicialai „M. K.“. Delmono aukštis – 25 cm, plotis – 19,5 cm. Iš abiejų kraštų dailiai pritvirtintas rištuvas – siaura 1 cm pločio rinktinė juostelė (pagrindas sodrios mėlynos spalvos, raštui pasirinkta raudona spalva), kuria buvo prisijuosiamas delmonas (29 il.).

-
- 9 Prie popierinės etiketės įrašas ranka: *Off-Preußen*.

29. Delmonas. Olštynas (Olsztyn), Lenkija. Gautas 1938 m. Vilna, medvilnė, skaistgijis, karoliukai; siuvinėjimas mišria technika, siuvimas. Aukštis 25 cm, plotis 19,5 cm; rištuvas: medvilnė, vilna; rinktinis; ilgis 37,5 cm ir 61 cm, plotis 1 cm. Miglės Lebednykaitės nuotrauka. 2019 m. Saugoma MuCEM DMH1938.76.20

1900 m. pasaulinės parodos tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinio grupėje išsiskiria lietuvininkų virbalais megzta pirštuota pirštinė, kurių pagrindinis bruožas – itin smulkus ir dailus raštas. Iš jų viena pora (DMH1901.55.5.1–2) buvusi itin puošni – su akcentuotais riešais, mėlyname dugne baltos spalvos siūlais išmegztu įrašu „ATMSEMINIMO“ (atsiminimui – M. L.), riešų krašteliai puošti dviem eilėmis įvertais kuteliais – rožinės, mėlynos, raudonos, smaragdinės spalvų¹⁰. Dabartinė pirštinių būklė patenkinama, kuteliai labai nunykę, restauruoti. Šių pirštinių

10 Ilgis 24,5 cm; kutelių ilgis: viršutinių – 2,5 cm, apatinių – 2 cm. Plaštakos viršaus augalinio ornamento aukštis 5,3 cm, plotis 7,7 cm.

meninė stilistika ir atlikimo technika itin artima LNM saugomam eksponatui iš 1900 m. pasaulinės parodos EMO 1782 (30 il.)¹¹, todėl manytina, kad jas mezgė ta pati autorė. Dar viena pirštinių pora (DMH1901.55.6.1–2) įdomi savo sudėtingu augaliniu ir geometriniu ornamentu, su akcentuotais riešais – vyšniniai plytinės spalvos dugne išmegzti smaragdinės spalvos (žydrai žalios) gyvūniniai motyvai (liūto, šuns, vilko?). Pirštinių ilgis – 24,5 cm (31 il.). Netikėtai žaismingu spalviniu sprendimu pasižymi pirštinės DMH1901.55.7.1–2 – kairės pirštinės nykščio dugnas išmegzta kitos spalvos siūlais (citrininės geltonos). Pirštinių ilgis – 23 cm. Viena pora pirštinių neišlikusi. Iš rašytiniuose šaltiniuose apibūdintų parodoje eksponuotų pirštinių, tikėtina, kad jas puošė išmegzti briedžio motyvo raštai (Bagdonas 1937: 382). 1938 m. Žmogaus muziejaus fonduose saugomą lietuvių etnografijos rinkinį papildė kumštinė pirštinė iš Šilutės (DMH1938.76.17). Pirštinė – moteriška, kumštinė, raštuota. Megzta virbalais iš vilnionių siūlų. Plaštakos viršus, delnas ir nykštys megzta mėlynai juodame dugne baltos spalvos (dramblio kauko) žvaigždžių raštais, kurie įkomponuoti rombų ornamentuose. Ties riešu akcentuotas kitokio ornamento ruožas – baltuose dugno kvadratėliuose išmegzta mėlynos spalvos žvaigždutės, iš abiejų kraštų įremintos tos pačios spalvos slanksteliais. Juostelė virš ornamento megzta violetinės spalvos taškeliais, žydrai žalios, ciklomeno, raudonos, juodos spalvos smulkiu geometriniu ornamentu. Apatinis kraštas užbaigtas tų pačių spalvų reljefiškai išmegztu raštu (32 il.).

Mažosios Lietuvos drabužių ir jų detalių, audinių skiaučių Lietuvos ir užsienio muziejuose labai mažai, todėl MuCEM rinkinyje esančias pirštines, delmonus, skiautes galima laikyti pačiais vertingiausiais rinkinio eksponatais.

VIENOS PRIJUOSTĖS IŠ 1900 M. PASAULINĖS PARODOS PARYŽIUJE ISTORIJA

Ankstesniuose tyrimuose autorė yra minėjusi, kad Paryžiuje, Nacionalinio gamtos istorijos muziejaus Centrinėje bibliotekoje (BC MuNHN), kurioje saugomi Trokadero etnografijos ir Žmogaus muziejaus archyvai, viename dokumente pavyko rasti skurdžių nuorodą apie Trokadero

11 Pirštinės. 1900 m. Vilna; mezgimas. Ilgis 26 cm. Šilutės r. Pakalnės k. Mažoji Lietuva.

30. Pirštinės. 1900 m. Vilna; mezgimas. Ilgis 26 cm. Šilutės r. Pakalnės k. Mažoji Lietuva. Apačioje išmegzta: DARBA ISZ LIETUWOS / ISZ RITPRUS / POKALLNA ! RUSS. Eksponuotos 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Iš Lietuvių mokslo draugijos rinkinio. A. Baltėno nuotrauka. 2010 m. Saugoma LNM EMO 1782

31. Pirštinės. Mažoji Lietuva. Vilna; mezgimas. Ilgis 25,7 cm. Eksponuotos 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m. Saugoma MuCEM DMH1901.55.6.1-2

32. Pirštinė. Šilutė. Mažoji Lietuva. Gauta 1938 m. Vilna; mezgimas. Aukštis 26,8 cm, plotis 10 cm. M. Lebednykaitės nuotrauka. 2019 m. Saugoma MuCEM DMH1938.76.17

33. Kaišytinė prijuostė. XIX a. II pusė. Marijampolės aps., Pilviškių vls., Gabriškės k. Linas, medvilnė, vilna; dvinytas, ruoželis, kaišytinis, siuvinimas. Ilgis 82,5 cm, plotis 116,3 cm. Eksponuota ant moters manekeno 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. M. Lebednykaitės nuotrauka. 2019 m. Saugoma MuCEM DMH X.1940.80.1

34. Kaišytinė prijuostė (fragmentas). XIX a. II pusė. Marijampolės aps., Pilviškių vls., Gabriškės k. M. Lebednykaitės nuotrauka. 2019 m. Saugoma MuCEM DMH X.1940.80.1

etnografijos muziejaus senuosiuose fonduose saugomą lininę prijuostę, „išsiuvinėtą vilnoniais siūlais įvairiaspalviais raštais“, iš Lietuvos, Marijampolės apskrities¹². 2019 m. stažuotės metu dirbant MuCEM fonduose, kur saugomos įvairių šalių prijuostės, tarp neidentifikuotų muziejaus eksponatų pavyko šį eksponatą – suvalkiečių kaišytinę prijuostę DMH.X1940.80.1 (33–34 il.) – atpažinti. Prie prijuostės juosmens virvelės buvo pririšta maža kortelė, kurioje ranka užrašyta: „Prijuostis / Dambrauskienės / Gabriškės k.

/ Marijampolės aps. / 1 r. 60 k.“ Archyviniai duomenys byloja, kad kortelę užrašė Juozas Lozoraitis iš Pilviškių, kuris ir atsiuntė prijuostę į Paryžiaus parodą. Įdomu, kad susirašinėdamas su parodos komitetu, J. Lozoraitis prašė atkreipti dėmesį, kad „didžkvietkis žiurstas vadinasi tulpiniu arba rinktiniu ir reikia užtėmyti juog to žiursto kvietkos yra įaustos (ne išsiuvinėtos), mergaitės žiursto marginiai taip pat įausti“¹³. Ši pastaba nebuvo įrašyta į eksponato kortelę, tad prancūzai kaišytinį audimo būdą iškaišant papildomus

12 *Série des isolés de l'ancien fonds sans provenance. Tablier en lin brodé de laines multicolores. Lituanie. Mariampoli.* Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie. Dokumento Nr. X.40.80, p. FM.

13 Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 m. Susirašinėjimas. I. Laiškai iš Didžiosios Lietuvos. J. Lozoraičio 1900 m. kovo 16 d. laiškas J. Bagdonui. Iš: VUB RS, F1–F. 362, l. 34–35, [p. 21].

35. Lietuvių skyriaus ekspozicija 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Fotografija. Fotografas Robertas Minzlofas (Robertas Minzloffas). Saugoma LNM ATV 3243

ataudus¹⁴, kaip jau minėta, įvardino kaip siuvinėjimo techniką.

Būtent Juozas Lozoraitis iš Pilviškių daugiausiai nuveikė, rinkdamas parodai lietuvių etnografijos eksponatus, audinius ir drabužius iš Suvalkų gubernijos, taip pat rūpinosi jų išsiuntimu. Jam talkino dr. Kazys Grinius, Antanas Naujokaitis, fotografas M. F. Viltrakis ir kiti. Iš J. Lozoraičio sudaryto parodai siunčiamų daiktų sąrašo matyti, kad iš 24 pateiktųjų prijuosčių jam davė 6 moterys: Pilviškių gyventoją Unguraičiūtę (1 prijuostė, įkainota 1 r. 20 k.), Čivinskienė iš Šunskų parapijos (2 prijuostės, įkainotos po 1 r.),

14 „Pagrindas dažniausiai audžiamas dvinytu, o raštui numatytose vietose įkaišomi reikiamo ilgio skaištųjų ar vilnonių siūlų ataudai, kurie užaudžiami pagrindo ataudu“ (LEEŽ 2015: 110). „Skaistgijos – fabrikiniai ryškiaspalviai vilnoniai siūlai. Jos plonos ir putlios, vienspalvės arba margos, nudažytos išgaunant ritmingais tarpais visus kurios nors spalvos atspalvius. Skaistgijos naudotos ataudams audžiant kaišytiniu raštuotas gūnias, lovatieses, prijuostes, siuvinėjant delmonus, darant kutus“ (Ten pat: 254).

Dambrauskienė iš Gabriškės kaimo, Pilviškių parapijos (1 prijuostė, įkainota – 1 r. 60 k.), Ruškiūtė iš Sasnavos parapijos (5 prijuostės, įkainotos po 1 r. 50 k.), Vosylienė iš Vilkaviškio apskrities, Parausių kaimo (2 prijuostės, įkainotos po 1 r. 20 k.), Mekšrienė iš Naumiesčio (arba Vladislavovo) apskrities, Miknaičių kaimo (1 prijuostė, įkainota 90 k.)¹⁵. Svarbu, kad tarp jų minima ir Dambrauskienė iš Gabriškės, atrastosios prijuostės autorė.

Kad ši prijuostė (DMH.X1940.80.1) tikrai buvo eksponuota 1900 m. Paryžiaus parodoje, patvirtina ir juodai balta ekspozicijos nuotrauka – ja buvo papuoštas manekenas, vaizduojantis jaunosios motiną (35 il.). Tačiau prijuostės spalvinė gama paaiškėjo tik eksponatą identifikavus. Rašytiniuose šaltiniuose minima,

15 Surašas išsiųstų ant parodos daiktų [gauta per J. Lozoraitį], 1900 m. kovo 29 d. Lietuvaičių naminiai darbai. Audiniai ir drapanos. Iš: VUB RS, F1–F. 362, l. 38–40, [p. 23].

36. Prijuoštė. XIX a. Marijampolė, Suvalkija. Linas, medvilnė, pusvilnė, vilna; dvinytis, rinktinis, siuvimas. Ilgis 82 cm, plotis 176 cm. Rimantės Pranciškos Ropytės nuotrauka. 2019 m. Saugoma ČDM E 130

kad manekenai buvo aprenkti drabužiais iš Vilkaviškio apskrities¹⁶, todėl buvo manoma, kad piršlybų scenoje vaizduojama šeimininkės figūra buvo su išilgadryste rinktine prijuoste (*žiurkštu*) iš Vilkaviškio apskrities Paežerių valsčiaus, o pagrindinė prijuostės raštų spalva – raudona su baltame lininiame dugne ritmiškai besikartojančiais išrinktais raudonų lelijų žiedų rašto ruožais, tarp kurių – raudonų ruoželių grupės (Lebednykaitė 2013a: 26–27). Paaiškėjo, kad eksponuojant parodą ir komplektuojant drabužius manekenas atsirado naujų sprendimų.

16 Juozas Lozoraitis rašė, kad iš vieno seno žmogaus, gyvenančio Paežerių vls. (Vilkaviškio aps.), pavyko nupirkti labai geros būklės drabužius: „Šiandien siunčiu tris eiles drapanų parėdyti figūroms, kaip antai: I. Moteriškei: 1) skepetą, 2) pabriuvius, 3) raištį (mėl.), 4) vystę, 5) marškinius, 6) prijuostį, 7) sijoną, 8) kurpaites (juodi apvada); II. Mergaitėi: 1) pakalkę, 2) karolius, 3) kaspinę (raus.), 4) vystę (juodą), 5) marškinius (juodai išsiuvinėtus), 6) prijuostį, 7) sijoną (rudą), 8) kurpaites (raudonais raišt.). <...> Drapanas nupirkau nuo vieno seno žmogaus, gyvenančio Paežerių valsčiuje (Vilkaviškio pav.). <...> Mūs krašte labai sunku sugriebti senoviški parėdai, o jeigu ir randi kur nors, tai jau visai suplyšę, kad negali tokių nė siūsti. Tris savaites ieškojau pakol suradau maždaug tinkamas drapanas. Moteriška skepetas, sijonas ir žiurstas buvo nešiojami jau keliolika metų atgal, vystę ir marškiniai siūti apie 50 metų atgal. <...> Moteriškės drapanos kaštuoja (iš viso: 11 r. 25 k.): <...> 5) marškiniai – 2 r., 6) prijuostis – 2 r., 7) sijonas – 3 r., mergaitės drapanos kaštuoja (iš viso: 15 r. 14 k.): <...> 5) marškiniai – 2 r., 6) prijuostis – 1 r. 50 k., 7) sijonas – 3 r.“ Žr.: Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 m. Susirašinėjimas. I. Laiškai iš Didžiosios Lietuvos. J. Lozoraičio 1900 m. kovo 16 d. laiškas J. Bagdonui. Iš: VUB RS, F1–F. 362, l. 34–35, [p. 21].

Atliktas tyrimas leido aprašyti atrastąją prijuostę išsamiau: tai kaišytinė išilgadryste, pasiūta iš skerso audinio. Pagrindinis dekoro elementas – lelijų žiedų ornamentas – vertikaliajose juostoje išdėstomos simetriškų lelijų žiedų poros, kurias jungia koteliai ir smulkūs kvapniųjų žirnelių žiedai. Ši prijuostė unikali savo spalviniu koloritu ir meniniu sprendimu – baltame lininiame dvinytai austame dugne kiekvienos poros lelijų žiedai yra atskirai iškašyti skirtingų atspalvių bijūnų (rasalinėmis), raudonomis, mėlynomis, oranžinėmis, žaliomis, šviesiai geltonomis skaidgijomis. Tarp kaišytinių ruožų – grupės siaurų dryželių, austų keturnytai ruoželiu (mėlynos, raudonos, žalios, geltonos, baltos spalvos medvilniniai ir lininiai siūlai) ir keturnyčiais dimais (oranžinės, žalios, raudonos, bijūnų spalvos skaidgijos).

Lietuvos muziejuose suvalkiečių prijuosčių pavyzdžių su identiškais spalviniais deriniais nerasta, tačiau ČDM fonduose Joanos ir Kazio Grinių rinkinyje saugoma tokio pat rašto raudonai balta išilgadryste rinktinė prijuostė (ČDM E 130) iš Marijampolės (36 il.). Žinoma, kad K. Grinius talkino renkant eksponatus 1900 m. pasaulinei parodai Paryžiuje¹⁷. Tikėtina, kad panašiu metu jis galėjo įsigyti dvi prijuostes ir vieną iš jų perduoti J. Lozoraičiui, kuris rūpinosi eksponatų siuntimu į Paryžiaus parodą.

17 Dr. K. Grinevičiaus [K. Grinius] iš Pilviškių, Suvalkų gub. (*Russie*) 1900 m. vasario 16 d. laiškas Juozui Bagdonui. Iš: VUB RS, F1–F. 362, l. 68, [p. 39].

Kad toks prijuostės raštas buvo paplitęs tarp audėjų Marijampolės apskrityje¹⁸, liudija ir XX a. 3–4 dešimtmetyje Buktiškių kaime (Šakių r.) dailininko Antano Tamošaičio išigyta itin artimais raštais puošta kaišytinė išilgadryžė prijuostė. Ji skiriasi tamsiai mėlynu dugnu ir lelijų žiedų atspalvių variacijomis (A. ir A. Tamošaičių galerija „Židinys“ (toliau – GŽ), AT 82)¹⁹. Kaišytinė išilgadryžė (*didžkvietė*) prijuostė, puošta panašiais raštais – simetriškai į dvi puses žemyn nusvirusiomis, ritmiškai pasikartojančiomis lelijų žiedų poromis, kurias jungia koteliai, – tik daug sudėtingesnės spalvinės kompozicijos ir įdomaus meninio sprendimo, saugoma Lietuvos dailės muziejuje (LDM LA 1285, XIX a. pab., dėvėta Bebrininkų k., Vilkaviškio r.) (Bernotienė 2007: 113, kat. 315).

Naujai surinkti duomenys leidžia patvirtinti lietuviškų prijuosčių kilmės ir autorystės prielaidas ir įrodo, kad MuCEM rinkinyje yra viena prijuostė (DMH X.1940.80.1) iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje (Lebednykaitė 2013a: 31).

LIETUVIŲ ETNOGRAFINĖS TEKSTILĖS, DRABUŽIŲ IR JŲ PRIEDŲ RINKINYS LIETUVOS NACIONALINIAME MUZIEJUJE: 1900 M. PASAULINĖ PARODA PARYŽIUJE

1909–1910 m. Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA) perdavė Lietuvų mokslo draugijos muziejui likusius įvairius etnografinius eksponatus iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje²⁰, kurie dabar yra saugomi LNM. Eksponatai surinkti iš Mažosios Lietuvos, Suvalkijos ir Aukštaitijos. Turimais duomenimis, tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinyje iš Paryžiaus 1900 m. pasaulinės parodos yra daugiau nei 85 eksponatai (per 299 vnt.). LNM Tekstilės rinkinyje saugoma: *Lietuvių audinių skiaučių albumas*, Nr. 20 (EMS 6768–6932), *Juostų albumas* (EMS 6933–6978),

- 18 Nuo Pilviškių miestelio Gabriškės k. yra nutolęs 2 km, o Bebrininkų k. – 6 km, Buktiškių k. nutolęs nuo Barzdų – 3 km.
- 19 Lietuviškų prijuosčių rinkinys GŽ, V priedas, kat. 45 (Lebednykaitė 2013b: 286, 328).
- 20 „1909–1910 metai. Medžiaga muziejui praėjusiais metais taip pat gana padidėjo įvairiomis aukomis. Ypač skaitlingos dovanos gauta iš Amerikos Lietuvių Susivienijimo, kursai Draugijon atsiuntė visus tuos etnografinius daiktus, kurie buvo Paryžiaus parodoje 1900 m. išstatyti“ (LMD 1997: 8).

rankšluosčiai, staltiesės (staltiesė EMO 1169 turi įrašą: Klaipėdos krašte austa lietuvininkės Paryžiaus parodai, Mete 1900), užvalkalai, paklodė, lovatiesės, užuolaidos durims („portjerai“), takeilis, austi kilimai, siūlų pustolkės, pinikas iš suktų lininių siūlų ir kita.

Aprangos rinkinį sudaro: prijuostės (Suvalkija, Aukštaitija), marškiniai, liemenės, sijonai, švarkelis, pirštinės, perdrobulio dalis (EMO 1706), juostos, skaros, skarelės, megzta šalikas, vyriškos kepurės, balta lininė nosinė, moteriškų marškinių rankovės (puošta raudonų žičkų raštais), drobinis maišelis, lininiai ir pašukiniai autai, karoliai²¹. Tyrimo metu LNM rinkinyje rastos dar dvi prijuostės – EMO 689²² ir EMO 1798²³. Patikslinta, kad LNM muziejuje saugoma prijuosčių iš Paryžiaus 1900 m. pasaulinės parodos yra ne 10 vnt. (Lebednykaitė 2013a: 29), o 12 vnt.²⁴ LNM rinkinyje Ruškiūtės austos 4 prijuostės išsiskiria savo puošyba: stilizuoti augaliniai ornamentai vienas į kitą labai panašūs, lyg sekant vienu pavyzdžiu. Dvi iš jų – išilgadryžės, siūtos iš skerso audinio; dvinytai austame vienspalviame (tamsiai mėlyname ir tamsiai vyšniniame) dugne ritmiškai dėstomos ištisai per visą audinio plotą kitos spalvos siauros ornamentu juostelės (EMO 689, EMO 1688), o dar dviejų prijuosčių dugnas – juodos spalvos su apacioje įaustais tų pačių motyvų augaliniais ornamentais (EMO 1269, EMO 1270). Tokio stiliaus rinktinės audimo technikos prijuostės XIX a. pab.–XX a. prad. buvo audžiamos Suvalkijoje.

- 21 Dalis eksponatų, buvusių 1900 m. Paryžiaus parodoje ir dabar saugomų LNM, aprašų yra Etnografinio muziejaus inventorinėje knygoje, kuri prasideda Nr. 945 eksponato aprašymu, baigiasi Nr. 1996 eksponato aprašymu (180 lapų). Iš: LMAVB RS, F25–134.
- 22 Prijuostė EMO 689 – išilgai dryžuota, su juosmeniu. Medvilnė, vilna; dvinytis, rinktinis, siuvinimas. Metmenys juodi medvilniniai, ataudai – mėlynų vilnonių siūlų. Tamsiai mėlyname dugne smulkūs augaliniai raštai – baltų ir juodų vingiuotų šakelių eilės – įauti rinkiniu būdu kas 4 cm. Prijuostės raštai identiški kaip ir prijuostės EMO 1688. Ilgis 81 cm, plotis 79 cm. Austa Ruškiūtės iš Sasnavos (Marijampolės r.).
- 23 Prijuostė EMO 1798. Metmenys – juodi medvininiai, ataudai – žaliai samaninės spalvos šilkvilnės; austa keturnyčiu ruoželiu. Ilgis 86 cm, plotis 80 cm; juostelės ilgis 207 cm, plotis 1 cm, juostelė su kuteliais. Vilkaviškio aps. Parausių k. Pastaba: Eksponato apraše nurodyta, kad prijuostė išigyta iš Vosylienės už 1 rub. 20 kap. prieš 1914 m. karą. Taip pat yra įrašas, kad prijuostė buvo rodyta 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje.
- 24 LNM rinkinys: EMO 684, EMO 688, EMO 689, EMO 1212, EMO 1213, EMO 1214, EMO 1269, EMO 1270, EMO 1522, EMO 1688, EMO 1797, EMO 1798.

37. Liemenė (moteriška). Suvalkija. Šilkas (fabrikinis audinys, gėlėtas), drobė; siuvimas. Ilgis 49 cm, dekoratyvinės juostelės plotis 1 cm. Atspaudas: Lietuvoszka paroda Paryžiuje 1900. Eksponuota 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Iš Lietuvos mokslo draugijos rinkinio. A. Baltėno nuotraukos. 2018 m. Saugoma LNM EMO 1525

Panašių pavyzdžių saugoma Marijampolės kraštotyros muziejuje²⁵.

LNM rinkinyje iš 1900 m. Paryžiaus parodos saugomi vieni XIX a. I puse datuojami moteriški lininiai marškiniai EMO 1677, kurių rankovės ir perpetės puoštos rinktiniais raudonų žičkų raštais (Aukštaitija, Biržų–Pasvalio aps.); 4 liemenės, siūtos iš puošnių fabrikinio audinių: liemenė EMO 1390 – fabrikinio juodo vilnonio audinio, liemenės pakraščiai ir priekinė dalis (dviem eilėmis) puošti „kaspinėliais“, kurie suformuoti prisiviant kitos spalvos (rudos) siūlu dekoratyvinę 1,8 cm pločio juodų nėrinių juostelę; priekyje, tarp dviejų eilių „kaspinėlių“, liemenė užsegama reljefinėmis juodomis sagutėmis (Suvalkija); liemenė EMO 1525 – šilkinio audinio, plytinės spalvos su melsvais stilizuotais augaliniais raštais, liemenės pakraščiai apvedžioti 1 cm pločio dekoratyvine juoste, kurios rudame dugne sukomponuotos žalios augalinio ornamento šakelės (Suvalkija) (37 il.); liemenė EMO 1521/2²⁶ – šiltai žalios spalvos, fabrikinio vilnonio gėlėto audinio, puošta dekoratyvine tamsiai žalia 0,4 cm pločio juoste (Mažoji Lietuva,

Ragainė); liemenė EMO 1526 – juodo vilnonio fabrikinio audinio, priekyje puošta dviem eilėmis išdėstytomis perlmutrinėmis 1,5 cm skersmens sagutėmis (Mažoji Lietuva); 2 sijonai, languoti vilnoniai, austi dvinytai – EMO 1398, EMO 1521/1²⁷ iš Ragainės (Mažoji Lietuva) ir vienas išilgadryžis sijonas EMO 1519 iš Tilžės (Mažoji Lietuva); švarkelis (*jakė*) EMO 1392 – siūtas iš juodo fabrikinio vilnonio audinio, nugaroje klostytas 7 cm ilgio klostelėmis (Biržų–Pasvalio apskritis); pirštuotos pirštinės EMO 1782 iš Pakalnės k. (Šilutės r., Mažoji Lietuva), kurių apačioje išmegzti žodžiai: DARBAS ISZ LIETUWOS / ISZ RITPRUS / POKALLNA / RUSS²⁸. Iš rašytinių ir ikonografinių šaltinių žinoma, jog 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje buvo eksponuotas perdrobulis iš Mažosios Lietuvos. Mokslinės stažuotės metu MuCEM Marselyje buvo išsiaiškinta, kad po parodos pusė perdrobulio buvo perkirpta ir padovanota Trokadero etnografijos muziejui, o kitą pusę SLA vėliau perdavė Lietuvos mokslo draugijai, o iš draugijos muziejaus ši perdrobulio dalis (EMO 1706) pateko į LNM.

25 Plačiau žr. MKMSP 2008: 78–81, Nr. 4054 (kat. p. 78), Nr. 9093 (kat. p. 79), Nr. 844 (kat. p. 80), Nr. 3634 (kat. p. 81).

26 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje buvo eksponuota kartu su sijonu EMO 1521/1.

27 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje buvo eksponuota kartu su liemene EMO 1521/2. Pastaba: Liemenė LNM restauratorių nuo sijono nuardyta ir įgijo EMO 1521/2 inv. nr. 1991 05 29.

28 Pirštinės. 1900 m. Vilna; mezgimas. Ilgis 26 cm. Šilutės r. Pakalnės k. Mažoji Lietuva.

38. Lietuvių audinių skiaučių albumas (*Échantillons. Étoffes lithuaniennes*), Nr. 20 (fragmentas). Aukštis 37 cm, plotis 23 cm. Eksponuotas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Atspaudas: Lietuvosizka paroda Paryžiuje 1900. Iš Lietuvių mokslo draugijos rinkinio. A. Baltėno nuotraukos. 2018 m. Saugoma LNM EMS 6768–6932.

Reikia atkreipti dėmesį, kad liemenės EMO 1525 kirpimas ir audinio raštai yra labai panašūs į 1900 m. parodoje rodytą liemenę ant suvalkiečių moters (motinos) manekeno. Tyrimo metu MuCEM fonduose rasta prijuostė DMH.X1940.80.1 ir LNM fonduose saugoma liemenė EMO 1525 leidžia rekonstruoti šventadienius drabužius, kuriais buvo aprengta 1900 m. pasaulinėje parodoje įrengtoje troboje stovėjusi šeimininkės manekėnės figūra. Troboje šeši manekėnai, aprengti suvalkiečių šventadieniais drabužiais, vaizdavo piršlybų sceną.

LNM Tekstilės rinkinyje saugomas „Lietuvių audinių skiaučių albumas“ Nr. 20 (EMS 6768–6932) (38 il.). Kad albumas buvo eksponuotas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje, patvirtina ir užklijuotas lapelis su įrašu prancūzų kalba: *Échantillons. Étoffes lithuaniennes* (lietuvių audinių skiautės) bei uždėtas antspaudas: „Lietuvizka paroda Paryžiuje 1900“. Šiame albume įklijuotos skiautės turi prisiūtas skiauteles su nuorodomis į eksponatų kilmės vietą (Mažoji Lietuva,

Didžioji Lietuva). Albume yra 166 vienetai audinių skiaučių. Tai yra svarbus lyginamasis šaltinis MuCEM fonduose surinktai medžiagai, kadangi ten saugomos lietuviškų audinių skiautės neturi įrašų su vietovių pavadinimais. Apžiūrėjęs kitą eksponatų pusę, matyti, kad Prancūzijoje saugomos skiautės kažkada buvo priklijuotos ant popieriaus. Manytina, kad 1900 m. pasaulinėje parodoje jos greičiausiai buvo eksponuotos albume, panašiam į LNM rinkinio albumą. Tačiau kada ir kodėl skiaučių fragmentai buvo išimti iš albumo, nežinoma. Gali būti, kad iš albumo jos buvo išimtos MuCEM restauratorių. Audinių skiaučių būklė – patenkinama arba bloga, yra skiaučių, kurių atskiri plotai sunykę. Šiuo metu MuCEM rinkinio lietuviškų audinių skiautės po vieną yra saugomos atskiruose įdėkluose. Iš viso MuCEM rinkinyje yra 19 audinių skiaučių ir 13 juostų fragmentų pavyzdžių. Šių juostų būklė labai panaši kaip ir audinių skiaučių. Minėtų eksponatų tyrimui svarbios lyginamosios medžiagos suteikia dar vienas LNM Tekstilės rinkinyje saugomas

„Juostų albumas“ Nr. 21 (EMS 6933–6978), taip pat rodytas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Tik jame, skirtingai nei audinių skiaučių albume Nr. 20, nėra jokių nuorodų apie juostų kilmės vietą. Iš viso šiame albume yra 46 vienetai juostų fragmentų (šiuo metu albumą galima išvysti Signatarų namų ekspozicijoje Vilniuje). Lyginant MuCEM rinkinio eksponatus su LNM muziejuje esančiais audinių skiaučių ir juostų fragmentais, galima atsekti identiškų pavyzdžių, todėl galima manyti, kad skiaučių ir juostų pavyzdžiai tiek MuCEM rinkinyje, tiek LNM rinkinyje yra sukarpyti tų pačių audinių ir juostų fragmentai.

Turimais duomenimis, lietuvių etnografinės tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinyje iš Paryžiaus 1900 m. pasaulinės parodos, kurie saugomi MuCEM Marselyje ir LNM fonduose iš viso yra daugiau kaip 134 eksponatai (apie 355 vnt.)²⁹. LNM fonduose, be tekstilės dirbinių, yra ir kitų lietuvių etnografijos eksponatų iš 1900 m. parodos, kurių analizei reikalingas atskiras tyrimas, numatomas tolimesniuose darbuose.

VIETOJ IŠVADŲ

Atliekant tyrimus užsienio muziejuose padaryta unikalių atradimų, straipsnyje radiniai išsamiai aptarti ir tokiu būdu įtraukti į Lietuvos mokslo tyrimų erdvę. MuCEM muziejuje sukauptus eksponatus galime vertinti kaip retus ir senus autentiškos liaudies tekstilės kontekste, kurių visumą, kaip svarbų šaltinį, galima naudoti rekonstruojant tradicinius liaudies drabužius, taip pat tautinio kostiumo studijoms. Stažuotės Marselyje metu buvo užsiminta ir apie lietuvių liaudies meno rinkinio sugražinimo į Lietuvą galimybę. Prancūzijoje saugoma lietuvių etnografijos kolekcija istoriškai susijusi tiek su Lietuvos nacionaliniu muziejumi, tiek su Nacionaliniu M. K. Čiurlionio dailės muziejumi, todėl šių institucijų tarpautinio bendradarbiavimo iniciatyva būtų itin vertinama. Labai tikiuosi, kad ateityje kolekcija bus ištyrinėta detaliau, parengtas ir išleistas katalogas, naujai suskambės lietuvių liaudies meno ekspozicija, atskleisianti šiuolaikinio tautinio tapatumo sampratą. Tai būtų aktualus ir prasmingas

29 Į sąrašą neįtraukti MuCEM rinkinyje registruoti 39 eksponatai (vienetai nenurodyti), tarp kurių ir perdrobulo dalis (DMH1901.55.13), turintys šifrą ir administracinį statusą deponuoto turto registre, tačiau jų MuCEM fonduose arba nėra, arba jie yra pasimetę tarp neidentifikuotų eksponatų, gali būti dingę ar nurašyti.

darbas, kviečiantis susitelkti ir drauge prisidėti prie tolesnio Lietuvai reikšmingų kultūros vertybių pažinimo, aktualizavimo ir populiarinimo.

SANTRUMPOS

- BC MuNHN = Nacionalinio gamtos istorijos muziejaus Centrinė biblioteka Paryžiuje (*Bibliothèque centrale du Muséum national d'Histoire Naturelle, Paris*).
- ČDM = Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus; MGpl – Grafikos skyriaus fonde saugomų plakatų šifras.
- GŽ = Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerija „Židinys“; AT – šios galerijos eksponato šifras.
- LDM = Lietuvos dailės muziejus; LA – šio muziejaus eksponato šifras.
- LNM = Lietuvos nacionalinis muziejus; EMO; EMS; TK – šio muziejaus eksponato šifrai.
- LMD = Lietuvių mokslo draugija.
- LMAVB RS = Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.
- MET = Trokadero etnografijos muziejus (*Musée d'Ethnographie du Trokadero*).
- MH = Žmogaus muziejus (*Musée de l'Homme*).
- MKM = Marijampolės kraštotyros muziejus; MKM – šio muziejaus eksponato šifras.
- MuCEM = Europos ir Viduržemio jūros šalių civilizacijų muziejus Marselyje (*Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée*); DMH – šio muziejaus eksponato šifras.
- MQB = Quai Branly muziejus (*Musée du quai Branly – Jacques Chirac*); PP – šio muziejaus eksponato šifras.
- SLA = Susivienijimas lietuvių Amerikoje.
- VDA = Vilniaus dailės akademija.

ŠALTINIAI

Archyviniai dokumentų šaltiniai

- Etnografinio muziejaus inventorinė knyga, kurioje yra eksponatų, buvusių 1900 m. Paryžiaus parodoje, aprašai. Knyga prasideda eksponato Nr. 945 aprašymu, baigiasi eksponato Nr. 1996 aprašymu, 180 lapų. 1936 m. Iš: LMAVB RS, F25–134.
- Etninės kultūros skyriaus aprangos ir tekstilės eksponatų inventorinės knygos. Iš: LNM.
- Ikonografinė medžiaga (perdrebulo fragmentų nuotraukos). Iš: MQB.
- Trokadero etnografijos muziejaus ir Žmogaus muziejaus archyvas (*Inventaire des fonds d'archives du Musée d'Ethnographie du Trokadero et du Musée de l'Homme*): korespondencija ir kiti dokumentai, ikonografinė medžiaga: BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie. Dokumento Nr. X.40.80, p. FM – *Série des isolés de l'ancien fonds sans provenance. Tablier en lin brodé de laines multicolores. Lituanie. Mariampoli*.
- BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185, l. FM [be numeracijos] – Trokadero Etnografijos muziejai dovanotų eksponatų sąrašas. *Don du Musée de Kaunas (Lituanie), par J. Baltrusaitis*. 34.135;
- 1900 m. Paryžiaus parodos komiteto archyvas, korespondencija ir kiti dokumentai:

- VUB RS, F1–F. 362, l. 34–35, [p. 21] – Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 m. Susirašinėjimas. I. Laiškai iš Didžiosios Lietuvos. J. Lozoraičio 1900 m. kovo 16 d. laiškas J. Bagdonui;
- VUB RS, F1–F. 362, l. 38–40, [p. 23] – Surašas išsiųstų ant parodos daiktų [gauta per J. Lozoraitį], 1900 m. kovo 29 d. Lietuvaičių naminiai darbai. Audiniai ir drapanos;
- VUB RS, F1–F. 362, l. 68 [p. 39] – Dr. K. Grinevičiaus [K. Griniaus] iš Pilviškių, Suvalkų gub. (*Russie*) laiškas 1900 m. vasario 16 d. laiškas Juozui Bagdonui.

Muziejiniai lietuvių etnografijos rinkiniai

- Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerijos „Židyns“ rinkinys (GŽ).
- Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejaus Marselyje rinkinys (MuCEM)
- Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinys (LNM)
- Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys (ČDM)
- Trokadero etnografijos muziejaus rinkinys (MET)
- Žmogaus muziejaus rinkinys (MH)

Publikuoti šaltiniai

- Bagdonas 1937 = Juozas Bagdonas. Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais. Iš: *Mūsų senovė*, t. 2. Kaunas: VDU bibliotekos leidinys, 1937, Nr. 3 (8), p. 372–397.

Albumai

- MKMSP 2008 = *Marijampolės kraštotyros muziejus. Suvalkiečių prijuostės*: Katalogas, sudarytojos Danutė Katkuvienė, Asta Vandytė, Marijampolė: Piko valanda, 2008.

LITERATŪRA

LITERATŪRA

- Bernotienė 2007 = Stasė Bernotienė. *Lietuvių valstiečių išei-ginės prijuostės. XIX a.–XX a. pradžia*: Katalogas. Sudarytoja Dalia Bernotaitė–Beliauskienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
- Lebednykaitė 2013a = Miglė Lebednykaitė. Lietuviškų prijuosčių rinkinys Europos ir Viduržemio jūros šalių civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM), Pancūzijoje. Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius, 2013, Nr. 2 (149), p. 26–47.
- Lebednykaitė 2013b = Miglė Lebednykaitė. *Šventadienės prijuostės Lietuvos kultūroje. XIX a.–XX a. pirmoji pusė*. Daktaro disertacija, mokslinė vadovė dr. Lijana Šatavičiūtė–Natalevičienė. VDA, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vilnius: VDA leidykla, 2013.
- Lebednykaitė 2020 = Miglė Lebednykaitė. Lietuvių etnografijos rinkinys Europos ir Viduržemio jūros šalių civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM), Pancūzijoje. I d. Iš: *Būdas*. Vilnius, 2020, Nr. 2, p. 56–73.
- LEEŽ 2015 = *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*. Sudarytojos: Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.

LMD 1997 = *Lietuvių mokslo draugija. 1907–1940*. Vilnius: LNM, 1997.

LTITD 2017 = *Lietuvių tradiciniai ir tautiniai drabužiai: tekstilė, grafika, tapyba*. 2017 m. gegužės 11 d.–lapkričio 5 d. Radvilų rūmuose vykusios parodos katalogas. Sudarytojos ir tekstų autorės: Dalia Bernotaitė–Beliauskienė, Rima Rutkauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2017.

Elektroninės priegigos

LNMVVP 2017 = *Lietuvos nacionalinis muziejus. Virtualios parodos*: Tautinis kostiumas – graži ir nesenstanti mada. Virtualią parodą parengė Danutė Alekniene ir Miglė Lebednykaitė, eksponatus fotografavo Arūnas Baltėnas, iliustracijas piešė Edita Prelgauskienė, redagavo Marytė Slušinskaitė, 2017. Prieiga per internetą: <http://www.lnm.lt/virtuali-tautinis-kostiumas-grazi-ir-nesenstanti-mada/>.

LITHUANIAN ETHNOGRAPHIC COLLECTION AT THE MUSEUM OF EUROPEAN AND MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS (MUCEM) IN MARSEILLE, FRANCE. PART II.

Miglė LEBEDNYKAITĖ

We continue the history of the Lithuanian ethnographic collection at the Museum of European and Mediterranean Civilisations (MuCEM) in Marseilles – its research, the first review of the scope of the collection, and the presentation of the most characteristic works of Lithuanian folk art, exhibited in the exhibitions held in Paris – the Exposition of 1900 and the 1935 Baltic Folk Art Exhibition.

This part presents the samples of Lithuanian ethnographic textiles, clothing and accessories from the collection of Lithuanian ethnographic textiles, clothing and their accessories, stored by MuCEM and the Lithuanian National Museum (LNM), from the 1900 Paris Exposition. 88 exhibits of this group are deposited at the MuCEM Museum. Of these, 39 (unspecified pieces) have an encryption and administrative status in the register of deposited assets, but they are not in any of the funds (possibly somewhere among the identified exhibits, lost, or written off). 49 exhibits were discovered in the funds (56 pcs.). The most valuable exhibits in MuCEM are gloves, delmonai and fabric fragments from Lithuania Minor – there are very few clothes and their details from this region in Lithuanian and foreign museums.

Vilniaus dailės akademija,
Maironio g. 6,
01203, Vilnius,
E. paštas: lebednykaite_migle@yahoo.com

Gauta 2019 11 27, įteikta spaudai 2020 06 16.

VARGO PELĖS AINIAI PRO KIVYLIŲ DVARO TROBOS LANGUS

Su Skuodo garbės piliečiu, kraštotyrininku, tautodailininku (medžio drožėju ir keramiku), žurnalistu Juozu VYŠNIAUSKU susitikome pasikalbėti apie jo atliktus kraštiečio Simono Daukanto giminės geneologijos tyrimus, paskelbtus leidiniuose „Dvaras prie Aleksandrijos: Kaunackiai – garbinga Simono Daukanto giminės šaka“ (Klaipėda, 2008) ir „Vargo pelės ainiai“ (kartu su Vsevolodu Cvetkovu; Klaipėda, 2018) ir gyvenimui prikeltą Kivylių dvarą, į kurį kadaise atitekėjo S. Daukanto sesuo Anastazija. Nuo 2013-ųjų šiame Vyšniauskų šeimos prižiūrimame dvare kasmet minima Mindaugo karūnavimo diena. Kalbino Juozas Šorys.

■ *Nuo ko prasidėjo Jūsų pažintis su XIX a. istoriku ir rašytoju Simonu Daukantu, kilusiu iš mūsų abiejų gimtojo Skuodo krašto?*

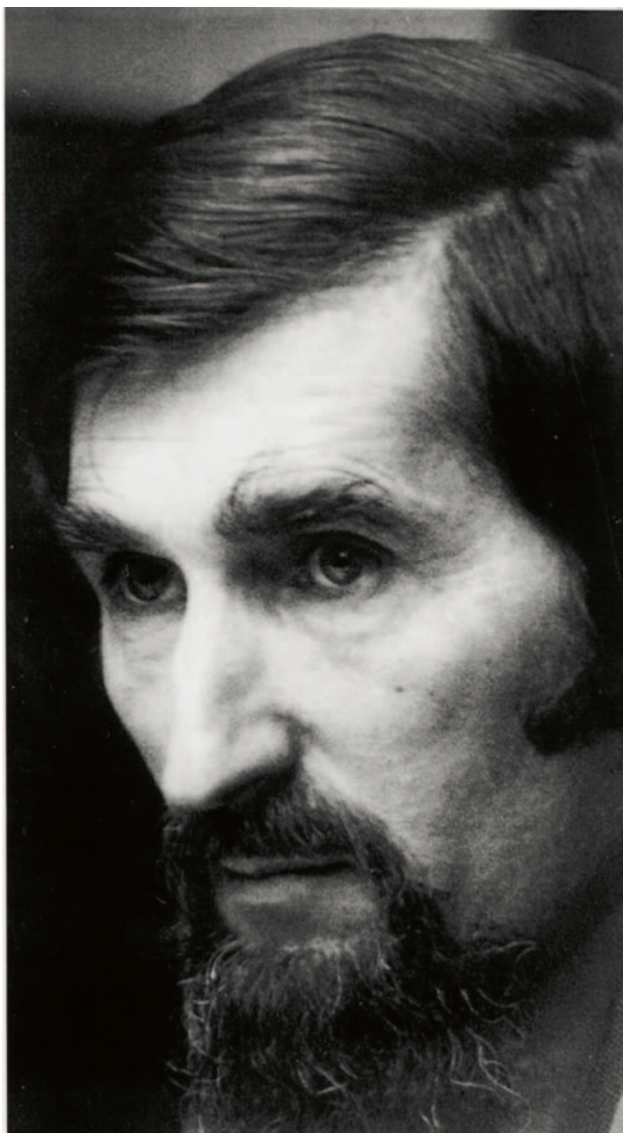
Pirmųjų žinių apie jį pasisėmiau, aišku, iš mokytojų lituanistų. Bet didžiausias perversmas įvyko, kai apie 1978 m. man į rankas pateko istoriko Vytauto Merkio monografija „Simonas Daukantas“ (Vilnius: Mintis, 1972). Ją skaitydamas daugiau sužinojau ir apie Kivylius (Skuodo r.), į kuriuos 1829 m. pas Kazimierą Kaunackį atitekėjo S. Daukanto sesuo Anastazija. Mokydamasis gimtojo Klauseikių kaimo pradinėje, o vėliau Aleksandrijos (tiksliau, Truikinių) septynmetėje mokyklose jau buvau girdėjęs apie buvusį didelį Kaunackių ūkį ir dvarą, bet apie jo sąsajas su S. Daukantu tuomet nė nenutuokiau. Dvarvietė buvo visai netoli mano kaimo, už kelių šimtų metrų, su kivyliškiais klasės draugais kartu landžiojome po buvusios Ferdinando Kaunackio ligoninės griuvėsius. Dar stiprų įspūdį darė netoli mokyklos, už akmeninio kapinių zomato, įrengtas Kaunackių kapas – masyvi plokštė, tarsi užversta knyga, ant kurios nugarėlės užrašyta: „Čia ilsisi Cecilija ir Leonas Kaunackiai ir jų sūnus med. dr. Ferdinandas“. Į jį atkreipdavau dėmesį su tėvais lankydamas senelių kapus, nes kitų panašių antkapinių paminklų šioje amžinojo poilsio vietoje tada nebuvo. Beskaitant V. Merkio knygą tarsi atsivėrė akys: paaiškėjo, kad Kivyliai S. Daukantui buvo beveik tiek pat reikšmingi, kaip ir jo gimtinė Kalviai, esantys netoli Lenkimų. Po to jau tikslingai rinkau su Kivyliais susijusią medžiagą.

Kai 1984 m. tuometinės Skuodo rajono valdžios žmonės sumanė rodyklėmis ir atminimo akcentais paženklinti S. Daukanto tėviškę Kalviuose, sukvietėme rajono tautodailininkus medžio drožėjus. Tada kolūkiai dar turėjo savo žinioje miškelius, tad į Lenkimų tarybinio ūkio angarą privežė daug ąžuolų. Buvome ambicingi, tad vietoj paprastų rodyklių ėmėme kurti ąžuolines skulptūras – vietoj planuotos savaitės darbavomės

Vyšniauskų šeima. Viduryje – Juozas Vyšniauskas. Klauseikių kaimas (Skuodo r.). 1948 m.

mėnesį. Pats sumaniau ir išdrožiau dvi vyrų figūras: vieną su arklų rankose, kitą – su kalaviju. Dar jaunystėje aplankiau S. Daukanto palaidojimo vietą ant Papilės piliakalnio, o vaikščiodamas po Kalvius už Šventosios upės (kurios ištakos vos už kelių kilometrų) aptikau nedidelį ir ne itin išvaizdų Kalvių piliakalnį su aiškiai atpažįstamais gynybiniais įtvirtinimais. Jo tėviškė yra dešinėje Šventosios pusėje, o piliakalnis – kairiojoje. Simboliška, kad S. Daukanto gyvenimą nuo gimimo iki mirties savaip įrėmino ir sujungė piliakalniai, reikšmingi mūsų istorinės sąmonės ženklai. Tada galvojau (ir tebegalvoju), kad S. Daukantas su

J. Vyšniauskas. Apie 1980 m.

tuo piliakalniu buvo (ir yra) gyvybiškai ir istoriškai susietas, tad sumaniau Šventosios krantus sujungti ažuoliniu lieptu. Jį sukurti talkino ir kiti meistrai. Iš pradžių prie jo norėjau padaryti lyg vartus iš minėtųjų ažuolinių figūrų: jei taika – ari, o kai taikos nebėra – kariauji. O paskui vieną skulptūrą palikau slėnyje, kad keliu važiuojantys matytų valstietį, ariantį dirvą, ant piliakalnio užkėliau karžygį su kalaviju, o pakeliui į piliakalnį pastačiau Apmąstymų suolą. Tie mano darbai iki šiol tebestovi, esu dėkingas lenkimiškiams, kad, esant reikalui, juos aptvarko.

Kaip eiliniai skuodiškiai tada vertino S. Daukantą? Kaip jis atrodė iš Kalvių perspektyvos?

Medžio drožėjas iš Paluknių kaimo Valerijonas Veitas, baigęs tik keturias klases ir dirbęs elektriku, savo žiniomis apie S. Daukantą mane stebino – jo sąmonėje tai buvo įdiegta. Tada jis paprašė

kuo storesnio ažuolo. Atvežę klausėme, ką iš jo dirbs, o jis tarsi realų įvykį pasakojo legendą, kaip tėvas išlydėjo Simoną į Vilnių siekti mokslų. Juos abu ištašė klumpėtus, bet tėvas sūnui įduoda ryšulį ir tam reikalui saugotus batus, esą su klumpėmis jis į Vilnių nenuėisys. Darė išpūdį V. Veito pasiryžimas imtis tokio didelio darbo.

Pradėkime nuo pradžios arba, kaip žemaičiai sako, nu daikta – 1793 m. Jurgio ir Kotrynos (Odinaitės, beje, įdomu, kad su šiaurės germanų mitiniu vyriausiuoju dievu Odinu siejamų pavardžių daugiausia aptinkama kuršių areale – apie Lenkimus, Mosėdį, Ylakius) Daukantų šeimoje gimė Simonas, o vėliau – jo sesuo Anastazija.

Taip, likimas mane susiejo ne tik su Daukantais, bet labiausiai su Kaunackiais ir Kivyliais... Keista, bet niekas iš mokslininkų nepastebėjo, kad buvo gimusios dvi Simono seserys Anastazijos. Pasirodo, kad V. Merkio pateikti duomenys ne visai tikslūs. Vyresnioji Anastazija buvo gimusi 1795 m., bet ji maža mirė. Seniau buvo mada, dukrai mirus, jos vardą suteikti kitai iš eilės gimusiai mergaitei. Taip pasielgė ir Daukantų šeima. Tad už K. Kaunackio ištekėjo antroji Anastazija, gimusi po ketverių metų nuo pirmosios mirties – 1799-aisiais, ir išgyvenusi iki pat 1880 m. Paskutiniausiu duomenimis, ji palaidota Aleksandrijos kapinėse. Beje, Aleksandrijos seniūnijoje dar tebegyvena Kaunackių giminaičių – viena Anastazijos Daukantaitės palikuonių šeima.

Tad iš viso buvo ne keturios, o penkios Simono seserys (vienos iš jų vardas nežinomas, ji mirė tik gimusi) ir brolis Aleksandras. Ir kitus duomenis, kiek turėjau galimybių, tikslinau. Sesuo Ona buvo ištekėjusi už Prušinskio ir liko gyventi Kalviuose. Nuostabu, kad iki šiol Kalviuose tebegyvena ir Onos palikuonys. Beje, pirmoji S. Daukanto klėtelės-muziejaus prižiūrėtoja Uršulė Prušinskaitė, kuri nuoširdžiai, kaip susivokusi giminaitė, ten priimdavo lankytojus, taip pat buvo Onos palikuonė. Tada ji ir gyveno toje klėtelėje, tik vėliau Lenkimų tarybinis ūkis jai šalia pastatė standartinį namelį. Uršulė turėjo du sūnus. Vienas jų prieš penkerius metus ten tebegyveno, o vėliau išsikėlė kažkur prie Klaipėdos, o jo vaikai jau toliau išsilakstė. Antrasis sūnus Alfonsas tebegyvena Kalvių kaime, paskutinėje išlikusioje šio kaimo sodyboje. Įdomu, kad Prušinskai Kalviuose išgyveno daugiau nei du šimtus metų. Kotryna Daukantaitė gimė 1802 m., bet jos gyvenamoji vieta ir likimas lieka neaiškūs. Konstancija Daukantaitė gimė 1804 m. ir tais pačiais

metais mirė. Brolis Aleksandras gimė 1805 m., apie jo, karo gydytojo, gyvenimą yra išlikę daugiau informacijos. Naujų dokumentų neseniai atrado istorikė Vida Girininkienė, kuri buvo nuvykusi į paskutinę jo tarnybos vietą – Chersoną (Ukraina). (Beje, į daukantiadą detaliai įsigilinusi ir Klaipėdos universitete dirbanti Roma Bončkutė.) Ji išsiaiškino, kad Aleksandro draugai rengėsi sąmokslui prieš carą, ir nors jis tiesiogiai toje veikloje tarsi ir nedalyvavo, bet buvo aptikti susirašinėjimai, tad prisikasta ir iki jo. Jam buvo pareikšti įtarimai, o jis tai labai paėmė į širdį ir, atrodo, dėl to nusižudė.

Beje, mokydamasis Vilniaus universitete kartą net išsižiojau iš nustebimo – žiūriu, pro didžiuosius Filologijos fakulteto vartus, įspūdingu stotu irdamasis, į Sarbievojaus kiemą įžengia mano mokytojas lituanistas Vytautas Mačiulis iš Skuodo su dideliu ryšuliu, o jame – qžuoliukas, iškastas Kalviuose. Per minėjimo renginį tas qžuoliukas buvo iškilmingai pasodintas Filologijos fakulteto S. Daukanto kiemelyje. Kalviai ir Kivyliai... Gal galite kaip kraštotyrininkas apžvelgti savo gimtąsias Aleksandrijos seniūnijos apylinkes, kuriose ir yra Kivylių dvaras?

Kivyliai susiję su Kaunackių gimine, kurios gyvenimo kelius ir veiklą išnagrinėjau dviejose savo knygoose – „Dvaras prie Aleksandrijos“ ir „Vargo pelės ainiai“ (kartu su Vsevolodu Cvetkovu). Caro laikais ekonominis šio krašto gyvenimas buvo susijęs su Kuršu, Liepoja, nuo seno – kuršių žemėmis. Taip pat ir su Latvija, net Ryga. Ir S. Daukantas ta kryptimi gyvenimo kelius brėžė, aišku, turėdamas kitų tikslų... Kai augome, ir vėlesniais laikais jautėsi, kad visas šio krašto žmonių gyvenimas iki 1923-ųjų buvo susijęs su Liepoja, o ne su Klaipėda (tiesa, neseniai ją ir teturime). To nesame įsisąmoninę. Į Liepojos turgus žmonės dažnai eidavo pėsčiomis – tiesiausiu keliu būdavo daugiau nei penkiasdešimt kilometrų. Net žąsis būriais varydavo į Liepojos turgų parduoti: drobiniais skudurėliais aprišdavo jų pėdas, kad nenuskartų oda, ir tiesiai takais, palaukėmis... Liepojoje leidžiamame laikraštyje buvo įdėtas skelbimas, kuriame name (nurodytas adresas) galima įsigyti šviežio sviesto iš Kaunackių ūkio Kivyliuose. Mūsų proseneliai ir seneliai, tėvai ir kaimynai, kiek teko girdėti ir kalbėtis, visi yra buvę Liepojoje ir Rygoje, o Vilniuje – nė vienas, Kaune – vienas kitas. Užtat mūsų krašte ir pajuokaujama, kad jei Vilnius ir Lietuva žemaičius ignoruos ir skriaus, neskirs dotacijų, tai jungsimės prie Latvijos...

Juk nuo Melno sutarties (1422 m.) pasirašymo laikų siena tarp Lietuvos ir Livonijos (vėliau – tarp okupuotų carinių Kuršo ir Kauno gubernijų) ėjo ir Apšos, Šventosios upėmis. Sakoma, kad ji buvo dirbtinė, tarsi laikina, labiau jungusi, nei skyrusi... Istoriskai esame Kuršijos žemės (Kuržemės, Kurzemės) ar teritorinio gurvuočio dalis, tik vėliau tapome žemaičiais (lietuviais) ir latviais...

Įdomu, kad dabartinio Liepojos rajono latviai Apuolę, panašiai kaip armėnai Araratą Turkijoje, tebelaiiko savo šventuoju kalnu (piliakalniu) ir simboliu. Kartą, dar sovietmečiu dirbant Skuodo laikraščio „Mūsų žodis“ redakcijoje, mus aplankė liepojiškiai žurnalistai, su kuriais draugiškai bendradarbiauome. Jiems aprodėme įdomiausias savojo rajono vietas, pavakarieniavome Luknių „Beržyne“, ir jau visai sutemus jie kokie aštuoni sulipo į „kaliošių“ (taip tada vadinome rusiškus tarnybinius džipus) ir, užuot važiavę namo, pasakė, kad būdami Skuode privalo aplankyti Apuolę. Kai paklausiau, kodėl ji juos taip domina, atsakė, kad Apuolė jiems – šventa vieta. Dar ir aš kažkaip įsigrūdau į tą „kaliošių“. Pagarbiamai, susikaupę nakties metu apėjome kuršių, manoma, Ceklio (Keklio) žemės sostinę ir piliakalnį.

Žvelgiant iš tolėliau Apuolė, Aleksandrija (seniau vadinosi Truikiniai) su prie jos prigludusiu Kivylių piliakalniu ir Aizvikiais (jau Latvijoje) yra vienoje pietų–šiaurės tiesiojoje. Apuolės piliakalnis – piečiausias taškas, per vidurį driekiasi Aleksandrija, o Aizvikių piliakalnis – šiauriausias. Aleksandrija yra įsikūrusi ant smėlėtos kalvos Guntino ir Apšos upelių takoskyroje. Įdomu, kad jos viduryje yra apie devyniasdešimties hektarų durpinga pelkė su akivarais, spanguolių ir bruknių lopinėliais. Seniau joje žmonės kasdavo velėnas (taip vadindavo) arba durpes kurui.

Tokias vietas dar vadino velėnkasiais, velėnų duburkiais...

Taip, o sovietmečiu ta pelkė ir aplinkiniai šilajai buvo apsodinta medžiais – apaugo miškas, ir tos pelkės dabar beveik nebesimato. Tik gervės vis dar klykauja rytais ir vakarais. Kai su žmona nakvojame Kivylių dvare, kartais rytais matome jas pievoje po langais... Truikinių gyventojai pasistengė, kad Skuodo dvaro valdytojas Aleksandras Pranciškus Sapiega paremtų medinės bažnyčios statybą, o XIX a. pabaigoje buvo pastatyta ir mūrinė bažnyčia. Įdomu, kad statybų meistras, dabar sakytume – darbų vykdytojas (kai kas jį vadina liaudies architektu), buvo Baltramiejus Kalenda, kuris gretimame Klaišių kaime turėjo

Ferdinando Kaunackio laidotuvių eiseną į kapines. Truikiniai (Aleksandrija). 1935 m.

apie penkiasdešimt, o prie Skuodo, nuo buvusio daržininkystės ūkio iki Narvydžių kapinių, – apie keturiasdešimt hektarų žemės. Beje, jis pastatė ir Skuodo bažnyčią. Įtariu, kad tas žemes jis buvo gavęs kaip atlygį už pastatytas bažnyčias. Senieji truikiniškiai kalbėdavo, kad B. Kalenda pastatydinęs dar Laukuvos, Vainuto ir Pajūrio bažnyčias. Aplankęs jas, įsitikinau, kad pagal Skuodo šventyklos planą yra pastatyta Laukuvos bažnyčia, o pagal Aleksandrijos – Vainuto bažnyčia, arba atvirkščiai.

Tai kaip vis dėlto miestelis (ar bažnytkaimis) vadinosi – Truikiniai ar Aleksandrija?

Mano, vaiko, sąmonėje buvo išsisknijęs suvokimas, kad lankiau Truikinų mokyklą, bažnyčią ir kapines. Vėliau ėmiau tuo abejoti: buvau išsugojęs kelis mokyklinius sąsiuvinius, ant kurių, mano dideliame nustebimui, užrašyta, kad buvau Aleksandrijos septynmetės mokyklos mokinys. Juk pokario metais nei mano tėvai, nei kiti žmonės kitaip, nei Truikiniai, miestelio nevadino. Matyt, Aleksandrija ėmė dominuoti tada, kai tarybų valdžia taip pavadino apylinkę (šiandieninę seniūniją) ir kolūki.

Kiek istorinės tiesos yra pasakojimuose ar legendose, kad Aleksandrija šį pavadinimą gavusi dėl to, kad joje XIX a. buvo sustojęs ir nakvojo kažkuris Rusijos caras Aleksandras?

Ir aš anksčiau buvau linkęs manyti, kad gal koks caras Aleksandras pro ten prasuko, bet kai ėmiau domėtis istorija, ši versija atkrito: negalėjo jis pro čia važiuoti ar grįžti į sostinę Peterburgą. Nuo Skuodo kairėje pusėje, prieš pat Aleksandriją, matyti iškili kalva, kuri nuo seno vadinama Dvarviete. Šarkės gyventojas Pranciškus Šakalys yra sakęs: „Kur kalvelė, ten dvaras buvo“. Šviesi moteriškė Jadvyga Kidykaitė-Andriekienė iš Klaipėdos, kilusi iš Aleksandrijos, pasakojo legendą, kad ant šios kalvos stovėjęs Truikio dvaras. Ten ardami randa plytų, bet rimčiau ji netyrinėta. Minėjo Truikio dvarą, bet, manyčiau, gal Truikino ar Truikinio. Truikių kaimas yra prie Plungės, o čia – Truikiniai.

Ir garsusis dailininkas, scenografas Liudas Truikys yra kilęs iš Pagilaičių k. (Plungės r.), dabar jo tėviškės sodybos vieta aklinais suarta, bet iš jos matyti Notėnai (Skuodo r.)...

Legendoje pasakojama, kad Truikiui važiuojant keliu pro tą vietą, kur dabar miestelis, vis baidydavosi arkliai. Ir kažkas jam pašnibždėjęs, kad ten reikia pastatyti bažnyčią. Kai ją pastatė, gimė sūnus, ir jį toje bažnyčioje pakrikštijo Aleksandru. Kadangi tai buvęs pirmas krikštas naujoje bažnyčioje, šią vietą imta vadinti Aleksandrija. Įdomu, kad iš pradžių (ir man einant į mokyklą) taip buvo vadinama tik bažnyčios vieta bei kelios

Aleksandriškiai su Jonu Šliūpu. 1935 m.

trobos apie ją, o visas miestelis arba bažnytkaimis nuo seno turėjo Truikinių pavadinimą.

Na, o mano supratimu, miestelio vardas atsirado taip: vietiniai kaimiečiai buvo pasistatę medinę koplyčią, o vėliau, manoma, Sedos ir Skuodo dvarų valdytojas Aleksandras Pranciškus Sapiega fundavo jos perstatymą. Tiesa, miestelyje yra didelis akmuo su nežinia koku pagrindu atsiradusiu užrašu, kad 1641 m. ten lankėsi ir koplyčią fundavo Žemaitijos vyskupas Aleksandras Sapiega, bet, kiek domėjausi, jis į Žemaitiją nė nebuvo atvykęs, Vilniuje būdamas porą metų pavyskupavo.

Visai greta Aleksandrijos – ir Kivyčiai, tiesiai nebus ir dviejų kilometrų. Juos skiria tik minėtoji pelkė. Šiauriau tęsiasi kaimų grandinė: dešinėje – Viršilai ir kiti kaimai iki Židikų, kairėje – Klaišiai, Trūbakiai, Narvydžiai, kiek į pietryčius – Klauseikiai. Visi kaimai turėjo savo kapines; kaip archeologinis paminklas yra pažymėti Klaišių senkapiai. Į šiaurę nuo Kaunackių dvaro dunkso nedidelis Kivylių piliakalnis. Daugelis skuodiškių ir kitų lietuvių mano, kad akmenų karaliumi vadintas Vaclovas Intas buvo iš Mosėdžio, nes ten dirbo gydytoju ir įkūrė garsųjį akmenų muziejų. O jo tėviškė buvo visai šalia Kivylių – Intų žemės (apie 30 ha) ir senoji jų sodyba buvo už 300 metrų į dešinę nuo dvaro. Vėliau, prieš Antrąjį pasaulinį karą, Intai pasistatė naują

sodybą šiauriau, arčiau upės ir Kivylių piliakalnio, bet nespėjo ten įsikurti. Pokario metais šeima buvo išstremta į Sibirą, nors V. Into tėvas jau buvo žuvęs Pakalniškių žvyrduobėse – kasant žvyrą keliui taisyti jį užgriuvo šlaito pakriaušys.

Daktaro Ferdinando Kaunackio ūkis klestėjimo laikais turėjo 260 ha. Jo tėvas Leonas buvo pasiturintis valstietis, turėjo 40 ha žemės. O sūnus baigė medicinos mokslus Dorpatu (Tartu) universitete, apgynė daktarą ir, grįžęs į Kivylius, perėmė iš tėvo ūkį. XIX a. pabaigoje jis ėmė, šiuolaikiškai šnekant, konsoliduoti žemes – negailėdamas pinigų supirkinėjo jas iš aplinkinių valstiečių. Žmonių nuomone, tai buvo viena iš vėlesnio dvaro bankroto priežasčių (na, ir žymiai jaunesnė žmona nevengė paišlaidauti). Aptikau tokio išlaidavimo pavyzdį: Girdeniai iš palatvių turėjo apie 20 ha žemės, jų dukrą vedė Aleksandras Kniuiipys, tolimas Kaunackių giminaitis. Pardavęs tą žemę F. Kaunackiui, jis už Ylakių, link Barstyčių, nusipirko 120 ha žemės. Vadinausi, jam buvo gerai užmokėta. Latvijos Priekulėje aplankiau šeimą, kuri seniau gyveno Kivyliuose (seniau šiose vietovėse gyveno nemažai latvių) ir tebesaugo baltai dažytas daktaro ligoninės spintetes, įvairių indų, puodukų. Apie 1930 m. ėmė kauptis skolos, tad F. Kaunackis pradėjo žemes pardavinėti. Jau šiais laikais agrarinėje tarnyboje sužinojau, kad paskutinieji šio dvaro savininkai

Ferdinando Kaunackio medicinos mokslų daktaro diplomas

F. Kaunackis su ordinu. XX a. 3–4 deš.

F. Kaunackis su Jonu Šliūpu. Aleksandrija 1935 m.

iš Amerikos prašė jiems sugrąžinti tik 60 ha ir gyvenamąjį namą – vienintelį išlikusį iš buvusių keturiolikos pastatų.

Kas žinoma apie sesers Anastazijos atsikėlimą į Kivylius, apie jos vyrą ir tuometinę jo šeimos padėtį?

Pasirodo, kad tais laikais vadinamosios Lenkimų ir Aleksandrijos (joje parapija įkurta tik 1914 m.) filijos, arba dukterinės bažnyčios, buvo didelės Skuodo parapijos dalis. Jose buvo galima užregistruoti tik krikštus ir mirtį, o tuoktis visi turėjo Skuode. Anastazijos Daukantaitės iš Kalvių ir Kazimiero Kaunackio iš Kivylių santuoka Skuode buvo registruota 1829 m. Tada Kaunackiai iš aplinkinių valstiečių neišsiskyrė, bet vėliau prasigyveno. Sūnaus Leono išrūpintame dokumente, siųstame į Dorpatą (dabar Tartu) universitetą, prašoma tris Kazimiero ir Anastazijos sūnus, šio universiteto studentus, atleisti nuo mokesčio už mokslą. Tuo tikslu buvo sukviesta Skuodo valsčiaus sueiga, kurioje dalyvavo apie šimtas žmonių iš įvairių kaimų, taip pat susirinkimui pirmininkaujantis ir seniūnas, kurie parašais patvirtino, kad K. Kaunackis turįs apie 40 ha žemės (nurodyta desintinomis, t. y. dešimtinėmis), tad nėra pajėgus išlaikyti trijų besimokančių sūnų. Prašymas padėjo, ir jie Dorpate nuo mokesčių buvo atleisti. Galime daryti išvadą, kad šeima neskurdo (turėjo 40 ha žemės), o tėvas suprato mokslo reikšmę, tad norėdamas išmokslinti vaikus, naudojosi tuo metu juridiskai leistinomis priemonėmis ir lengvatomis. Tais laikais nebuvo lengva gauti pajamų, tik vėliau jų sūnus Ferdinandas į Liepoją vežė parduoti grūdus, sviestą, paukštieną, kiaušieną. Mano tėvas, pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais turėjęs 15 ha žemės, pasakojo, kaip tais laikais būdavo sunku sukrapštyti už žemę pinigais (ne produktais) mokamus mokesčius. Jis turėjo užrašų knygutę, kur žymėjo išlaidas ir uždarbius. Visą savaitę važinėdavo po turgus su *grūšais* (kriaušėmis) – tada *ponidelniko* turgus būdavo Skuode, *seredos* – Ylakiuose, *pėtnyčios* – Sedoje... Net žemei dirbti trūkdavo laiko, nes, sakė, nebuvo iš kur paimti litų žemės mokesčiams sumokėti. Dar statyboms reikėjo nusipirkti cemento, kitų statybinių medžiagų, be to, druskos, žibalo... O už silkes ir kitas žydu krautuvių prekes kartais atsiskaitydavo ir kiaušiniais ar kitais natūrinio ūkio produktais. Beje, ir dabar kaimuose gyvenantys ir apmokamo darbo neturintys žmonės sako: badu nemirsi, bet pajamų nėra.

Daktaras F. Kaunackis, tuokėsis 1909 m. Ylakiuose, savo kilmę užrašė – valstietis, o

Valerijonas ir Jadvyga Kaunackiai. XX a. I p.

žmona – miestietė (nors buvo kilusi iš Ylakių parapijos, bet kurį laiką gyveno Peterburge). Tiesa, jauniausias jo brolis Valerijonas, gimęs 1870 m., pasirašinėjo esąs bajoras ir užminė mįslę, kaip ši rangą įgijo. Visi broliai – valstiečiai, o jis – bajoras? Tirkšlių bažnyčios įrašų knygoje aptikau XIX a. pabaigos įrašą, kad jis vedė bajoraitę Sofiją Liutikaitę iš Bugenių kaimo, bet įrašo apie jos bajorystę nebuvo, o prie jo pavardės jau užrašyta – bajoras. Matyt, specialiai buvo surašyta, kad vėliau Valerijonas įvairiuose dokumentuose galėtų pasirašinėti esąs bajoras.

O rašydamas apie S. Daukanto bajorystę daugiausia rėmėtės V. Merkio monografija?

Aš, matyt, jau buvau paveiktas anuometinių mokytojų ir vadovėlių, skelbusių, kad jis bajorystę „susikombinavo“. Bet lietuviškai pramokęs S. Daukanto giminės palikuonis maskvietis V. Cvetkovas perskaitė V. Merkio monografiją neturėdamas išankstinių nuostatų ir man parašė, kad norėtų oponuoti teiginiams dėl S. Daukanto bajorystės. Klausiau, ar turi tai pagrindžiančių duomenų, ir gavau iš jo rusiškai parašytus

Platonas Kaunackis. Telšiai. XX a. I p.

samprotavimus šia tema. Jo požiūriu, apie Daukanto kilmę buvo rašoma tendencingai, tarsi autorius būtų turėjęs įrodyti, kad nors S. Daukantas juridškai ir faktiškai buvo bajoras, bet iš tiesų jis – ne bajoras... Jis atrado kai kurių dokumentų ir pasiūlė prielaidų... V. Merkys rašė, kad kažkas iš S. Daukanto protėvių saloje prie Liepojos turėjo miškų ar žemės, bet tai esanti legenda, nes tokios salos nė nebuvo. O V. Cvetkovas įrodo, kad XVI–XVII a. Papės ir Liepojos ežerai buvo susijungę, ir buvo sala, kurioje augo miškas. Jis rėmėsi dalybų aktu, sudarytu, regis, Dabikinės dvare. Žinoma, kad Daukantų šeima vienoje vietoje negyveno, kilojosi po dvarus, tad galėjo būti paveldėję tą mišką. Dar vokiečių archyve jis aptiko, kad ten, toje saloje, būta ir girininkijos. Anot maskviečio, girininkas turėjo mokėti ne tik skaičiuoti, bet ir skaityti, rašyti. Ar didelė tikimybė, kad tais laikais valstiečiai tai sugebėdavo?

Žiūrint į žemėlapi akivaizdu, kad Kalviai nuo Liepojos ne taip ir toli, o tarp jų yra Papės vietovė. Tad ten gyvenusių Daukantų

palikuonys galėjo atsikelti gyventi į Kalvius. Dar jis daro prielaidą, kad per karus ar švedmetį Daukantai neteko palikimo dokumentų, tad dvarus atgauti jiems buvo sunku... Sudėliojo, atrodo, paprastus, bet logiškus teiginius, ir tikrai tuo klausimu sukėlė rimtų abejonių.

Manoma ir kitaip: pasak V. Merkio, kunigas S. Lopacinskis, išrašęs S. Daukantui dokumentus su bajorystės liudijimu, buvo jo geradaris, giminaitis iš motinos pusės.

V. Cvetkovo nuomone, daug kas galėjo gerai sugyventi su kunigais, bei jei jie visiems būtų parūpinę reikiamus dokumentus, tai būtų prigaminę kur kas daugiau bajorų...

Kita galima prielaida, kad minėtas kunigas galėjo remtis jam žinomais ar jo turimais patikimais šaltiniais, įgalinusiiais patvirtinti S. Daukanto bajorystę?

Žinoma, kad tokį dokumentą parašais ir bajorų vadovo arba maršalkos antspaudu tvirtindavo septynių bajorų kolegija, posėdžiavusi Telšiuose. Monografijoje daromos užuominos, kad suinteresuotieji galėjo juos papirkti, bet tam juk reikėjo būti turtingam. Ir negi septynis papirksi?.. Dar V. Merkys rašė, kad S. Daukanto seserys niekur neįvardytos kaip bajorės, bet V. Cvetkovas tokį argumentą atrėmė teiginiu, kad merginų neužrašinėti bajorėmis buvo įprastinė tų laikų praktika. Juk pagal išsigalėjusią tradiciją, jos negalėjo paveldėti dvarų, žemės, išskyrus retas išimtis.

Kaip apibūdintumėte Kaunackių giminę, kokie buvo jų interesai, užsiėmimai, pomėgiai?

Kodėl antrąją knygą išdrįsau pavadinti „Vargo pelės ainiai“? V. Cvetkovo prosenelis gydytojas Platonas Kaunackis palaidotas Beržoro kapinėse. Matyt, jo broliai jau tarpukariu ant kapo pastatė antkapinę plokštę, kurioje po gimimo ir mirties datų bei vietų įrašyta: „Vargo pelės ainis“. Juk visi žinome, kad S. Daukantas save vadino vargo pele... P. Kaunackis buvo vedęs Liepojos apylinkių vokiečiai, bandė paskui brolius važiuoti į Sibirą ir ten dirbti gydytoju, bet pakeliui, Kostromoje, mirė jo žmona ir sūnus. Liko tik su dukra. Tada pateko į Pirmojo pasaulinio karo verpetą, ir dukra su mirusios mamos seserimis atsidūrė Maskvoje. Po karo Platonas grįžo nebe į Žemaičių Kalvariją, kur prieš tai dirbo gydytoju, o į Platelių, ten, užsikrėtęs šiltine, ir mirė. Nebuvo užgyvenęs nei turtų, nei dvarų, savo klinikai patalpas nuomojo iš Platelių grafo Aleksandro Oktavijaus de Šuazelio-Gufjė. Plateliškiai pasakojo, kad jis turėjo tik

Regina Kaunackienė. XX a. I p.

ūkio tvarkytoją – senutę šeiminkėlę. Tad pagal gyvenimo būdą buvo tikras vargo pelės ainis, gyvenimą paskyręs tarnystei žmonėms.

Kivylių dvaro šeiminko Ferdinando Kaunackio našlė Regina norėjo gauti valstybinę pensiją. Net Jonas Šliūpas ir Martynas Jankus tuo reikalu rašė prašymus valdininkams ir Antanui Smetonai, kuriuose be argumentų, kad Regina Kaunackienė turi didelę šeimą ir neturi pajamų, paminėjo ir tai, kad ji esanti S. Daukanto giminaitė, bet pensijos vis tiek negavo.

Ir tada už giminystę pensijų nedavė?

Visi Kaunackiai jautė iškiliojo istoriko vertę ir didžiavosi giminyste su S. Daukantu. Antai Ferdinandas savąjį medicinos daktarą

skyrė S. Daukanto atminimui. Beje, S. Daukantas, gyvendamas Papilėje ir suprasdamas, kad po 1863 m. sukilimo prasidės reakcija prieš lietuvių ir lietuvišką spaudą, ir jau nujausdamas, kad greitai mirs, prašė savo kūrybinį palikimą perkelti ne į Kalvius ar kur nors kitur, o būtent į Kivylius, pas ūkininkus Kaunackius. Tuo, kaip ir jo testamentu vykdymu, 1865 m. pasirinko Papilės klebonas Ignotas Vaišvila.

Ėmėtės beveik Sizifo darbo ir nustatėte keliolikos Kaunackių giminių genealogijos šakas, tarp kurių nardote lyg šapalas po Šventosios ūksmes...

Pabandžiau sutvarkyti turimus duomenis apie šią giminę. Išvardijau vaikus, jų vaikus ir taip toliau. Dauguma jų sukosi apie Kivylius. Kaunackių aptikau Kanadoje, JAV, Australijoje, Prancūzijoje, Rusijoje. Beje, Boleslovas (1864–1936) pirmasis ėmė rašyti Kaunu-Kaunackiu. Įdomu, kad jis prie Tirkšlių turėjo 1,5 tūkst. ha žemės ir dar gyvas būdamas ten pasistatė rūsį-mauzoliejų, apipiltą žemėmis ir apšodintą medžiais. Jo priekyje stūkso lyg akmeninis dangtis, lyg durys su ta patobulinta pavarde, o prieš jas dunkso iš akmenų išmūryti Gedimino stulpai. Be kita ko, vienas giminės palikuonis Amerikoje pasivadino Vytautu Kaunu. O kai kurie patobulino, sulietuvino pavardės galūnę, pavyzdžiui, Beržore ilsisi minėtasis Platonas Kaunackas, matyt, taip įvardytas brolių.

Kaip įgijote ir ėmėte tvarkyti, gailinti Kivylių dvarą?

Turbūt likimo ironija, kad 1993 m. dvaro sodyboje pastačiau ažuolinį keturpusį informacinį atminimo stogastulpį ir siečiau, kad ji taptų saugoma daukantiško kultūros paveldo vieta. Bandžiau į ją atkreipti rajono kultūrininkų dėmesį, kai buvo paskelbti Dvarų metai... Lyg ir buvo užsikabinta, sodybą apžiūrėjo paminklosaugininkai ir vietiniams žmonėms prisakė, kad dvare nieko nebekaltų, neberemontuotų, esą jie to ims... Žmonės sukluso, nebelupinėjo namo liekanų, bet niekas nebeatvažiavo...

Girdėjau, kad Kivylių dvarą nusipirkote už litą...

Pamačiau, kad namas paliktas likimo valiai ir toliau ardomas, tad nuo 2008 m. ėmiau sisteminti sukauptą medžiagą ir maždaug per porą metų parengiau knygą apie Kivylių dvarą. Tuo metu savo giminės šaknų pradėjęs ieškoti minėtasis V. Cvetkovas, internetu susirado ir knygą, ir mane. Susitikome 2011 m. Palangoje, vėliau apvažiavome ir apvaikščiojome man žinomas daukantiškas ir su Kaunackiais susijusias vietas. Išvažiudamas jis

Boleslovo Kaunackio
kapas Bugeniuose.
1937 m.

Vsevolodas Cvetkovas
su žmona prie
B. Kaunackio kapo.
2011 m. J. Vyšniausko
nuotrauka

išsitarė, kad norėtų kaip protėvių atminimą įsigyti 50 arų žemės sklypą su išlikusia buvusio dvaro troba, kuri tuo metu jau buvo be durų ir langų. Sakė, kad tam reikalui skirs pinigų. Taip ir įsivėliau. Prieš tai kartu su juo lankėmės pas Aleksandrijos seniūną Donatą Valančiauską, energingą ir šnekų žemaitį, kuris prasitarė, kad nežino, ką daryti su pastatu, gal jį nugriauti, bet ir tai kainuoja... Sakė, jei kas pirktų už litą, tai parduočiau. Vis dėlto už litą dvaro nepavyko įsigyti, nes

žemę teko pirkti rinkos, arba valstybine, kaina, o pastatą reikėjo inventorizuoti, tai kainavo, kaip ir teismo formalumai. Tai su litu neišsitemkau... O jei sudėtume visų metų triušą, pagalbinių pastangas... Teismo keliu prisiteisiau išlikusį pastatą, reikėjo kviesti liudininkus, kurie teisme išsakė tiek lūkesčių dėl dvaro pastato ateities, kad nebegalėjau jų apvilti. Teko iš paskutinių jėgų ir pensininko lėšų imtis jį remontuoti ir tvarkyti. Su vaikų ir giminaičių pagalba, medžiagomis ir

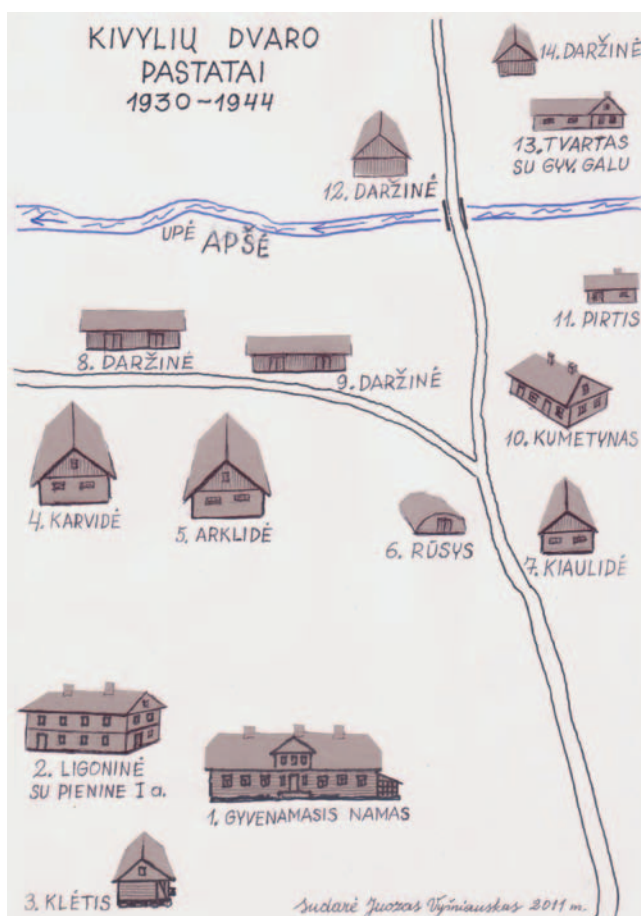

Koplytstulpis Kivylių dvaro sodyboje. Autorius J. Vyšniauskas. 2019 m.

darbu. 2013 m., kiek apsitvarkę, per Mindaugo karūnavimo dieną į priekeltą gyvenimui dvarą išdrįsime pasikviesti kultūrininkų: poetų, dainininkų, kankliuotojų. Šiomet įvyko jau septintas panašus renginys, išaugęs iki respublikinio. Ir mes su žmona Liuda nežinome, kaip bereikės sustoti... Iš tėvuko vaikystėje paveldėjau pomėgį laikyti rankose plaktuką ir kirvį, o žmona mėgsta kauptuką ir gėles. Juokais esame sutarę, kad su tais įrankiais ir laidosimės...

Rekonstravote, kas dvaro sodyboje ir išlikusiame gyvenamajame pastate buvo, lankytojams ant sienos kabo jo patalpų planas...

Dvaro sodyboje klestėjimo laikais, maždaug nuo 1918 m., iš viso buvo 14 pastatų. Tiesa, tada prasidėjo ir suvaržymai: jei carų valdymo laikais dvarams priklausančių žemių ploto niekas neribojo, tai Lietuvos laikais, po 1920 m. žemės reformos, buvo leidžiama turėti tik 100 ha (tiesa, po 1927 m. leista valdyti 150 ha). Kaunackiai iš pradžių turėjo 260 ha. Kaip rodo išlikęs susirašinėjimas, jų praradimas savininkams buvo skausmingas – juk taip sunkiai tas žemes buvo įsigiję, tiek

Kivylių dvaro pastatų schema

Boleslovo Kaunackio dvaro sodyba Bugeniūnose. Apie 1930 m.

prašymų valdžiai prirašyta, formalumų atlikta... Iš paskutiniųjų norėjo žemės nuosavybę išsaugoti, bet 1938 m. bankrutavo (aišku, prieš tai kažkurias žemes jau buvo pardavę). Dar skaudžiau buvo jų broliui Boleslovui iš Bugeniū, kuris turėjo 1,5 tūkst. ha žemės.

Dauguma Kivylių dvaro pastatų buvo sunaikinti per Antrąjį pasaulinį karą, nes per Aizvikius praėjo pirmosios vadinamojo Kuršo katilo fronto linijos. Būtent Kivyliuose buvo sustojęs antrasis fronto žiedas su ariergardu (pavyzdžiui, Intų sodyboje buvo įsikūrę rusų lakūnai, netoliese įrengtas pakilimo takas). Dvaro karvidėse ir arklidėse remontavo tankus, ir dabar kartais, kasdami žemę, randame jų vikšrų pirštus. Žmonės pasakojo, kad tankai sunkiai išvažiuodavo, tad griovė pastatus ir jų rąstus klojo po vikšrais. Pokariu kalvę ir klėtis išsivežė kolūkis, kai ką sudegino piktavaliai. Buvo daržinės, rūšiai, kiaulidės, kūtės (tvartai). Į vakarus nuo gyvenamojo namo, kur dabar auga liepa, buvo ligoninė. Sakoma, kad F. Kaunackis dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą norėjęs ją pastatyti Skuode, bet valsčiaus valdžia sumanymo nepalaikiusi, tad 1914–1916 m ligoninė iškilo kaime. Pirmame jos aukšte daktaras buvo

įrengęs pieninę ir lyg valgyklą per talkas dirbantiesiems, o antrame aukšte buvo įrengta ligoninė (prisimenama, kad būta 16 lovų). Žmonės stebėjosi, kad ligoninėje buvo įrengtas tualetas, nes iki tol patalpose jo nebuvo. Valydamas šulinį raudau varinio vamzdžio galą, matyt, iš jo kažkokiu būdu ligoninei buvo tiekiamas vanduo.

Kivyliškiai yra sake, kad ši ligoninė buvusi didesnė nei aplinkiniuose didesniuose Žemaitijos miestuose?

Tuo metu turbūt niekur aplinkui didesnių tikrų ligoninių ir nebuvo.

Ar F. Kaunackis buvo visų galų meistras, t. y. visapusiškas gydytojas? Iš žmonių girdėjau, kad už gydymą ėmė gana brangiai, kita vertus, kai kuriuos ir už dyką pagydydavo.

Gydė vidaus ligas, traukė dantis, operavo, darė visa, kas priderėjo bendrosios praktikos gydytojui. Be to, priiminėjo gimdymus, matyt, toje srityje buvo specializavęsis, nes buvo kviečiamas vadovauti kuriamai Kauno universiteto Ginekologijos katedrai, bet nesiryžo palikti ūkio. Tiek Bugeniū daktaras Boleslovas (prisiminimus apie jį parengė istorikas ir kraštotyrininkas Povilas Šverėbas),

5_17 il. Boleslovo Kaunackio dvaro gyvenamasis namas. Fotografijos iš Juozo Vyšniausko archyvo

ties kivyliškis daktaras už dyką negydė, nes tais laikais gydymas buvo labai brangus. Dabar tai galime suvokti, susidūrę su rimtesne liga (sovietmečiu dvarininkai vadinti išnaudotojais ir už tai, kad brangiai lupę už gydymą). Pavyzdžiui, pas Bugenių daktarą atvykęs prakutęs valstietis su vaiku net išsižiojo, kai už apžiūrą teko pakloti penkiasdešimt litų. Žinoma, kad Kivylių gydytojas už trijų parų budėjimą prie gimdyvės paprašęs šimto litų. Kaip žinia, tarpukariu valstiečiams tai buvo didžiuliai pinigai. Kita vertus, sudėtinga buvo ir daktarams, nes dauguma pacientų pinigų neturėdavo, o jei žmogus ateidavo, būtinąją pagalbą turėjo suteikti. Jei viskas susiklostydavo sėkmingai, vėliau neretai pacientas skėščiodavo rankomis, kad pinigų jis neturįs... Gerai, sakydavo, kai visai pasveiksi, rudenį ateisi padėti per rugiapjūtę ar bulviakasį. Duomenų apie tai, kad už įsiskolinimą atsilygintų žeme, neteko aptikti. Kita vertus, veltui gydydavo labai retai. Skaičiau, kad žymiųjų mokslininkų Biržiškų tėvas gydytojas, gyvenęs Vieکشniuose, kartais apsilankydavo pas sveikstantį ligonį ir jo namų virtuvėje pažiūrėdavo maisto spintelę: jei šeima skurdžiai mito, tik palinkėdavo greitai sveikti.

DESCENDENTS OF THE DILIGENT SCRIBE THROUGH THE WINDOWS OF KIVYLIAI MANOR ESTATE

A conversation with folk artists, journalist, ethnographer Juozas Vyšniauskas about the Kaunackis family, famous in Samogitia and all over Lithuania. In 1829, Kazimieras Kaunackis married Anastazija Daukantaitė, the sister of the first Lithuanian historian who wrote in Lithuanian, Simonas Daukantas. Dr. Ferdinandas Kaunackis, a descendent of this family, founded the Kivyliai Manor and Hospital. The interviewee, who comes from nearby Klauseikiai village, devoted several years to studying the history of this family, while the surviving abandoned manor house was resurrected at his own expense (currently cultural events take place there). Vyšniauskas has published two historical, ethnographic books: *Dvaras prie Aleksandrijos* (2009) and *Vargo pelės ainiai* (2018, together with Vsevolodas Cvetkovas). The latter publication contains documents and other arguments found in the archives of a descendant of the Kaunackiai family, V. Cvetkovas, substantiating the noble origin of S. Daukantas, which is to this day questioned by historians. The discussion also focuses on the economic and social development of the north-western Samogitian region, the geopolitical identity of the local population – until the 1920s, the country's economic life was closely related to Courland, oriented towards Liepāja and Riga, i.e. cities in Latvia rather than Lithuania.

NĖRA KUR PABĖGTI

Džonas KABAT-ZINAS

■ Dr. Džonas Kabat-Zinas (Jon Kabat-Zinn), meditacijos mokytojas, mokslininkas ir rašytojas, yra Streso mažinimo klinikos (*Stress Reduction Clinic*) ir Dėmesingumo medicinoje bei sveikatos apsaugoje centro (*Center for Mindfulness in Medicine, Health Care*) prie Masačusetso universiteto Medicinos mokyklos vykdomasis direktorius, medicinos profesorius emeritas, pagarsėjęs dėmesingumo kursais medikams ir kitiems sveikatos apsaugos sistemos darbuotojams. Tokius kursus jis veda ir teisininkams, verslo vadovams, valstybės tarnautojams, olimpiadose dalyvaujantiems sportininkams, aplinkosaugininkams. Yra dirbęs ne tik JAV, bet ir Anglijoje bei Ispanijoje.

Profesoriaus išplėtoti dėmesingumo (*mindfulness*) metodai dorojantis su stresu ir gydant depresiją jau taikomi ir Lietuvoje. Nors atsidėjęs daugiau praktikai nei teoriniams svarstymams, jis yra išleidęs kelias knygas, kuriose pristato ir apibendrina vertingą savo patirtį. Siūlome mūsų skaitytojui kelias ištraukas iš trečiosios (neskaičiuojant bendraautorinių) Dž. Kabat-Zino knygos „Kad ir kur nueisi, ten būsi tu: dėmesingumo meditacija kasdienybėje“ (*Wherever You Go, There You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life*). Beje, ang. *wherever you go, there you are* yra priežodis, reiškiantis maždaug „nuo savęs nepabėgsi“.

Pradžioje kelios pastraipos apie patį dėmesingumą ir jo „namus“ – meditaciją, jos sampratą ir reikšmę mūsų gyvenime. Paskui – apie netikėtą sąsają su tradicinėmis pasakomis. Apie gilų senovės žmogaus santykį su ugnimi. Galiausiai kelios mintys apie tai, kad šiame pasaulyje nėra kur nuo savęs pabėgti. Jos galėtų būti labai naudingos emigracijos pandemija užsikrėtusiems mūsų tautiečiams, jei tik juos pasiektų. O gilios autoriaus įžvalgos ir paprastas žmogiškumas rasi praverstų tiek kultūros darbuotojams bei etnologams, ypač kuriems rūpi ne tik jų darbo objektas, bet ir subjektas, tiek apskritai jautresniam skaitytojui.

Nelietuviškų asmenvardžių originali rašyba – teksto pabaigoje.

Vertėjas

PIRMIAUSIA – SUSTOTI

Žmonės galvoja apie meditaciją kaip apie savotišką ypatingą veiklą, bet tai ne visai tiesa. Meditacija – tai pats paprastumas. Juokaudami mes kartais pasakome: „Nedaryk nieko, tiesiog sėdėk.“ Kita vertus, meditacija – tai ne šiaip sau sėdėjimas. Tai reiškia sustoti ir būti čia, dabar. Ir viskas. Paprastai mes vis sukamės aplinkui, ką nors vis darydami. Ar galite bent kartą savo gyvenime sustoti, nors akimirkai? Ar galėtumėte tai padaryti tiesiog dabar? Kas nutiktų, jeigu paimtumėte ir sustotumėte?

Geras būdas sustabdyti visokį darymą – tai nors akimirkai persijungti į „buvimo režimą“. Įsivaizduokite esąs amžinas, belaikis stebėtojas. Tiesiog įsistebėkite į šią akimirką, visai neketindami nieko keisti. Kas vyksta? Ką jaučiate, mato, girdite?

Linksmoji reikalo pusė ta, kad vos tik sustojame, iškart atsiduriame čia. Visas supaprastėja. Tarytum jūs būtumėte numiręs, o pasaulis aplinkui tęsiasi. Bet jeigu jau numirėte, tai bemat išgaruoja visos jūsų pareigos ir atsakomybės. Jų uodegos kaip nors užsiriš pačios, be jūsų. Niekas kitas negali perimti jūsų nepakartojamų reikalų. Jie mirė ir baigėsi kartu su jumis, kaip baigiasi su kiekvienu mirusiuoju. Todėl jais nebereikia rūpintis, visiškai.

O jei taip, tai jums visai nebereikia ir kam nors nedelsiant paskambinti. Net jeigu atrodo, kad labai reikia. Nebereikia nieko nedelsiant perskaityti, atlikti jokio pavedimo. Suteikę sau vos kelias akimirkas „tyčia numirti“, kol tebesate gyvas, jūs nusimetate neatidėliotinių reikalų grandines ir išlaisvinatė šiek tiek laiko dabarčiai. Šitokiu būdu „mirdamas“ laike iš tikrųjų darotės labiau gyvas dabar. Štai ką reiškia sustoti.

Tai visai ne pasyvu. Ir kai nuspręsite judėti toliau, judėjimas jau bus kitoks – vien dėl to, kad buvote sustojęs. Sustojus judėjimas iš tikrųjų tampa gyvesnis, sodresnis, ryškesnis. Visa, dėl ko nerimaujame, dėl ko jaučiamės nevisaverčiai, sustoję išvystame nešališkai. Sustojimas parodo kelią.

MEDITACIJA IR PASAKOS

Girdėjau, kad pali kalboje, kuria kalbėjo Buda, išvis nėra tokio žodžio, kuris atitiktų mūsų „meditaciją“. Nors Senovės Indijos kultūroje meditacija buvo itin išplėtota, mums tiesiog neišsivaizduojamu mastu. Vienas iš žodžių meditacijai pavadinti buvo *bhavana*. Jį galima suprasti kaip „proto lavinimu paremtą vystymąsi“. Mano galva, tai pataiko į dešimtuką: juk meditacija iš esmės ir yra žmogaus vystymasis. Ji natūraliai tęsia pirmųjų dantų prasikalimą, kūnišką subrendimą, įgytus darbo ir veiklos pasaulyje įgūdžius, šeimos sukūrimą, vienokius ar kitokius įsipareigojimus (net jeigu sau pačiam, o tai irgi gali įkalinti sielą). Galiausiai ateina įsisąmoninimas, jog tu irgi pasensi ir mirsi. Tad anksčiau ar vėliau būni priverstas atsisiesti ir įsižiūrėti į savo gyvenimą, ir paklausti savęs, kas esi ir kame yra tavo gyvenimo, tavo gyvenimo kelionės prasmė.

Šiuolaikiniai pasakų interpretatoriai, kaip Brunas Betelheimas, Robertas Blajus, Džozefas Kempbelas ir Klarisa Pinkolia Estes, mums sako, kad senosios pasakos yra savotiški žemėlapiai, skirti vesti žmogų jo raidos keliu į pilnatvę. Pasakų išmintis pasiekė mūsų dienas dar iš ikirašytinių laikų – tūkstančius metų jos buvo sekamos tamsoje ir prieblandoje prie ugnies. Savaimė įtraukiančios ir apžavinčios, jos tokios yra dar ir todėl, kad atspindi dramas, su kuriomis iki šiol susiduriame siekdami pilnatvės, laimės ir taikos. Karaliai ir karalienės, karalaitės ir karalaičiai, nykštukai ir raganos – tai ne vien personažai „kažkur ten“. Mes intuityviai atpažįstame juos kaip savo pačių psichikos savybes, kaip gijas, iš kurių suaustos mūsų pačių esybės, apgraiбомis ieškančios išsipildymo. Žmogėdra bei ragana – irgi mūsų vidiniai gyventojai, kuriems reikia išdrįsti pažvelgti į akis, ir pagarbiai, antraip jie mus praris, suės. Pasakos kaip tik yra iš senų senovės mus pasiekę vadovai, sukaupe per tūkstantmečius iškoštą instinktyvią išmintį, kaip mums išlikti, augti ir integruoti visus tuos vidinius bei išorinius demonus, slibinus, neįžengiamas girias ir bevaises dykumas. Pasakos primena mums, jog verta ieškoti to altoriaus, prie kurio išsiskaidžiusios, nebesueinančios mūsų esybės gijos susieitų ir susituoktų, taip pakylėdamos mūsų būtį į naują darnos ir supratimo lygmenį, kuriame „nuo šiol amžinai“ – o tai reiškia anapus laiko, čia ir dabar – būtume laimingi. Pasakos – tai išmintingos, stebėtinai sumanios iš senų senovės mus pasiekusios nuorodos, kaip mes, žmonės, turime elgtis, kad augtume.

Viena iš pasikartojančių temų pasakose yra apie jaunuolį, paprastai karalaitį ar karalaitę, kuris prarado savo turėtą auksinį kamuolį. Kiekvienas iš mūsų, nepriklausomai nuo lyties ir amžiaus, savyje esame abu – ir karalaitis, ir karalaitė (podaug su daugybe kitų veikėjų). Ir buvo laikas, kai kiekvienas spindėjome auksiniu nekaltumu ir be galo daug žadančia jaunyste. Ši auksinį spindesį mes galime išsaugoti arba atgauti, jeigu tik pasirūpinsime neleisti, kad mūsų augimas būtų sukaustytas.

R. Blajus pažymi, jog nuo „auksinio kamuolio“ praradimo, pirmąsyk ištinkančio maždaug apie aštuntuosius gyvenimo metus, iki tuomet, kai imamasi kokių nors žingsnių jį atgauti ar bent jau susigriebiama jį praradus, gali praeiti trisdešimt ar net keturiasdešimt metų. O štai pasakose, kurių veiksmas vyksta „anuo metu“, taigi anapus įprasto laiko, tai paprastai užtrunka vos dieną ar dvi. Tačiau abiem atvejais pirmiausia turi būti sudarytas sandoris su mūsų pačių užspausta šešeline energija, simbolizuojama varlės ar galbūt plaukais ligi kelių apsileidusio laukinio, tūnančio girioje, liūno dugne, kaip pasakoje „Geležinis Jonas“¹.

Prieš sudarant šį sandorį, pirmiausia reikia pripažinti, kad tokių būtybių kaip karalaitis ar karalaitė, varlė, laukinis ar laukinė iš tikrųjų esama. Būtina sąlyga – užmegzti ryšį su tais savo psichikos aspektais, nuo kurių mes instinktyviai nusigręžiame, taip išstumdami juos sąmonėn. O tai gali gerokai nugąsdinti, nes jausmas sukyla toks, tarsi leistumeisi į tamsų, nepažįstamą, slaptingą urvą.

Toje budizmo atšakoje, kuri prigijo ir sužydėjo Tibete nuo VIII amžiaus ligi pat mūsų laikų, išsirutuliojo bene rafinuočiausia šių gąsdinančių žmogaus psichikos aspektų meninė išraiška. Daugelis tibetietišκών skulptūrų ir paveikslų vaizduoja groteskiškas demoniškas būtybes, kurios visos priklauso pagarboje laikomų dievybių panteonui.

1 Turima omenyje brolių Grimų rinkinio pasaka Nr. 136, kurios pavadinimas lietuviškame Grimų pasakų leidinyje išverstas „Geležinis Anas“ (pavyzdžiui: Broliai Grimai. *Vaikų ir namų pasakos*, t. 4. Vilnius: Alma littera, 2000, p. 5–13). *Anas* – įprasta vakarų lietuviams vokiško vardo *Hans* lytis, o šis yra *Johannes* trumpinys. Anglai šios pasakos pavadinimą yra išsivertę *The Iron John* „Geležinis Džonas“. Tuo pat pavadinimu yra minėto psichologo Roberto Blajaus knyga. Mūsų šiuolaikinei vertimo kultūrai simptomatiška, kad lietuviškai ji išleista kaip: Robert Bly. *Geležinis Džonas: Knyga apie vyrus*. Kaunas, 2004 (vertėjo ir šiaip jau geros leidyklos neminiu tyčia). Vengdamas tokio pobūdžio nesusipratimų pasakos herojų čia vadinu lietuviškai – Jonu. (Ši ir visos kitos išnašos – D. R.)

Tik reikia įsidėmėti, kad šios dievybės nėra dievai įprasta prasme. Veikiau jos perteikia skirtingas sąmonės būsenas, kurių kiekviena yra savita dieviškos energijos atmaina. Jeigu norime, kad augtų ir vystytųsi mūsų, vyrų ir moterų, tikrasis žmogiškasis potencialas, tą energiją reikia pripažinti, gerbti, dirbti su ja. Šios aršios būtybės nelaikomos piktomis, nors savo išvaizda – su visais kaukolių karoliais ir klaikiomis grimasomis – yra kraupios ir atstumiančios. Siaubinga jų išorinė išvaizda iš tikrųjų tėra kaukė, kuria prisidengia išmintį ir atjautą įkūnijanti dievybė, turinti tikslą padėti mums atskleisti gilesnį savęs supratimą ir gerumą kitiems. O tie kiti, kaip paaiškėja, iš esmės nesiskiria nuo mūsų.

Budizme šis vidinio augimo darbas atliekamas per meditaciją. Netgi pasakose, norint užmegzti santykį su anuo laukiniu iš liūno dugno, tenka tą liūną išsemti, o tai, kaip pažymi R. Blajus, reikalauja ilgo ir atkaklaus darbo. Išsemti pelkę nėra kažkas itin žavaus, kaip ir darbuotis prie kalvės žaizdro arba leipstant nuo karščio vynuogynuose, diena iš dienos, metai iš metų. Tačiau toks atkaklus vidinis darbas, iš arti susipažįstant su savo paties psichikos jėgomis, savaime tampa iniciacija. Jis užgrūdina. O grūdinimas paprastai vyksta karštyje, kuriam pakelti prireikia drausmės ir kantrybės. Šitaip įveikiamas naivumas ir pasiekiamas meistriškumas, tam tikra vidinė tvarka, neįmanoma be drausmės, be karščio, iškentėto savo paties tamsoje ir baimėje. Net patirti vidiniai pralaimėjimai užgrūdina.

Jungistai tai vadina sielos darbu, gelminio charakterio ugdymu, kurio esmė – pažinti vingrius savo psichikos labirintus ir jos vidines erdves. Karštis grūdindamas perkeičia sielą ligi pat atomų, o kartu veikiausiai ir kūną.

Didis meditacijos privalumas yra tas, kad ja galima pasikliauti ir leisti jai pačiai vesti mus per labirintą. Ji laiko mus kelyje netgi tamsiausiomis akimirkomis, susidūrus su baisiausiomis mūsų pačių sielos būsenomis ir jas lydinčiomis išorinėmis aplinkybėmis. Ji nuolat primena mums esminius pasirinkimus. Tai tikras žmogaus augimo vedlys, gyvas navigatorius, rodantis kelią į šviesą mummyse – prie aukso, tik ne ano, iš nekaltos vaikystės, kuris jau praeityje, o to, kuriuo suspindi brandaus suaugusiojo pilnatvė. Tačiau kad meditacija mus vestų, mes turime noriai atlikti savo darbą. Drąsiai pasitikti tamsą ir neveltį, kai ji mus ištinka, ir pažiūrėti jai tiesiai į akis. Jei tenka – dar ir dar kartą. Nesprunkant šalin ir neužmarinant savęs tūkstančiais būdų, kuriais esame įpratę apsigaudinėti vengdami neišvengiamo.

Pamėginkite priimti savyje karalaitę ir karalaitę, karalių ir karalienę, milžiną ir raganą, laukinį ir laukinę, nykštuką ir senę, karį, žiniuonį ir triksterį. Medituodami patieskite jiems priešais kilimėlį. Pamėginkite sėdėti taip, kaip sėdėtų karalius ar karalienė, arba karys, išminčius. Ypačingos sumaišties bei aptemimo metu pasitelkite savo kvėpavimą kaip giją, kuri jus veda per labirintą. Netgi juodžiausiomis akimirkomis išlaikykite gyvą dėmesingumą, primindami sau, jog sąmonės budrumas nėra pavaldus nei tamsai, nei skausmui. Jis pajėgus pakelti skausmą ir jį stebėti, vadinasi, yra arčiau esmės, arčiau sveikatos, arčiau jūsų stiprybės aukso.

BŪTIES KELIAS

Keliavimo metafora gyvenimui ir prasmės ieškojimui nusakyti pasitelkiama visose kultūrose. Rytuose tokią reikšmę turi kinų žodis *dao*, pažodžiui „kelias“ ar „takas“. Budizme meditacija paprastai irgi suvokiama kaip kelias – dėmesingumo kelias, teisingo supratimo kelias, darnos rato kelias, kur darną ar tiesą žymi *dharma*. Tiek *dao*, tiek *dharma* reiškia ir būdą, kuriuo visa kas esti, dėsni, kuriam paklūsta visa būtis ir nebūtis. Visa, kas vyksta, net jei paviršiuje mums tai atrodo gėris arba blogis, iš pagrindų yra darne su *dao*. Mūsų užduotis – išmokti suvokti šią pamatinę darną ir gyventi bei elgtis pagal ją. Vis dėlto dažnu atveju nėra visai aišku, kuriuo keliu dera pasukti, o tai palieka gana erdvės valios laisvei bei apsisprendimui, nors kartu ir įtampai bei dvejojei, nekalbant apie visišką sutrikimą.

Indamiesi meditacijos mes iš tikrųjų pripažįstame, kad štai šią akimirką esame savo gyvenimo kelyje. Štai šią akimirką, kaip ir kiekvieną kitą, kol esame gyvi, mūsų kelias nepaliaujamai skleidžiasi. Tad ir meditaciją teisingiau būtų laikyti ne tam tikra technika, o tiesiog keliu. Tai būtis kelias, gyvenimo kelias, įsiklausymo kelias,ėjimas gyvenimo keliu darne su tikrove tokia, kokia ji yra. O jei taip, tai tenka pripažinti, kad retsykais, dažniausiai kaip tik lemtingomis gyvenimo akimirkomis, iš tikrųjų neturime nė menkiausio supratimo, nei kur einame, nei kur iš viso yra mūsų kelias. Ir tuo pat metu galima labai aiškiai matyti, kur esi dabar (net jeigu jautiesi pasiklydęs, sutrikęs, įsiutęs ar visai praradęs viltį). Kita vertus, neretai pasitaiko, kad mus sukausto pernelyg tvirtas įsitikinimas, neva žinome, kur einame, ypač kai esame užvaldyti kokios nors savanaudiškos ambicijos ir ko nors siekiame perdėm

aistringai. Tokia savyje uždara darbotvarkė apakina, ir nebematome, kad iš tikrųjų anaip tol nežinome visko taip gerai, kaip manomės žiną. Ir įstringame tarsi spąstuose.

Pasaka „Gyvasis vanduo“ iš brolių Grimų rinkinio² pasakoja apie įprastą brolių karalaičių trijulę. Du vyresnieji broliai – godūs ir savanaudiški, o jaunėlis – geraširdis ir atjaučiantis. Jų tėvas karalius serga mirtina liga. Kartą rūmų sode netikėtai pasirodo kažkoks seneliukas ir klausia, ko jie tokie nusiminę, ir, išgirdęs atsakymą, pataria vaistą, kuris galės pagelbėti, – tai gyvasis vanduo. „Jeigu ligonis jo atsigertų, vėl būtų sveikas, tik sunku to vandens rasti.“

Pirmasis leidimą eiti ieškoti tėvui gyvybės vandens gauna vyresnysis brolis, puoselėjantis slaptą viltį tapti tėvo numylėtiniu ir paveldėti karalystę. Neilgai jojęs jis sutinka ant kelio nykštuką, šis jį pašaukia ir sako: „Kur taip skubi?“ Tačiau brolis skubėdamas pasielgia su nykštuku iš aukšto ir nepagarbiai, liepdamas jam dingti nuo kelio. Nebyli prielaida – neva karalaitis pats žino kelią vien tik todėl, kad gerai žino, ko ieško. Deja. Šis brolis pasirodo nepajėgus susidoroti su užduotimi, nes per savo puikybę nesuvokia, kaip netikėtai ir įvairiai viskas gyvenime gali pakrypti ir nusirutulioti.

Kas be ko, pasakų nykštukas – ne koks nors išorinis asmuo, bet aukštesniųjų sielos galių simbolis. Šiuo atveju savanaudis brolis pasirodo nepajėgus užmegzti ryšio su savo paties vidine galia, su tikroju savimi – jautriu, geraširdžiu ir išminingu. Už puikybę jis nykštuko palydimas piktu žodžiu, ir netrukus atsiduria tolydžio siaurėjančiame kalnų tarpeklyje, kol galiausiai nebegali nei pirmyn žingsnio žengti, nei atgal, nei nuo balno nulipti. Taigi, jis įstrigo ir taip įstrigęs prasėdėjo visą pasaką.

Pirmajam broliui negrįžus, savo laimės mėginti leidžiasi antrasis. Jis irgi sutinka nykštuką, pasielgia su juo lygiai taip pat ir galiausiai įstringa lygiai taip pat kaip pirmasis. Kadangi tai tos pačios psichės skirtingi vidiniai asmenys, tai čia tiks pastebėti, jog kai kurie žmonės taip ir nepasimoko.

Galiausiai po kurio laiko gyvojo vandens parnešti leidžiasi jaunėlis. Jis irgi sutinka nykštuką, ir tas jį paklausia, kur taip skubęs. Priešingai broliams, jis sustoja, gražiai pasisveikina ir papasakoja nykštukui, kad jo tėvas labai sunkiai

sergąs, todėl jis ieškąs gyvojo vandens, ir prisipažįsta neturįs nė mažiausio supratimo, nei kur ieškoti, nei išvis kuria kryptimi eiti. Tokiomis aplinkybėmis nykštukas, žinoma, atsiliepia: „Aš tau pasakysiu, kaip prie gyvojo vandens nukakti“, ir papasakoja, kur tasai yra ir kaip jo galima gauti, o tai gana keblu. Jaunėlis atidžiai klauso ir įsidėmi, kas jam sakoma.

Išmaniai suregzta pasaka padaro dar ne vieną vingį, kuriuos skaitytojui išsiaiškinti paliksim pačiam. Dabar pabrėšime tai, jog kartais labai svarbu pripažinti, kad nežinai kelio, ir būti atviram pagalbai, kuri gali ateiti iš netikėčiausios pusės. Taip atsiranda galimybė pasireikšti tavo vidiniams bei išoriniams pagalbininkams, energijoms, kylančioms iš sielos susitelkimo ir nesavanaudiškumo. Savanaudiškieji broliai, kaip sakyta, irgi yra tos pačios psichės vidiniai veikėjai. Esminė žinia, jog tokie „normalūs“ žmogiški polinkiai kaip savimeilė ir puikybė, jeigu jiems pasiduodama, apniaukia platesnį tikrovės suvokimą ir galų gale nuveda gyvenimą į aklavietę, kai nebeįmanoma nei žengti pirmyn, nei grįžti atgal, nei apsisukti. Pasaka moko, kad su šitokia sąmonės nuostata tu niekuomet nerasi gyvojo vandens ir liksi įstrigęs, gal net suvisam.

Puoselėjant dėmesingumą būtina gerbti savąją nykštuko energiją ir į ją atsižvelgti, užuot puolus prie reikalo stačia galva su siaurų ambicijų bei savanaudiškų tikslų užvaldyta sąmone, kuri visiškai nepaiso gelminių sielos dėmenų. Pasaka moko, jog sėkmė įmanoma tik tuomet, kai sąmonė atvira tikrovės visumai, kuriai priklauso ir valia pripažinti, kad iš tikrųjų nežinome, kur einame. Jaunėliui pasakoje teko nukeliauti dar ilgą kelią, kol jis visiškai perprato dalykų esmę – galima tarti, ir savo brolius. Jam teko iškęsti dar ne vieną skaudžią pamoką, patirti klastą bei išdavystę ir brangiai sumokėti už savo naivumą, kol galiausiai pasiekė visą savo galių ir išminties pilnatvę. Ją simbolizuoja tai, kad pabaigoje jis joja aukso keliu, tiesiai kelio viduriu, veda karalaitę (apie ją aš nepasakojau) ir tampa karaliumi, karalystės valdovu, ne tėvo karalystės, o savo paties, taigi – visiškai išsipildžiusiu žmogumi.

Pamėginkite įsivaizduoti savo gyvenimą kaip kelionę ir nuotyki, šiandien pat. Kur jūs keliaujate? Ko siekiate? Kur esate dabar? Kokį kelio tarpsnį priėjote? Jeigu jūsų gyvenimas būtų knyga, kaip šiandien ją pavadintumėte? Kokią antraštę suteiktumėte skyriui, kurį šiuo metu skaitote? Ar nesate kur nors įstrigęs? Ar dabartinėje padėtyje esate pasiruošęs atsiverti visoms energijoms, kurios galėtų būti jūsų žinioje? Įsidėmėkite, kad

2 Verčiant derintasi prie minėto lietuviškojo leidimo: Broliai Grimai. *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3. Vilnius: Alma littera, 2000, p. 57–63.

ši kelionė yra išimtinai jūsų, niekieno kito. Tad ir nueitas kelias priklauso jums. Nejmanoma mėgdžioti ką nors kitą ir tuo pat metu iš tikrųjų būti savimi. Ar esate pasirengęs šiame kelyje gerbti savo ypatumą? Ar esate patyręs meditaciją kaip intymiausią šio būties kelio giją? Ar dar nepajutote reikalo nušviesti savo kelią budriu dėmesingumu? Ar suvokiate priežastis, dėl kurių bemat galite įstrigti arba jau buvote įstrigęs?

MEDITACIJA – NE POZITYVUS MĄSTYMAS

Gebėjimas mąstyti, kaip mes tai darome, skiria mūsų rūšį nuo visų kitų ir yra neprilygstamas stebuklas. Bet jeigu nebūsime atidūs, tai mąstymas lengvai gali užgožti kitas ne mažiau brangias mūsų būties briaunas. Pirmoji auka dažnai yra budrumas.

Budrumas – ne tas pat, kas mintys. Jis plyti anapus minčių, nors jomis naudojasi ir suteikia joms vertę bei galią. Budrumas yra tarsi indas, kuris apima ir laiko savyje mąstymą, įgalindamas mus regėti ir atpažinti savo mintis esant tik mintis, užuot įsitraukus į jas kaip į tikrovę.

Mąstantis protas kartais gali būti žiauriai susiskaldęs. Iš esmės jis toks yra visada. Tokia mąstymo prigimtis. O budrumas, dėmesingai nuolat išskiriamas iš be paliovos šukuojamų minčių, grąžina mums suvokimą, kad net vidur šio susiskaldymo mūsų pamatinė prigimtis *jau* yra integrali ir sveika. Mąstančio proto popuri jos ne tik kad nė kiek nevaržo, priešingai – budrumas pats yra tasai puodas, kuriame viskas telpa, kaip sriubos puode telpa pjaustytos morkos, žirniai, svogūnas ir visa kita, ir viskas jame suverda į vieną visumą – sriubą³. Bet tai stebuklingas puodas, lyg burtininko, nes viską verda pats be jokių papildomų pastangų, jo net nereikia statyti ant ugnies. Budrumas, kol tik jis išlaikomas, viską išverda pats. Tereikia laikyti dėmesyje jo sudedamąsias dalis ir maišyti. O sudedamosios dalys – tai viskas, visos išskylančios mintys ir visi kūno pojūčiai. Šiai sriubai tinka viskas.

Meditacija – tai ne pastanga pakeisti savo mąstymą per papildomą mąstymą apie dar ką nors. Meditacija – tai tiesiog minčių stebėjimas. Laikymas dėmesyje. Stebint savo mintis ir išliekant į jas neįsitraukus, apie patį mąstymą

3 Originalė sužaista prancūzų kilmės žodžio *pot-pourri* „popuri“ pirmine kulinarine prasme „mišrainė“ ir tiesiogine jo sąsaja su (pranc., ang.) žodžiu *pot* „puodas“.

galima išmokti kai ką tokio, kas iš pagrindų išlaisvina. Galima liautis buvus kaliniu savo minčių kalėjime. O jis dažnai toks tvirtas, ankštas, prišnerkštas ir toks įsijaukintas, įsikuistas, nors akivaizdžiai ydingas.

Kitu atžvilgiu meditacija – tai žiūrėjimas į mąstymą tarsi į minčių krioklį, nepaliaujamai plūstantį srautą. Puoselėdami dėmesingumą atsiduriame *už* arba *po* savo mąstymu, labai panašiai kaip radę olą ar įdubimą uoloje po kriokliu. Vandens liūtis puikiai matyti bei girdėti, ir tuo pat metu ji mūsų nepaliečia.

Šitaip medituojant, minčių sanklodos savaimė ima keistis integracijos, supratimo ir atjautos link. Ir visai ne todėl, kad stengtumės jas pakeisti per prievartą, vietoj vienos netikusios minties diegdami kitą, kuri mums atrodo skaistesnė. Veikiau tai pareina nuo patyrimo, kad mintys tėra mintys, ir nuo santykio su jomis – kad jos mums tarnautų, o ne mes joms.

Jei vis dėlto nuspręstumėte mąstyti pozityviai, irgi būtų gerai. Bet tai ne meditacija. Tai tiesiog dar daugiau mąstymo. Vadinamasis pozityvus mąstymas gali įkalinti ne ką prasčiau nei negatyvus mąstymas. Jis irgi gali būti ribojantis, skaldantis, netikslus, apgaulingas, savanaudiškas ir ydingas. Norint savo gyvenime sužadinti tikrą permainą ir išsiveržti iš mąstymo ribų, reikia kažko visai kito.

PRIE UGNIES

Senovėje vienintelis šviesos šaltinis nusileidus saulei, be blyškios permainingos mėnesienos ir vos žibančių žvaigždžių danguje, žmogui buvo ugnis. Milijonus metų mes, žmonės, sėdėjome aplink ugnį, įsistebeiliję į plazdančias liepsnas bei žioruojančias anglis, iš užnugario apsupti šaltos tamsos. Gali būti, jog kaip tik čia prasidėjo meditacija.

Ugnis mums teikė ir jaudumą, ir šilumą bei šviesą, ir apsaugą. Tiesa, ji kėlė ir grėsmę, bet su derama priežiūra suvaldomą. Sėdėdami prie ugnies po dienos vargų nusiramindavome. Šiltoje, mirgančioje jos šviesoje sekėme pasakas ir šnekėjomės apie praėjusią dieną arba tiesiog rymojome tylėdami ir stebėdami nepaliaujamai plazdančiose liepsnose bei žioruojančiame stebuklų šalies kraštovaizdyje atsispindinčias savo mintis. Ugnis darė tamsą pakeliamą ir padėjo mums jaustis saugiams bei užtikrintiems. Ji buvo patikima ir absoliučiai būtina išlikimui, ramino, gaivino ir savaimė mokė medituoti.

Ugnies reikšmė išlikimui kilo tiesiog iš kasdienybės, iš jos – ir poreikis parodyti. Sparčiu žingsniu lekiančiame šiandienos pasaulyje ugnis atrodo labai nepraktiška, nebent kaip savotiška prabanga, progai pasitaikius pasitelkiama atitinkamai nuotakai sukelti. Priblįsus išorinei šviesai mums tereikia spustelėti mygtuką. Dabar mes galime nušviesti pasaulį aplink save taip ryškiai, kaip tik mums reikia, ir tęsti savo dienos gyvenimą, visą būdravimo laiką užpildydami reikalais ir vienokiu ar kitokiu darymu. Mūsų gyvenime nebėra laiko buvimui, nebent jį pasiskirtume tyčia. Nebėra nustatyto laiko, kai savaime metas liaudis darius, ką darėme, nes tam paprasčiausiai nebėgana šviesos... Mes nebeturime to savaime privalomo laiko, kai tenka sulėtinti žingsnį ir mesti dienos užsiėmimus. Ir beliko itin reta progų protui nurimti ir parodyti prie ugnies.

Vietoj to dienai baigiantis mes žiūrime televizorių – blyškų elektroninį ugnies pakaitalą, blyškų net iš tikrųjų palyginus. Mes atsidavę nuolatiniam bombardavimui garsais bei vaizdais, kylančiais ne iš mūsų pačių, bet iš svetimo proto. Mes leidžiame jam pritrūsti mūsų galvas vadinamosios informacijos bei visokių niekų, visokių svetimų nuotykių, svetimo susijaudinimo ir svetimų troškimų. Dėl televizoriaus lieka dar mažiau vietos ir laiko rimčiai patirti. Jis susiurbia visą laiką, visą erdvę, visą tylą. Tai migdomasis narkotikas, užliūliuojantis mus pasyvioje užmarštyje. „Kramtomoji guma akims“, kaip jį yra pavadinęs Stivas Alenas. Žiniasklaida – irgi. Ji nėra blogis savaime, tik mes dažniausiai įsigudriname ja naudotis taip, kad prarandame daugybę brangių akimirkų, kai būtume galėję gyventi labiau.

Tačiau mes neprivalome pasiduoti užkrečiamoms išorės pagundoms ir leisti įtraukiami į eilinę išblaškančią pramogą ar aistrą. Mes galime išsiugdyti kitokius įpročius – tokius, kurie savaime parvestų mus atgal prie išsiilgtosios vidinės šilumos, tylos ir ramybės. Pavyzdžiui, kai sėdime vieni patys su savo kvėpavimu. O tai išties labai panašu į sėdėjimą prie ugnies. Giliai įsistebėję į savo kvėpavimą galime išvysti ne mažiau nei žiūrėdami į žėruojančias anglis, žiežirbas ir plazdančias liepsnas – mūsų pačių sąmonės šokio atspindį. Kvėpavimas šiek tiek ir šildo. Tad jeigu iš tikrųjų norime ne lėkti kažkur kitur, o paprasčiausiai leisti sau būti čia ir dabar – taip, kaip savaime esame, – nesunkiai galime užtikti tą pačią rimtį, tiesiog vidur savo minčių bei jausmų, kurių anais, paprastesniais laikais žmonės patirdavo sėdėdami prie ugnies.

NĖRA KUR PABĖGTI

Ar esate kada nors pastebėjęs, kad nuo nieko neįmanoma pabėgti? Kad visa, su kuo nenorite turėti reikalų ir ko stengiatės išvengti arba bando te užgožti, arba apsimetate, kad nieko tokio išvis nėra, – kad visa tai anksčiau ar vėliau jus pasiveja. Ypač jei tai susiję su senais įpročiais ir baimėmis. Paprastai įsivaizduojama, kad jeigu negerai čia, tai tereikia persikelti ten, ir viskas bus gerai. Jei šis darbas blogas, pakeiskite darbą. Jei bloga žmona, pakeiskite žmoną. Jei negeras šis miestas, persikelkite į kitą. Jei problemiški vaikai, palikite juos prižiūrėti kitiems. Pamatinė prielaida, kad visų mūsų bėdų šaknys – išorėje, toje padėtyje, kurioje atsidūrėme, aplinkybėse, kituose. Pakeiskite padėtį, pakeiskite aplinkybes, ir viskas stos į savo vietas. Galima pradėti viską iš naujo, iš pradžių.

Didžiausia tokio požiūrio yda, kad jis leidžia patogiai užmiršti, jog savo galvą ir savo širdį – ir tai, ką kitas pavadintų „karma“, – mes visur nešamės su savimi. Jūs negalite išvengti pats savęs, kad ir kaip stengtumėtės. Be to, kuo remdamesi manote (išskyrus norą taip manyti), kad kur nors kitur viskas bus kitaip ir net geriau? Jeigu problemos kyla iš jūsų paties nuostatų, mąstymo ir elgesio, anksčiau ar vėliau jūs būtinai su jomis susidursite vėl. Dažnai gyvenimas nevyksta kaip tik dėl to, kad mes patys elgiamės nevykusiai, nes nenorime pripažinti dalykų tokių, kokie jie yra, ir dirbti su iškylančiais sunkumais. Netikime, jog čia ir dabar iš tikrųjų yra įmanoma pasiekti aiškumo, supratimo ir permainos, vidur viso to, kame esame, kad ir kaip keblu tai būtų. Mūsų savimeilei vis atrodo lengviau ir saugiau išsiginti mus užvirtusių rūpesčių ir primesti juos kitiems bei aplinkai.

Juk daug lengviau yra ieškoti kaltų ir smerkti, manyti, kad pokyčiai reikalingi išorėje, ir vis bandyti išsisukti nuo tų jėgų, kurios mus laiko sugniaužusios iš užnugario, neleisdamos augti ir rasti tikrą laimę. Arba už viską galima kaltinti save, bet tai irgi išsisukinėjimas nuo atsakomybės, susitaikant, jog pats viską beviltiškai sujaukei, nes esi nepataisomas. Abiem atvejais prisipažinti esąs neįgalus tikram pokyčiui ir augimui. Ypač jei dar kyla mintis visai pašalinti save nuo scenos ir taip esą išgelbėti kitus nuo dar didesnių kančių.

Tokių nuostatų daromos žalos toli ieškoti nereikia. Tik apsidairykime ir išvysime daugybę sutrūkusių ryšių, iširusių šeimų, sugriautų gyvenimų. Mūsų šaknis praradusių perėjusių, pasimetusių, klaidžiojančių iš vietos į vietą, nuo darbo prie darbo, nuo vieno santykių prie kitų,

nuo šio išsigelbėjimo prie ano, beviltiškai tikintis, jog tinkamas žmogus, tinkama darbovietė, tinkama vieta ar tinkama knyga viską padarys už tave. Vienišų, nemylimų ir praradusių viltį, jau paliovusių net mėginti ir stengtis, kad ir klystant, rasti bent kokią sielos ramybę.

Savaime meditacija nesuteikia imuniteto nuo polinkio savo problemoms atsakymų ir sprendimų ieškoti kitur. Kartais ir čia žmonės chroniškai mėtosi nuo technikos prie technikos, nuo mokytojo prie mokytojo, nuo tradicijos prie tradicijos, vis ieškodami kažko tokio, kažin kokio ypatingo mokymo, ypatingų santykių, ypatingo „pakylėjimo“, kuris jiems atvertų duris į savęs pažinimą ir išsivadavimą. Bet tai gali virsti rimtu paklydimu – nesibaigiančiu bėgimu nuo savęs, vengiant išvysti tai, kas arčiausia, ir, matyt, skaudžiausia. Tiek iš baimės, tiek trokšdami sutikti ypatingą žmogų, kuris padėtų jiems praregėti, žmonės kartais įpuola į nesveiką priklausomybės santykį su meditacijos mokytoju, pamiršdami esmę – kad ir koks geras mokytojas būtų, galų gale savo vidinį darbą turi nuveikti pats. O tą darbą visuomet pakiša tavo paties gyvenimas.

Kai kas net įsigudrina piktnaudžiauti mokytojų vedamomis meditacijos stovyklomis tam, kad išmoktų plūduriuoti gyvenimo paviršiuje, užuot pasinaudoję jomis kaip ypatinga proga pažvelgti į save giliau. Tokiose stovyklose iš pažiuoros viskas labai lengva. Gyvybiniais poreikiais pasirūpinta. Pasaulis pilnas prasmės. Tereikia sėdėti ir vaikščioti, būti dėmesingam, išlikti čia ir dabar, įtikti prižiūrėtojams ir klausyti didžios išminties, skleidžiamos kitų, kurie yra giliai save įdirbę ir pasiekę savo gyvenime gilaus supratimo bei darnos. Ir savaime būsiu perkeistas, įkvėptas didesnei gyvenimo pilnatvei, žinosiu, kaip nuo šiol turiu elgtis, aiškiau matysiu savo problemas.

Nemaža dalimi tai tiesa. Geri mokytojai ir ilgesni meditacijos atsiskyrus laikotarpiai gali būti itin vertingi ir gydantys, *jeigu* tik žmogus noriai priima tai, kas tuo metu jam iškyla. Bet esama ir pavojaus, į kurį būtina atsižvelgti: tokie atsiskyrimai gali pavirsti atsiskyrimu nuo gyvenimo pasaulyje, ir žmogaus „atsimainymas“ galų gale tebus paviršutinis. Galbūt pasibaigus stovyklai jis truks dar kelias dienas, savaites ar mėnesius, o paskui – vėl seni įpročiai, neaiškūs santykiai ir naujos stovyklos ar naujo didžio mokytojo laukimas, piligrimystė į Aziją ar dar kokia nors romantiška fantazija apie „tada“, kai viskas pagaliau nuskaidrės, pagilės, ir tapsi geresniu žmogumi.

Toks manymas ir tokia nuostata, perdėm paplitę, yra spąstai. Galų gale pabėgti nuo savęs neįmanoma – įmanoma tik pasikeisti. Nesvarbu, ar griebsitės narkotikų ar meditacijos, alkoholio ar sanatorijų, skyrybų ar mesite darbą. Joks sprendimas nebus tikras ir neleis augti, kol nestosite akistaton su esama padėtimi ir neatsiversite jai visu dėmesingumu, leisdamas pačių aplinkybių švitruvi nušveisti jūsų aštrius kampus. Kitaip tariant, private leisti pačiam gyvenimui būti jūsų mokytoju.

Tai kelias, kai dirbama ten, kur esi, su tuo, su kuo susidūrei, visuomet čia ir dabar. Iš tikrųjų tai... tiesiog ši vieta, *šie* santykiai, *šis* pasirinkimas, *šis* darbas. Tikras iššūkis dėmesingumui ir yra dirbti su tomis aplinkybėmis, kuriose atsidūrei, kad ir kokios nemalonus ar žeminančios jos būtų, kad ir kokios ribotos, neišbrendamos ir klampios jos atrodytų. Ir padaryti viską, kas tavo galioje, kad deramai pasinaudotum jų teikiama energija save perkeisti, kol išties tapsi laisvas ir galėsi judėti toliau. Tikrasis darbas turi būti padarytas kaip tik čia ir dabar.

Tad jeigu manote, kad jūsų meditacija pasidarė vangi, nebetinkama, arba netinkamos yra sąlygos čia, kur esate, ir jeigu tik atsidurtumėte oloje Himalajuose arba kokiam nors Azijos vienuolyne, arba tropikų pajūryje, ar šiaip kur gamtoje, tada viskas pasitaisytų, ir jūsų meditacija atsigautų, tai... manykite iš naujo. Nusigavęs į savo olą ar pajūrį jūs liksite su ta pačia sąmone, tuo pačiu kūnu ir tuo pačiu kvėpavimu kaip čia. Po penkiolikos minučių oloje pasijusite vienišas, arba pritrūks šviesos, arba pasirodys, kad nuo lubų laša vanduo. Pajūryje gali lyti arba būti žvarbu. Meditacijos stovykloje gali nepatikti mokytojai arba maitinimas, arba jūsiškis kambarys. Visuomet rasis, kas nepatinka. Tad kodėl nesiliovus dabar pat ir nepripažinus, kad galite jaustis namie kaip tik čia, kur esate? Kai tik tai padarysite, tą pat akimirka iš tikrųjų sutelksite dėmesingumą, paliesite savo būties šerdį ir sužadinsite sveikimą. Ir tik tada, kai tai jau būsite patyręs, jums atsiskleis olos, vienuolyno, pajūrio ir meditacijos stovyklos lobiai. Ir lygiai taip pat visų kitų akimirkų bei vietų.

KOKS YRA MANO DIDYSIS DARBAS ŠIOJE PLANETOJE?

„Koks yra mano darbas šioje planetoje?“ Tai klausimas, kurį mes privalome savęs klausti be paliovos. Antraip gali atsitikti, kad įsitrauksime į kieno nors kito darbą, to nė nepastebėję. Juolab

kad tas kas nors kitas gali tebūti mūsų pačių vaizduotės pramanas ir tuo pat metu jos kalinys.

Kaip mąstančios būtybės, drauge su visomis kitomis gyvybės formomis įpakuotos organiniuose vienetuose, mūsų vadinamuose kūnais, ir tuo pat metu įjaustos į visiškai beasmenį tolydžio audžiamą gyvenimo audinį, mes turime nelygstamą gebėjimą prisiimti atsakomybę už tą nepakartojamą stebuklą – gyventi. Kol dar nesibaigė ši trumpa mūsų akimirka po saule. Lygiai taip pat mes turime nelygstamą gebėjimą savo protu viską gatavai apniaukti ir supainioti. Dėl to rizikuojame taip niekuomet ir nesuvokti savo nepaprastumo, bent jau kol liekame proto įpročių ir sąlygotumo prietemoje.

Ričardas Bakministeris Fuleris, lengvų metalo ir plastiko architektūros konstrukcijų ir kupolo išradėjas, būdamas trisdešimt dviejų metų amžiaus, vieną naktį ant Mičigano ežero kranto buvo apimtas minčių apie savižudybę. Po ištisos virtinės verslo nesėkmių jis pajuto, jog pats savo gyvenime sukėlė tokią sumaištį, kad geriausia, ką dar gali padaryti, tai pašalinti save nuo scenos ir taip bent jau savo žmonai ir mažametei dukrelei palengvinti gyvenimą. Pasirodė, kad visa, ką tik jis paliečia ar ko imasi, suyra į dulkes per jo nežabotą vaizduotę ir neįtikėtiną kūrybingumą, tik vėliau pripažintą. Vis dėlto, užuot nutraukęs savo gyvenimą, Fuleris nusprendė (veikiausiai dėl gilaus tikėjimo pamatiniu visatos vieniu ir darna, kurios dalimi jautėsi esąs) nuo šiol gyventi taip, *tarsi* šią naktį būtų miręs.

Kadangi jis miręs, tai nebereikia rūpintis, kaip dalykai klostysis jam asmeniškai, tad nuo šiol jis laisvas gyventi taip, kad per jį reikštųsi visata. Likęs gyvenimas yra dovana. Užuot gyvenęs sau, nuo šiol jis atsidėjęs klausia: „Kas šioje planetoje [jo žodžiais, žvaigždėlaivyje „Žemė“] turi būti padaryta, ką tik aš vienas išmanau, kas galbūt niekuomet nebus padaryta, jei aš to nesiiimsiu?“ Jis ėmė klausyti šį klausimą be paliovos ir daryti kaip tik tai, kas pasirodys reikalinga, tiesiog panosėje. Šitaip, dirbdamas žmonijos labui kaip visatos tarnautojas, gali iš tikrųjų atmainyti ir perkeisti savo aplinką tiesiog būdamas tu, kas esi, kaip esi ir ką darai. Tačiau tai nebėra asmeniška. Tai dalis pačios visatos saviraiškos.

Retai tepaklausiamo ir atidžiai įsiklausome, ką mūsų širdys kviečia mus padaryti ir kuo būti. Tokią nuostatą aš išreiškčiau klausimu: „Koks yra mano Didysis darbas šioje planetoje?“ Arba: „Kas

man iš tikrųjų rūpi taip, kad galėčiau imtis tai padaryti savo valia?“ Jei paklausus tokį klausimą neateina kitoks atsakymas, nei „nežinau“, tai tiesiog klausiu vėl. Pradėjus mąstyti apie tokius dalykus dvidešimties, kai jums sukanka trisdešimt penkeri ar keturiasdešimt, penkiasdešimt ar šešiasdešimt, tyrimas savaime jau gali būti atvedęs jus ten, kur niekuomet nebūtumėte atsidūręs vien plaukdamas pasroviui, akiai sekdamas vyraujančiomis nuomonėmis arba tėvų į jus sudėtomis viltimis, arba – dar blogiau – neištirtomis savo paties viltimis bei žlugdančiomis nuostatomis.

Šį klausimą pradėti klausyti galite bet kada, bet kurio amžiaus. Nėra tokio gyvenimo tarpsnio, kad šis klausimas iš pagrindų nepaveiktų jūsų nuostatų ir pasirinkimų. Tai nereikia, kad jūs būtina pakeisite tai, *ką* jau darote, bet veikiausiai panorėsite pakeisti, kaip į tai žiūrite ir *kaip* tai darote. Kai jūsų darbdaviu tampa visata, pradeda dėtis labai įdomūs dalykai, net jei dėl to sumažėja atlyginimas. Tačiau būkite kantrūs. Šiai būsenai užaugti jūsų gyvenime reikia laiko. Geriausia vieta pradėti, be abejo, čia. O geriausias laikas? Be abejo, dabar.

Niekuomet iš anksto nežinai, kas iš tokios savistabos rasis. Fuleris pabrėždavo, jog tai, kas šią akimirką regimai vyksta, niekuomet neišsėmia visko, kas iš tikrųjų dedasi. Jis mėgdavo palyginimą, jog pačiai bitei terūpi medus, tačiau tuo pat metu ji atlieka gamtos jai pavestą žiedų kryžminio apdulkinimo darbą. Niekas nėra izoliuota. Kiekvienas įvykis yra susijęs su kitais. Visa kas nuolatos skleidžiasi įvairiais lygmenimis. Mūsų užduotis – kuo geriau suvokti, kaip persipina tikrovės apmatai ir ataudai, ir išmokti sekti savo gijų gyvenimo drobėje nuoširdžiai bei ryžtingai.

ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Alenas, Stivas = Steve Allen
 Betelheimas, Brunas = Bruno Bettelheim
 Blajus, Robertas = Robert Bly
 Estes, Klarisa Pinkola = Clarissa Pinkola Estes
 Fuleris, Ričardas Bakministeris = Richard Buckminster Fuller
 Kempbelas, Džozefas = Joseph Campbell

Versta iš: Jon Kabat-Zinn. *Wherever You Go, there You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life*. New York: Hyperion, 2005, p. 11–12, 81–95, 173–175, 195–199, 206–209.

Iš anglų kalbos vertė Dainius Razauskas

BŪDAS IŠLIKTI

II D.

Pirmojoje straipsnio „Būdas išlikti“ dalyje¹ buvę tremtiniai, paprašyti papasakoti, kokius prigimtinės kultūros pradus išsivežė tremtin ir koks vidinis stimulus skatino juos puoselėti bado ir smurto kaimynystėje, dalijosi prisiminimais apie rankdarbius, dainas, lietuvių bendrystę. Po katorganinio darbo dienos numalšinusi alkį, o kar-tais ir alkana, ne viena lietuwaitė Sibire imdavosi siuvinėjimo – ant vienspalvio audinio skeisdavosi ryškūs ro-žių, tulpių, našlaičių žiedai. Siuvinėjimo raštai, siūlai, kaip ir darželio gėlių sėklos, keliavo į Sibirį su laiškais ir siuntinėliais iš Lietuvos, kad numalšintų kitą – ne fizinį, o grožio alkį. Kultūra visomis (materialiomis ir ne) apraiškomis vertintina kaip vienas iš būdų išlikti – išsaugant identitetą, o neretai ir fizinę sveikatą bei egzisten-ciją. Bendra daina, šventė, kaimyniška talka telkė lietuvius bendruomenėn, teikė svarbias gyvenimo atsparas.

Mūsų pašnekovai: Paulina Žukaitė-Ponimaš, gimusi 1935 m., iš Bajoriškių vienkiemio Panevėžio rajo-ne 1951 m. ištremta į Tomsko sritį, Staro Šumilovo kaimą; Algirdas Marcinkevičius, gimęs 1934 m., iš Petra-šiūnų 1941 m. ištremtas į Altajaus kraštą, po metų – į Bykov Mysą prie Laptevų jūros; Marija Makuškaitė-Pudlauskienė, gimusi 1928 m. Rokiškyje, 1945 m. įkalinta, vėliau ištremta į Pieskunovką Krasnojarsko srityje; Barnaule aplankyta Danutė Falevičiūtė-Zelencova ir Kaune netikėtai sutikta Vita Plechavičiūtė-Jauniškienė.

Dažnai pagalvoju – jei ne tremtys, karo ir pokario sulaužyti likimai, sovietizacija, kokį kultūrinį vienti-sumą turėtume! Kiek daug tautinės kultūros apraiškų tremtyje sruveno siaurute srovele.

■ Tad tęsiame pokalbį. Ar tremtyje lietuviai galėjo lai-kytis įprastų laidotuvių, vestuvių, krikštynų apeigų?

Paulina PONIMAS: Dukros Valytė, Verutė buvo pakrikštytos. Man buvo prisiūsta vandeniam šven-ta i maldela – aš pati Valytę pakrikštijau. Krikšta tėvai buvo artimi draugai, jie palaike vaiką. Verą pakrikštija tokia Korsakienė, ji išvažiuodama ir palika tą maldeį. Galėja persikrikštyt sugrįžį, bet čia sugrįžęs bažnyčion nebenuveisi – buvam kaip ant kabliuka užkabinti, kiekviens žingsnis skai-čiuojams: kur aynam, kur važiuojam.

Vestuves lietuviai darydava su tradicijom. Nu, mūsų barake kolek mes gyvenam, vestu-vių nebuva. Va, šeštam barake apsiženija kelets porų. Kibildis mokytojs buva, su tėvuku ištremts viens, ti jis būdava šeštam barake už kunigą. Jis tenai pakalbėdava kažkokius maldelus i suže-nydava. Da žmonės įsigudrinį buva – iš Lietuvos prisiūsdava šventa vandeniam. Ti jis i pašlakstyda-va, i palaimindava. Ir vaikus krikštydava: mal-delas pakalbėdava, švęstu vandeniū patepdava su vatu.

Laidotuves kai būdava, lietuviai giedoda-va. Išgiedodavam, nulydėdavam visi, ni tas duo-bes pašventintas būdava, ni nieka. Nugiedoda-va, nupoteriaudava su žvakem. Lietuviai kapus tvarkydava. Jeigu rusą palaidodava, bile tik už-kase, – suzmeka, suzmeka, i visks. Jie gi netvar-ka. Lietuviai tvorelę tverdava, kryžių pastatydava. Vainikus pindavam iš eglių ar žiemą, ar vasarą.

1 Būdas išlikti. I. d. Parengė Eglė Gudonytė. Iš: *Būdas*, 2020, Nr. 2, p. 75–87.

Vasarą miške žydėdava visokių gėlyčių, a žiemą tai iš popieria balta tokį rožytį susukdava.

Marija PUDLAUSKIENĖ: Ir kunigas atvažiavo – buvo neapsivedusių porų ir vaikų dar nekrikšty-tų. Ir išpažinčių klausė, ir mišias atlaikė, ir visus vaikus krikštija, ir kaip tik tą nelaimingą dieną atvažiuoja sekretar partijai. Ir pranešė visiem, kad eitų į susirinkimą. Tai berniokai, kaip vadinda-vom špana, po dešimt–dvylika metų, nuvažiava, vaikšta po klubų. Klubus tuščias, nė viena žmo-gaus nėra, tiktai jisai vienas, ir saka: „Atvažia-vo kunigas – visi pas jį, atvažiavo partijos sek-retorius – niekas pas jį. Va ką reiškia trisdešimt aštuoni metai tarybų valdžiai...“ Ant rytojaus jau ir komendantas, ir visi viršininkai suvėja – kaip čia yra, kad čia kunigas buva. Kunigas katalikas buvo iš Latvijos, atplaukė Jenisejum, atvežė jį, bet tik keli žmonės viens per kitą žinojom. Nak-tį, kai sutema, jį ir išveže kitan kaiman, išpluk-de. A mana sesuo, ji, matai, daugiau pakaustyta buvo Magadane, sako: „Leninas sakė, kad tikėt galima.“ Tai tie saka: „Galima, tiktai pasistatyt kit bažnyčių, makėkit nalogus ir tikėkit.“

Kad aš ėjau į vestuves ir iškepė man to-rtą, vienas ukrainietis vietiniam rusui (čaldokui) sako: „Ateik, čaldokai, pažiūrėk, kaip vakariečiai moka!“ Tortuką iškepė man, o nusinešt kaip? Tai į tokią balėją metalinę, kur pirty būdavo, – ton balėjan įdėjo, ir nusinešiau aštuonis kilometrus.

Laidotuvėm labai pindavam vainikus: tą ža-lią dalį nupindavam iš žalių šakelių. Pinant nau-dodavam storą vielą, berniokai padarydava vielas, a mes apipindavam, a čia apačion biškį dar šakelių

ir dirbtinių rožių pridėdavom. O rožes darydavom taip: nuperkam perkelį baltą, iškrakmolijam ir su lygintuvu išlyginam. Ir sukarpom lapeliais, ir tiktai peiliu kampų va šiteip pertraukei, – ir rožės lapas. Tai tokių rožių pridarydavom. Kai mirė mūsų meistro žmona, tai, sakė, prašė mir-dama, kad ir ant jos kapo pastatytų kryžių, nes buvo mačiusi, kad lietuviai kapuose visada stato kryžių.

Neįmanoma nepakalbėti ir apie palaikų parsivežimą iš Sibiro, kuris masiškiausiai vyko apie 1989 metus. Beveik kiekviena šeima Sibire palaidojo artimųjų ir vėliau svarstė, ar parsivežti palaikus Lietuvon, ar pa-vyks surasti palaidojimo vietą. Kokia Jūsų patirtis?

Paulina PONIMAS: 1989 metais parsivežem Va-lytę (dukrelę, vienerių metų mirusią Sibire nuo plaučių uždegimo). Ne visi parsiveže, bet daug kas važiava. Kai kam organizms nelaida kast pa-laikų – pavaikščioja, pavaikščioja i pagalvoja, ka negal'. Pagalvoja, vistiek ta pati žeme. Bet taip tai lietuviams buva svarbu parsivežt Lietuvon sava mirusius.

Algirdas MARCINKEVIČIUS: Tėvelis ten mirė, mes jau likom su mama. Tėvelis buvo palaidotas Jakutske. Mes jį atsivežem 1989 metais, aš jį iš-kasiau. Mūsų palaikai atėjo su konteineriais, juos plukdė pusantr mėnesio.

Verta papasakojimo Vitos Plechavičiūtės-Jauniš-kienės sesutės simbolinio palaidojimo istorija. Šeima buvo atvežta į Altajaus kraštą pirmuoju trėmimu, tad jiems teko sunkiausia lemtis – kitais metais būti per-keltiems į Ledjūrio pakrantę. Tremtiniai buvo plukdomi laivais, baržomis į Lenos žemupį. Pakeliui mirė Vitos sesuo, turėjusi nuostabias garbanas. Vaikas sirgo, tad motina tuos puikius plaukus buvo nukir-pusi – gal dėl kamuojančių utėlių ar kitais higienos sumetimais. Mergaitė pakeliui mirė ir buvo palaidota akmenuotoje Lenos pakrantėje, baržai sustojus palai-doti mirusiųjų. Tai buvo visiškai laukinė uolėta vieta, kurios nebeįmanoma atrasti. Tačiau vaiko plaukus Vitos motina išsaugojo visą tremties laiką, labai juos brangino ir parsivežė į Lietuvą. Vis planavo palaido-ti šeimos kapavietėje Žemaitijoje, tačiau to nepadarė. Motinai mirus, Vita juos rado po jos pagalve. Todėl mamą šarvodama, dukrelės plaukus vėl padėjo jai po galva, po karsto pagalvėle. Taip simboliškai motina ir Sibire mirusi duktė atgulė į tą patį kapą.

Na, o kai jau išėjote iš barakų, pasistatėte tro-besius, kokie jie buvo? Ar lietuviški? Ar labai skyrėsi lietuvių kiemas nuo kitų?

M. Makuškaitė-Pudlauskienė su drauge Julija Raugaite maišo skiedinį sienų tinkavimui. Skiedinio sudėtis: arklio mėšlas, molis, pjuvenos, vanduo. Porogo gyvenvietė. Apie 1951 m.

Paulina PONIMAS: Po Stalina mirties tigi vi-siem tremtiniam leida namus sava statytis. Ti kas turėja vyriškas jėgos, visi griebėsi – prisikirsk, va, miška, kiek nori, i statyk, kur nori, – gatvė yra, i pri tas gatves varyk. Lietuviai – jie gi be dar-ba negalėja ni minutes. Pas mum gi toks *narodas*. I daugums gi buva pasistatį. Žėk, susikoopiravį dviese, dvi šeimas, pasistata namų dviejų galų – viens vienam gali, kits kitam gali gyvent.

Kai lietuviai sava sodybas pradėja statyt, tai lietuviškai ir tvarkydavas: gėlas tuoj pradėdava sodint, darželius. Būdava, parašydava į Lietu-vą, prisiųsdava sėklių. Lovelin anksčiau pasėk i paskui daigus, jau kaip nušyly visks, pasodink. A tie vietiniai ti nieka nemokėja, jiems gi dyvai būdava, aidava žiūrėti, kaip čia gal' būti, stebė-davas, kaip pas tuos lietuvius viskas aug. Ti kaip neaug, jeigu padarei. Nedarysi, žiūrėsi, – ti nieks i neaugs.

Jeigu kuriuos namuos pasilikdava koks vy-resnis žmogus, kuris jau nein į darbą (po šešias-dešimt metų tokius jau nevarydava į darbų), ti tokias moterėlės i tvarkydavas aplink, jei šeima

Verutei Ponimaš 5 metai. Bielyj Jar gyvenvietė, Krasnojarsko sr.

namų pasistatė. Žmones namus pasistate, kur taigų išpjove. Ti reikėja kelmus išraut, pirma pasidaryti tą *pliacių*. Ti pirma daržų dare, ka kokį kopūstų, kokį morkų pasisėt. Nebepresimenu, morkas ti gal neužaugdava – vasaru labai trumpu. Iki rugpjūčia pinkiolikta jeigu nenusiimi, tadu jau gali ir nebenusiimti. Ir bulves iki rugpjūčia viduria reik nusikasti. Ten labai greit užaugdava: vo šiandi pasodinai, rytoj jau gali daigų rast (pas mum Lietuvoj, ti dvi tris savaites, kol jin išdygst). Būdava, bulvių nespėji įkišt į žemę, jau lėk su kaupuku kaupuoti. Nereikėdava ti jokių trąšų. Vėlai sodindavam, anksti kasdavam. Mes kur gyvenom, tai biški buva šilčiau, tinai galem buva pasisodint.

Paskui jau už kiek metų iš kolūkia išnuomava žemes, su traktorium suardava. I žemes galėjai imt kad ir penkiolika–dvidešimt arų, ir apsisodint. Viską kastuvais reikėja apdirbt. Tenais jie tik suart mokėja, bet kaip gal' žmogus pasisodint, nežinoja. Užtat lengvai i dave – dirbkit! Bet čia jau paskutiniuos laikuos buva, po Stalina nukritima pradėja gerbt žmones ir rūpinas tiek, ka nepradėtų streikų kokių gal ar ką ten.

Aš par kelias valandas susitvarkydavau kastuvu ta žemę, man čia nieka nēr. Tenai [kiti]

šeimom, a aš viena. Verutę pasodindavau, kentėja ji nabage. A ką aš ją, ant kupras nešiu? Nu varga matem, tegul jį perkūns. Nebenoriu ni šnekiet', ni pagalvot'.

Apie gėles pasakoja Marija PUDLAUSKIENĖ: Ir rūtų grūdų atsiunte, ir palangės darželius pasidarem. Visos gėlės augdavo, ten žemė, būdavo, kai palyja, dviračiu nepavažiوسي – aplimpa ratas. O laukų pievose, kol būdavo nenupjautos, tai, žinok, pas mum darželius dar ne pas kiekvieną būna tokių gražių gėlių. Aš nežinau, kaip jas vadindava, mes jas vadinom lietuviškai. Mes nevadinam nė viena daikta rusiškai! Čia pinavija, čia lelija, būdavo pievose kur *rūčiai* [upeliai – red. past.] tekėdava, tai ir čebatėliai, levažandžiai. Bet, va, dabar, žiūrėk, Lietuvoj niekur nemačiau, par kiek metų, kai grįžau, rezetų! Man patinka visos gėlės, bet labiausiai – rezetėlės. Nors žydi nežymiai, bet jos kvepia maloniai... Ir lineliai. Tokie žemučiai, vidurys rudas, o aplink geltoni. Astrų mums atsiųsdavo, rūtų, bet vasara trumpa, kaip jie sakydavo – aštuoni mėnesiai žiemos, visa kita – vasara.

Lietuvių darbštumas, visa ko mokėjimas... Ne tik darbštumas, bet ir tam tikros moralinės nuostatos: pagarba gamtos dovanoms, žmogaus atsakomybė prieš galvijus, savo prižiūrimą ūkį... Pakalbėkime apie tai.

Paulina PONIMAŠ: Iš Šumilovo persikėlėm gyvent į Bielyj Jarą, ten buvo geriau. Buvau nėščia kokių septynių mėnesių ar mažiau. Kad mana ten nieka nesimate – papildėjus, va, kaip dabar va... Kaip jau nuvažiavam, apsitvarkem, nuvėjau daktarų pasieškot, užsiregistruot, viską. Ti pas juos pirmučiausia paklaus, ar tu gimdysi ar abortų darysi. Aš sakau, čia gi nebeįmanoms dalyks! Apklausė, apžiūrėja, pečiais pagūžčioja... Paklause, kur dirbu, atsakiau, kad niekur – kas čia man' beprieims, miškan [dirbt] taigi aš nevažiuosiu, jau greit dekretan aiti. Nelabai norėja tikėti, kad man toks *sroks*. O kaimynas Romka turėja karvę įsitašęs, ir kaip tik atveže šiena, ir mes visi tą šieną krovem. Kaip tą šieną sukrovem, man už kokios savaites užėja gimdymas. A ten kaimynystej gyvena kažkoks viršininks, tokia pagyvenusi šeima. Jau aš iš gimdyma namų sugrįžau ir pradėjau Valytę išsinešt ant rankų, ant saulytes pasėdėt, ti jis man' paklause: „Tai, vadinasi, aukle pradėjai dirbti?“ Žinoja, ka aš niekur nedirbu. „Nu taip, pradėjau. Reikia“, – atsakiau. „Tai, matyt, vaikus myli?“ – vėl klausia. „Tenka mylėti“, – atsakau. Da kažko ty pašnekėjam, pasižiūrėja jis i nuvėja. Žmona jo kažką pastebėja, ka aš biški kažkokia nebe tokia.

M. Makuškaitė ir kiti tremtiniai parvežami iš miško darbų. Porogo gyvenvietė, Krasnojarsko sr. Apie 1951 m.

Jis grįžęs namo i saka apie mani: „Tu tik pagalvok, tokia tvirta moteris, o į darbą neina, prisiėmė žiūrėt kažkieno vaiką...“ Tai ta boba saka: „Kas kieno vaiką žiūri?“ „Taigi ta nauja kaimynė, kur neseniai atsikraustė, ji gi nėjo į darbą. Nu va tik kad šieną padėjo Romanui susikraut.“ Ti jam dyvs didžiausias, ka aš neščia paskutinem dienom dirbau taip sunkiai. Paskui, kol jo boba jam išaiškina, ka čia mana vaikas. Jis vis: „Negal' būt', iš kažkur jin tą vaiką gava. Juk jinai šieną krove!“

Verute draugaudava su Pachomovų vaikais, devyni vaikai ten buva: i berniūkščių, i mergaičių. Maknodavas po purvynus visi. Pachomovai daržų turėja, karvę turėja. Daržų anksčiau ti su kastuvais dirbdavam, a paskui gi išsicinkina su arkliais arti, plūgai kažkokie atsirada. Kaip tik tadu pavasaris buva, iškrate tą mėšlą – bulves sodin. Čia musėt gal Chazickis, ukrainietis, pamokina (tie vietiniai ti nieka nemokėja), kad reikia mėšlas iškratyt, a paskui bulves sodint', art'. Nu i jie pradėja art', i jiem niekas neišein. A ta boba laksta, rėkia, su pagaliu tuos vaikus muš. Nebeturėjau kantrybes, pamačiau, ka čia šūds gausis: nieks neišein, aria, plūgas iššoksta, užsikert į tą mėšlą, oi, Marija... Nebegalėjau. Nuvėjau, sustabdžiau aš visų tų darbų jiem, pamokiau, kaip reik daryt. Kad reikia pirma tą mėšlą nu ta pakraščia nustumti į vagą, eiti vienam iš priekia, nustumt', paskui gali plūgs užversti su visom tom bulvem i tą mėšlą, i ti jokia užsikirtima nebus, jokia riksmas. Apsiramina tada. Tai tada tas Kolia ir saka: „Va, matai, žmogus protingas – nei šaukė, nei ką, parodė, ir dirbam. O tu, durnė, tik rėkt

moki.“ Oi, kaip jin tuos vaikus daužydava. Nu kam tu, sakau, juos daba štrumini. Nu gi tu nerėk ant jų, sakau, gražiai paaiškink, parodyk.

Marija PUDLAUSKIENĖ: Vieną kartą nedavė man arklio šienai parsivežt. Tai aš perėjau kiton pusėn Jenisejaus, ažušalįs jau buvo (kai užšąla, tai pusantra metra ledas būna), tai nuvėjau – kalkoznikai ten suvažiavį. Užmokėjau kažkiek tiem kalkoznikam, ir važiavom, šieną į vežimą sukrovėm, ale jie saka: pas mus visam kalchoze tokių darbščių žmonių nėra, kaip pas jus.

Pabėgis lengviausias – penkiasdešimt kilogramų, o sunkiausias – iš maumedžio – po pusantra šimto. Tai dviese merginos keldavom. Pabėgi kai insupdavom, tai užmesdavom, a kuris labai sunkus, nebemesdavom. Jei kas nors ko nors nesugebėdavo ar nespėdavo įvykdyt, visi viršininkai sakydavo: „Leiskit lietuviams.“

Ar Jūsų aplinkoje, Sibire, gyvavo vadinama lietuviška mokykla, kai abėcėlės vaikai išmokdavo ant motinos kelių? Juk oficialios mokyklos mokė tik rusiškai. Ar tėvai arba kas nors iš mokytesnių tremtinių užsiimdavo vaikų mokymu lietuviško rašto?

Algirdas MARCINKEVIČIUS: Tie, kurie Lietuvoj buvo mokytojai, o jų buvo nemažai, vienokio ar kitokio popieriaus turėdami, vaikus namuose mokė lietuviško rašto. Visi mokė savo šeimoj, pas kitus pasimokyt neidavom. Tokia aplinka, kur buvo daug mokytojų, buvo palanki imt pavyzdį vieniem nuo kitų. Ta lietuviška aplinka, maldos tos, dainelės kaip kada prasmukdavo.

Lietuvis kajūras (šunų kinkinio varovas) prie Laptevų jūros. Iš Algirdo Marcinkevičiaus archyvo.

Po metų kitų, kada namus pirmus pastatė, pastatė ir mokyklėlę. Iš pradžių buvo keturmetė, greitai ir aštuonmetė. Viena mokytoja buvo lietuvė Merkienė, net anglų kalbą pradėjo dėstyti. Vaitkevičius Antanas dar mokytojavo, labai mokėjo su vaikais, greitai atsirado mandolina, balalaika, paskui jau kokia tai gitara. Organizuodavo aplink save mokinukus, turėjo repertuarą. Mes tai augom labai tokiu laukiniu būdu: tėvelį išvarydavo žvejoti į tolimes salas, žvejai buvo priversti palikti tuos vadinamus namus ir eiti paskui žuvį. Grįžta po savaitės ar trijų mėnesių, atsiųsdavo žuvis su nartomis siuntinuku. Mūsų mama buvo mažai mokyta, namų šeimininkė, ir dirbo abu su tėvu.

Paulina PONIMAŠ: Vaikai terpusavy rusiškai šnekėdava, o su tėvais – lietuviškai. Vaikai visadu susišneka. Namuos patys tėvai lietuviškai rašyt, skaityt mokindava vaikus. Be knygų, iš atminties.

Dukra Verute tinajus Bielom Jare baigė pirmą klasę. Ti jai nieka toj mokykloj nereikėja daryt'. Aš ją kaip nuvedžiau, tai mokytojas už galvos susieme: jin viską mokėja. Ir skaityt, ir rašyt, ir skaičiuot, ir uždavinius spręst, i tas visas matematikas: i pirmyn, i atgal, i skersai, i kaip tu nori. Aš išmokiau, kas daugiau! Knygučių turėja ir skaitydava. Knygutes buva rusiškas, ten pirkdavam.

Vyresni, katrie buva pradėję mokslus iki to [tremties], nenorėja, ka či nutrūktų. Dvi mergiotes tenajus pas mane brigadoj buva, vienu

mokinas vaistininke. Mes galvodavam, ko jin niekur neinu: iš darba parvažiuoj – namie ir namie, kambarėly sėdž'. A jai prisiųsdava knygų visokių, prisiųsdava visokia moksla, jin padarydava ir vėl siųsdava į Lietuvą. Tip va išėja mokslus pati ir kai parvažiava į Lietuvą, Ramygalas miestely įsitaisė vaistininke. Kas turėja pažįstamų, prisiųsdava knygų, i mokytojus turėja. Niekas ir nesisakydava. Kai mani brigadininke pristatė prie geležinkelio, da viena tokia mergiote buva. Šokiai kokie a susibūrimas, labai jos neužsibūdava ilgai. Šmurkšt namo ir sėdž' kambari. Mes nežinodavam, kame reikals. A jos mokindavas.

Danutė ZELENCOVA: Iki šiol turiu draugę rusę Mariją Piven, dabar ji literatūros mokytoja. Pradinėje mokykloje Altajaus krašte sėdėjome viename suole. Iš pradžių mokyklos nebuvo, tiesiog barake toks Bobinas surinkdavo visus lietuvius vaikus ir užsiiminėdavo su mumis lietuviškai. O Marija vienintelė buvo rusė – jos tėvas buvo atsiųstas dirbt brigadininku. Tai ji pradėjo mokslus lietuviškai, kartu su mumis. Iki ketvirtos klasės mokėsi lietuviškai! Paskui jau mums atsiuntė kitą mokytoją.

O vakaronės, šokiai, jaunimo susibūrimai?

Paulina PONIMAŠ: Iš pradžių barakuos šokdavam, buva vienam barake koridorius toks platus. I mūsų barake buva kažkas su armonika. Ti

Tremtinė Paulina Žukienė su vaikais. 1 eil. šalia mamos – Janina, 2 eil. iš kairės: Emilija, Jonas, Paulina. Staroje Šumilovo k., Krasnojarsko sr. Apie 1952–1953 m.

suveidava tinaj. Mes, kai pramokam gerai rusiškai, nelabai eidavam į tuos barakus trintis, pradėjam tada į klubų. Barake buvo lietuviški šokiai: polkas, valsai, fokstrotai, a klube – rusiški. Barake koridorius siaurutis, a nuveini į klubą – sale didžiausia. Klube ir ukrainiečių buvo, ir latvių, ir rusų. Daugiausia ukrainiečių. Mes aidavom į klubų, tai mumis lietuviai ruskelom pradėja vadinti, supyka baisiausiai.

Viens baraks buvo – vien ukrainiečiai gyvena. Pirms baraks. Juos suveže a ne 1948 metais. Ti da barakai nestatyti buvo. Jie miškų kirta, barakus tuos state, viską. Jie įsigyvena taip, ka jie šeiminkai būdava. Prie ukrainiečių negalėdava prikibt, bo jie visiems snukius išdaužydava. Paskui, kai susidraugava su lietuviais, tai gerai buvo. Iš pradžių tai puldava ant lietuvių, galvoja, kokių čia banditų priveže, a paskui pamate, ka či ne banditai, či darbininkai, geri žmonės atvažiava. Paskui susidraugavam, i kai nuveidavam į tą klubą, jeigu koks *verbonas* prisikimb, tai jau ukrainiečiai gindava mum. Prisimenu, kai trenkia kur į sienų...

Marija PUDLAUSKIENĖ: Turėjo kažkas amerikoniškų muzikų, tai jis prieidava prie kiekvienos trobos ir sukviisdavo visus šokuos. Dainuodavom ir šokdavom, ir veikalus statydavom. Lietuviškai pastatėm „Tris mylimas“. Prisiminėm! Tos, kurios buvo gimnazistės, prisiminė – viena vienu

žodį, kita kitų žodį, trečia – trečių. Be jokios knygos, atkūrė iš galvos, susirašė ant popieriaus, ir taip mes ėjom, per kelias vietas tautinius rūbus susirinkom, ir pastatėm, rodėm, ir kitan miestelin važiavom rodyt. Šokdavom „Lenciūgėlį“... Kai mes nuvažiavom, tai jie ir klubo neturėjo, tai buvo didelė pirkia, toj pirkioj ir pašokom, ir padainavom, ir vakarienę suvalgėm. Žiūrovai tai ne tik lietuviai, rusai irgi būdavo. Ojetus, rusai kaip norėja! Jie tik laukdavo, kada mūsų gavėnia pasibaigs. Spektaklia kalbos nesuprato, bet jie žiūri vis tiek – tai buvo naujas daiktas. O čiuvašai tai nė rusiškai nemokėjo.

Sovietmečiu po vadinamos saviveiklos sparnu labai saugiai pasislėpdavo ir folkloras, susiburdavo tautiškai susipratęs jaunimas. Labai įdomus Algirdo MARCINKEVIČIAUS pasakojimas.

O Jakutsko teknikume besimokant mums saviškai vadovavo Hermanas Perelšteinas! Jis irgi buvo ištremtas prie Laptevų jūros, ten mirė jo motina. Buvo komunikabilus, mokėjo bendrauti su rusais, privačiai mokė enkavėdistų vaikus muzikos. Tai jisai Žemės ūkio teknikume saviškai vedė. Ir mes – Zakarevičiukas, toks Černiauskas, toksai Briuchanovas – mes visi su agitbrigadomis važiuodavom per rinkimus. Suvarydavo žmones į klubus, o ten mes su koncertine programa. Perelšteinas mums akomponavo, mokė skaitovais būti.

M. Makuškaitė-
Pudlauskienė su kitais
tremtiniais Porogo pabėgių
ceche. Krasnojarsko sr.
Apie 1951 m.

Jaunimas Sibire,
Jakutske. 1 eil. iš kairės:
A. Marcinkevičienė,
L. Abromaitytė,
A. Abromaitis.
2 eil. iš kairės:
J. Marcinkevičienė,
J. Eidukaitis,
P. Černeckis,
Ž. Gelgotaitė, stovi:
S. Balčiūnas.
Apie 1955 m.

Aš skaičiau Majakovskį, o paskui atlikdavom lietuviškai ką nors. Tai aš pas jį dainavau „Bijūnėlį žalią“. Paskelbdavo, kad bus nacionalinė liaudies daina, ir dainuodavom. Su Perelšteinu agituodavom į rinkimus!.. Mūsų Žemės ūkio technikuose lietuviukų buvo tik keturi, o Jūratė [būsimoji žmona] mokėsi Komunaliniame technikuose, ten lietuvių buvo daugiau. Tai buvo laikotarpis [1947–1950 metai], kada iš Šiaurės į Jakutską po biskį plaukė, plaukė, plaukė likusieji gyvieji. Kurie buvo mūsų amžiaus, visi stėjo mokytis į technikuose. Bendravom su jais, susibėgdavom.

Visus dirbt priimdavo į statybas, tai susibėgt buvo galimybė. Statė vieną paskui kitą barakus,

visi kartu buvo apgyvendinti ir turėjo prošvaistę bendrauti tarpusavyje. Ir štai ta jų organizacija – Statybos trestas – nuperka instrumentus. Pučiamųjų orkestro! Ir visi lietuviukai – į tą saviveiklą. Į klubą. Buvo vieni lietuviai, trylika–keturiolika, ir tik vienas rusiukas. Vadovas irgi buvo tremtinys, bet ne lietuvis – armėnas Grigorianas. Aš grojau kornetu, triūba. Su ta saviveikla klube grodavom šokiuose. Tada buvo didelis dalykas – pučiamųjų orkestras groja šokiams! Jokių tango, jokių fokstrotų grot negalima. Grot buvo galima tik *padekatr*, *padetrud*, *krakoviak*, – mes juos grodavom kaip valsikus, o fokstrotą grodavom kaip maršą. Ateidavo tikrinti iš profsajungos – ar

Veterinarijos praktika kolūkyje. Paskutinėje eilėje centre su kepure stovi A. Marcinkevičius

negrojam tango? Ar negrojam fokstroto? Ne ne ne. Valsą galima buvo. Jakutske po jurtų, po visko, buvo dvasinis atgimimas. Tiem, kurie gyvi likom.

Išlikti. Reikėjo išmokti išlikti, rasti tam būdų, išsiugdyti ar atrasti savy stiprias charakterio savybes.

Algirdas MARCINKEVIČIUS: Tie, kurie buvo ištremti aštuoniolikos–dvidešimties metų, buvo atskira karta. Dauguma vieni su kitais susituokė. Šita karta laikėsi tarpusavy, turėjo lietuvišką užtaisą, vengė su rusiukais bendrauti. Rusiukai laikė visus šitus *nedabitaja kontra*. Buvo draugų, bet nedaug. Jei eidavom kur į šokius ar panašiai, net pasidarėm kastetus ar šlangą kokią pasiimdavom – ir jeigu kokie penki–septyni rusiukai puldavo, sugebėjom išsisukti ir apsisaugoti. Taip pat tuo metu visame Sibire *šla čionnaja koška* – „ėjo juoda katė“ – siautėjo kriminalinių nusikaltėlių, masiškai paleistų ir kalėjimo, organizuotos gaujos.

Marija PUDLAUSKIENĖ: Aidavau už septynių kilometrų karvei šiena pripjaut. Tai manęs klausdavo, a jeigu meškų sustiksi, ką darysi? Sakydavau: suskabinsma, šoksma. Berniokai dar sakydava: ainam pagąsdint. Nu kas ais pagąsdint už septynių kilometrų? Aš nebuvau baikšti.

Paulina PONIMAS: Bielyj Jare kaimynai visi buvo rusai. Pasišnekėdavom. Toliau, kitoj pusej gatves, tokie ukrainiečiai Chazickiai gyvena: tie bachūrai jau tokie surusėję, bet tėvai ne tokie. Tas

Chazickis man' labai vertina, senelis. Tai aš su vaiku atsisėdu ant suoliuka prieš saulutį, ti tuoj prisistata ta babulka, tas senelis. Jis sakydava tai babulkai: „Va su šituo žmogum tai galema pasišnekėt, a daugiau tai *vsie prostitutki*.“

Viska buva, viska reikė, gal i nekrickščioniškai, bet mana toks durns charakteris. Musiau reikia kentėt', bet ka aš nenoriu, ka aš kentėčiau. Aš niekada runkas nepakelsiu, jeigu man' kas neužduos, a jeigu jau uždave, nu tadu ti jau... Nu, iš pirma karta gal nieka, bet jeigu ir antrą, ir trečią kartą...

Nu viska buva: i maliarija buva užpuolus, i tas vitaminų trūkums. Bet kai jau pradėjam atsigaut, tai jau tada ruselas nebatsilaike. Nu aš papurtydavau jas. Jeigu tu nepaimsi viršų, tai ant tau lips ir lips, ir lips. Ale tiktais rėžk tada, kai nieks nemata, teip, kad skristų.

Sibire, kai vyras muš moterį, nieks nesikiša, ir tį toli nenulėksi.

Tai vienų kai nupurčiau pri liudininkų, tai nabags taip nusigandęs išbėga iš ta mūsų *pasiolka*, ka visus metus nebuva... Jis, supranti, blaivus – žmogus kaip žmogus. Pasigeria – žmonių su vaikais iš namų išveja, primuša. Ta jau pamata jį girtų, nieka nebelauk' – už vaikų ir neša kudašių. I tada jis visus kaimynus iškolioja, apdauža. Kas papuola: sutiks gatvej vaikų – vaikų primuš, moterį – moterį primuš, vyrų – vyrų primuš. Tai aš jį kai „pagydžiau“, jau buvau ištekėjus, Verute buva maža.

Dirba su Veras tėvu ant traktoria prikabinėtoju. Buva mada tokia – jeigu *palučke*, pas ką *nebud*

Paulina Žukaitė-Ponimaš su seserimi Emilija prie klubo Staroje Šumilovo k., Krasnojarsko sr.
Apie 1953–1954 m.

susimeta vyrai bendradarbiai išgert'. Vasaras laiki buva, lauke sėdžiam. Ten gi nesutemdava, tokia prietemėla būdava. Pasidarem staliukų – mana buva sumeistrautas, vietoj kėdžių kalades paliktas kelios buva. Jiem labai patikdava, sakydava – nu sugalvok tu man taip padaryt. Nu ir prisistate tas draugs. Kartu dirba, nu tai prašom sėst'. Vieną čierką išgėre, kitą čierką išgėre i pradėja ant visų pult'. Nu puola an mūsų muštis, ir viskas! Unt visų! Nu mes su ta Maša susitarem, nuvėjam milicininą pasikviest. Atėja tas milicininikas, nu kur aš, saka, jį dėsiu – jokias kameras nėra, jokia nieka. O tas milicininikas buva gerai girdėjęs ir apie jį, ir apie man' – kad galėč įkrėst. Nu ir saka, vyrai ti kaip vyrai, bet jūs, moterys, jį sutvarkykit. Darykit su juo ko norit, man jis teip įgrisa. Ir išėja. A tas puola, i Mašų iškolioja, i man' iškolioja, puol muštis, tik išmetam, vėl atalokia. Vaiks mieg, čia triukšmas didžiausias... Prilupem mes jį, išvilka vyrai jį pri namų, pagulde, palika. Mes suvėjam jau į gryčių, sėdžiam, šnekam, nepraėja gal ni pusvalandžia, pasišiūriu aš pro langų – tas unt pamata atsistojęs, par langų mum rūrą roda, kelnes nusimovęs. Įvėja gryčion ir puol ant mūsų, moterų, visokiais keiksmoždziais, kokie tiktais nēr pasauli, man' išdirba, išbuva visokiaisiais žodziais.

Aš jau nebesėdžiu. Stoviu. Galvoju, dabar ti bus, jau man verd. Vienąkart pastūmiau, kitąkart pastūmiau, užsimoja jis man' dėti. Vyrai jau nebesikiš. Kaip aš jį griebiau, kaip aš jį pakėlau, kaip aš jį trenkiau į žemę! Visi pašoka, a man' jau meškos

siuts. Ti aš jį nu tos žemes da kaip dėjau į duris! Durys atsidare, aš da paėmiau ir unt laiptų trečią kartą va šiteip va. Vasia parsiganda, griebe man' laikyti, kas ten man' besulaikys! Visi apipuola jau nebe jį, bet man' laika. O man' jau visų purta.

Rada vyrai kažkur *nasilkas*, padėja ant jų, nuneše pri tas jo gryčias, kur gyvena, i palika. Grįža tie vyrai i saka: „Dieve mana, iš kur pas tau tokios jėgos?“ Ti tadu tas atsipeikėjis nuvėja ant kontoros laiptų, pasėdėja. Ir paskui dinga i dinga i dinga, i niekas nežina, kur. A ja tėvus gyvena už kokių dviejų trijų šimtų kilometrų. Matai, kaip jis atsipekėja, gyvate, jis tada move ten, bet jau buva sudirbts taip, kad daugiau kaip metus gyde jį. Niekas nežinoja, ni kur.

Ti kaip sugrįža pas žmonų, nibi jis gėre, nibi jis nieka, jis buva šventus! Kaip šilkinis namuos, su šeima, su žmona, darbe. Ti kaip aš jį pamatčiau, nu, galvoju, dabar tai jis man kažko padarys... A jis lėkdava už penkių mētrų, kad mani pamatydava. Paskui po kiek laika aš tos žmonos klausiu – iš kur jis atsirada, viska. Žmona saka, ka jis nieka nesisaka, iš jo tėvų tik sužinojus, ka jis pas juos atsirada *strašnej vojny* [baisnis už karą]. A dabar nēr geresnia žmogaus už jį. „Ar jis žina, – sakau, – kas jį taip sudirba?“ „Nieka jis neatsimen,“ – saka žmona jo, Lusia. Sakau: „Jei-gu sužinotum, kas jį taip sudauže, ką tam žmogui pasakytum?“ Jin saka: „Aš ačiū pasakyčiau – išgyde.“ Aš sakau: „Tu gera labai moteris, Lusia... Čia gi mana darbs...“ Ir papasakojau, kaip buva,

Tremtiniai specialiu įrenginiu varo į baržą pabėgius. Jenisejaus upė, Porogo gyvenvietė, Krasnojarsko sr. Apie 1955 m.

kaip ką, kaip aš su juo atidariau dvejas duris i da ant laiptų pritrenkiau. „Tu ti tu, a jis, ka sužinos, ką pasakys?“ – klausiu. A jin man: „A jis man' pasake: jeigu žinočiau, kas man' pagyde, ti labai didelį ačiū pasakyčiau.“

Iš kur pas man' tiek jėgų? An gelžkelia padirbtum, bėgius panešiotum... Pinkias mergaičkas už viena gala, a aš viena – už kita gala. Ka tu būtum mačius, kokie mana *muskulai* buva – va šitokie va bumbulai.

Tos pačios rankos ir gėlytes siuvinėjo, ir vaikus sūpavo, ir bėgius nešiojo... Ši tragikomiška situacija visgi kažkuo patraukli – tuo nuoširdžiu pasipriešinimu blogiui, prisipažinimu. Moters dalia tremtyje ir šiaip karo, pokario laikais – atskira plati tema.

Pabaigti norėtusi tu, kad niekas neišdildė traukos Lietuvon. Toli gražu ne visada grįžimas į tėvynę buvo sklandus ir saldus. Tačiau noras sugrįžti – nenumaldomas.

Pasakoja Algirdas MARCINKEVIČIUS: Vaikystėje prie Ledjūrio mums, vaikams, Lietuva buvo pasakų šalis, kurioj tik karalaičių betruksta... 1955 metais, kai pradėjo leist tremtinius namo, mane paėmė į kariuomenę Sachalinan, į laivyną. Mama gavo leidimą važiuot į Lietuvą, o aš tarnavau povandeniniame laivyne su medikais. Atsirado tarp jų draugų. Trečius metus einant davė man atostogas už gerą tarnybą, nuvažiauvau į Lietuvą pas mamą, į Petrašiūnus. Pabuvęs

Lietuvoj, pradėjau kombinuoti, kaip išsigaut iš armijos anksčiau laiko. Vienas draugas medikas sako: „Alik (taip mane vadino), ką tau padaryt gero? Gal nori, pasiūsim mokyti į karinę medicinos akademiją Leningrade?“ Sakau: „Žinot, jeigu norit man gera padaryt, tai jūs mane kaip galima greičiau demobilizuokit namo.“

Klausydama šių žmonių, jų istorijų, galvojau, ar trumpinti jas, ar nenukrypstame nuo temos. Ir negalėjau sutrumpinti tos gyvos kalbėsenos. Išgyventos istorijos, jų vertinimas, formavo ne tik šių žmonių, bet ir mūsų, jų vaikų, būdą: prisitaikantį prie aplinkybių, kintantį ir išliekantį.

Parengė Eglė GUDONYTĖ

A WAY OF SURVIVING. PART 2

Eglė GUDONYTĖ

We continue our conversation with exiles to Siberia: Paulina Žukaite-Ponimaš (b. 1935), Algirdas Marcinkevičius (b. 1934) and Marija Makuškaitė-Pudlauskienė (b. 1928) about the manifestations of national culture in exile. We tried to look at the innate (national) culture not only as a way to stay Lithuanian, but also as a way to survive. The ability to create handicrafts, celebration traditions and mutual assistance not only brought back the daily life of the exiles, but also provided more delicious bites of bread, established necessary social ties, and moral, ethical and even certain features of the Lithuanian way of life helped them remain in the physical sense.

ATSIGRĘŽIMAI IŠ VIENKIEMIO. MAŽOSIOS BATAKIŲ ISTORIJOS. V D.

Egidijus GAIDAUSKAS

Buvau gal devintoje klasėje, kai susirinkę vyrai, vadovaujami meistrų Andrijausko ir Mauliaus, prie stebuklingai išlikusios Batakių varpinės pradėjo budavoti priestatą, turėjusį tapti nauja bažnyčia, mat statyti ant sudegusiosios kryžiaus plano pamatų valdžia leidimo nedavė. Darbininkai nuardė varpinės stogą, nuplėšė gontus ir suvertė juos palei zomatą. Tada atvažiavo kranas ir nukėlė varpą. Per ilgąją pertrauką visi, kas tik galėjo ir norėjo, bėgo jo pažiūrėti. Pajuodęs ir pažaliavęs varis su grubiomis geležinėmis sankabomis ir ažiūrine karūna stovėjo ant medinių sijų tartum didinga senovinė siena sulig mano ūgiu. Istorijos mokytojas Mačiulis, priklausęs ant vieno kelio, visai bandė perskaityti lotynišką užrašą, bet pavyko iššifruoti tik datą – 1626-iejį.¹

■ SIBIRS

Su smerčiu nepasipruovuosi. Negali pasirinkti gero oro, saulėtos popietės, sausų, išbrendamų ir pravažiuojamų kelių. Negali palaukti, kol praeis rudenio lietūs, žiemos speigai ar smarkus, akis lipinantis pustymas. Negali, ir viskas. Nesvarbu, kad kitiems nepatogu, kad *dvylektini keleivini* sugriuvo, kad ji, apsukusi ratą, šiandien nestabtelės prie geltonos Steponavičienės trobos, kur kažkada gyveno Rudbarzis, kad mūsų Pūkė, *pasibiegusi* birželio gale per Jonines, kaip tik dabar, *ant dynų*, turi *pasituriėti*.

Kai žinia *aplei diedynikes smerti* pasiekė mus, močiutė apsiverkė, atsisėdusi ant išklerusio krėsliuko sukalbėjo „Amžinatilsį“ ir pradėjo ruoštis *i pagraba*. Eiti tiesiai per Tamošines būtų mažiau nei pora kilometrų, bet sniego tiek ir tokio gilaus, kad vargu ar sugebėtume bent per Rinkiaus kalną persiirti. *Nevalna luokamytyt*. Ką darysi, reikės pėdinti aplinkui pro miestelį, Akstinus, Antegluonį. Iš viso apie aštuonis, gal devynis kilometrus. Tiesiai arčiau, bet aplinkui greičiau – *aisem i runda i gana!* Apsiliuobiam, pašeriam šunis, pavalgom *gruces* su vakarykščiu kugeliu, suplaunam mazginį ir *iškiuldinam sau*. Iš pradžių lyg ir nieko, tačiau jau netrukus ne brennam, o plaukte plaukiam. Kai ties Briužienike *ledva* gyvi išsimušam į pravalytą vieškelį, jau esam *vynuo plūdie* – šlapi kaip pelės. Bent jau aš, dar tik šeštus įpusėjęs, tai tikrai – jaučiu kaip prie nugaros limpa prakaitu permirkę *multininiai*, o prie kojų – trikotažiniai apatiniai, pravardžiuojami *skystgruobiais*. Po gero pusvalandžio pasiekiame Batakus ir įsiritinam į

pačtą, stovinčią *pakalnyn priūdo*, pasišildyti. *Statinis pečius* prikūrentas, kvepia medžiu, pašto ženklais ir naujametinėmis atvirutėmis, kurios vis dar kabo ant guminės virvelės už storo stiklo pertvaros: spindi raudonos Kremliaus žvaigždės, meškiukai muša būgnus, kiškučiai šoka rateliu aplink eglutę, krokodilas Gena traukia armoniką ir plačiai šypsosi man aštrių dantų pilnais nasrais. Už pertvaros matyti aukšta pašto viršininko Bartaševičiaus kakta. Taip, viršininkas patvirtina, *keleivines nebūšian* – *sugiuvus, musiet*. „Nu kan,– taria močiutė,– *i pagrabą ne i veselę, skubintys nereik, ale nepribūti sarmata*.“ Atsilabinam ir kulniuojam toliau iš *palengvas, kuoji už kuojas*. Žiūrėk, gal kas su *šlajums* arba su *mašinieie* pavys, *paviežys* gal. Batakių tvenkinys užšalęs ir baltai apsnigtas. Tyla. Tik *retsykeis šū kuoks suverven, sučiužen ledūs iššalusias lendres*. Kai už Kanclerio praeiname užtvanką, kur būta Mendelio malūno, kur seniai seniai kūmų vežime numiręs ką tik pakrikštytas vienas iš močiutės brolių, išgirstu aukštą pratisą garsą *tinnnnn'*. Kiek paėjus ir vėl, tik jau toliau – *tinnnnn'*. Klausosi ir močiutė, bet nieko negirdi: „Ai,– sako,– *musie leds šaltie pyšk...*“ Kiek patylėjusi: „Nu, *ale gal' ir tas varps dejū, Dievs žina*.“ *Varps!* Ne sykį apie jį esu girdėjęs. Aišku, jisai. Vargšas nelaimingas varpas. Ūmai man jo taip pagailsta, ten, giliai po ledu besikankinančio, taip pagailsta, net labiau nei mirusios *diedynikes*, kurią mačiau tik kartą ir beveik neatsime nu. Netrukus vieškelis pasuka kairėn į kalniuką, palei Baltuosius kryžius. Čia lyg palaidota kas, lyg kokie Lietuvos kareiviai ar nekaltai *numūcyti*. Močiutė sako, kad visa žemė yra žmonių kaulais nuklota. Kur tik kasi, ten kaulus rasi. Aš tikiu. Juk tikrai tiek daug žmonių Batakių parduotuvėje eilėje kartais grumdosi, stumdosi, klega, juokiasi, pykstasi ir bičiuliaujasi. Arba per Šventos Onos atlaidus – negali net į bažnyčią patekti ir turi

1 E. Gaidausko „Mažosios Batakių istorijos. Atsigręžimai iš vienkiemio“ ir batakikiškių pasakojimai pradėti skelbti žurnale „Liaudies kultūra“ 2017-aisiais, trečiajame, ketvirtajame ir šeštajame numeriuose, tęsinys – 2020 m. pirmajame „Būdo“ numeryje.

Mokytoja Stasė Stanaitienė su savo penktokais greta neišlikusių Batakių senamiesčio pastatų: Matyti Petro Lengvino namas, kur vėliau buvo parduotuvė, Bakšo restoranėlis. 1987 m. šie medinukai nugriauti, o jų vietoje pastatyti geltonų plytų mūriniai kultūros ir administraciniai namai. Fotografuota nuo buvusio pašto, iki karo – žydų Berkių namo pusės

kartu su daugeliu kitų lauke ant suolų, krėsluokų, sudegusios senosios bažnyčios *skadų* sėdėti, su visais zomatą nugulusiais *bagamazais i jųjų margums cackums*. Tikrai, kur jie visi pasidės, kai numirs?

Užkopiame ant kalniuko. Atsisuku – tolu moje storu sniego patalu užklota Šarpjaučio lanka, o už jos tarp medžių kyšo varpinės kryžius. Aplink jį, aptūpusios plačią kalvą, kėpsio trobos. Tykumoje virš daugybės stogų tarsi balti vilnoniai siūlai kyla dūmai. Visas miestelis šią akimirką atrodo jau amžiniams amžiams pririštas prie aukštų dangaus vartų. Ir tik mudu, du menki vaikai, laisvi sau laukų tuštybėje ant lygaus, traktorių pravalyto vieškelio. Mudviem dar tipenti ir tipenti. Priešais šmėžuoja šaltyje pasišiaušusios guobos, pakelėm, lyg dideliausi šieno *kupetei*, aukštu dantytu pylimu kyla suverstai *snygų majakai*, akinančiai spindi lygi it stalas begalybė, nubėganti iki pat Eidintų, Gerviečių, Traklaukio, Miciškės, Gembrių. Ir nieko daugiau toje baltumoje – anei žmogaus, anei gyvulio, anei paukščio.

Po pusvalandžio prieiname Akstinus. Ten toli, kur tamsuoja miškas, vadinamas Karališku, – močiutės tėviškė. „*Ve, tai ten Kairiukų gyvenims. Nieka čyst nelika. Anei budinku, anei kyma, anei suodniuka, nieka. Pustyni, vyna vieja pustyneli.*“ Žinau, kad ir *diedis Antans*, pas kurį dabar einame,

iš čia buvo į Šilutės kalėjimą, paskui į Sibirą išvežtas. Ten, toje šiaurėje, anglis kasė, ant šaltos žemės gulėjo, plaukus paliko, bet grįžo, vedė, vėl įsikūrė, užveisė bityną, šalia namų pasistatė naują klėtį ir gyveno sau su pačia, niekieno nieko neprąšdami. Kartais *diedis* atnešdavo mums medaus, kartais vaško *siūlbraukiui* ar *kiaušiams* marginti, o prieš senolio *smertį* ant *kuknes* stalo padėjo *buntuli* savo padirbdintų *švenstų* žvakių, suvyniotų į traškaus popieriaus *tūta*. Tai buvo didelė, kvapni, virpulį kelianti dovana. *Nevalna* buvo nepriimti. *Nevalna* net *piningą* siūlyti. *Puo pagraba* likusius žvakgalius močiutė suvyniojo ir padėjo *šiepas apačiuo* į *šupliedikę*, ten, kur batų *krebikie* kartu su josios *kuskikiams* gulėjo *diedes* iš lagerio penkiasdešimt ketvirtaisiais atsiųsti *paveikslai*.

Už Akstinų atsiveria erčia. Laukas lygus, kiek akys užmato. Pakilęs vėjas nuo Minkšpaučių, nuo Lomių, nuo Ruibiškės, nuo Kazbarynų ir Karapolės, kur paskutines savo dienas baigė *strujus* Augustas, žeria sniegą į veidą, kapoja akis, virina skruostus, lenda į burną. Gnybia taip, tarsi mus ūmai būtų pasivijęs Sibiro šaltis, ištrūkęs iš pačios *šiepas* apačios, iš pageltusio *paveikslų* popieriaus, iš *diedes atgalinia antraša*, iš negrabia ranka išvedžiotų rašalo kilpų antroje nuotraukos pusėje. Gerai, kad esame apsiavę *veilokais* – kojos

nors ir klaiposi leduotose žvyro duobėse, bet nešąla. Blausi žiemos saulė, lyg grobį pajutusios vilkės akis, tai spokso viršum tolimų Vilkduobės tankumynų, tai bėga visai šalia snieguotomis Bijotės miško viršūnėmis, žingsnis į žingsnį sekdamas mums iš paskos. Niekas nepralenkia su *šlajums*, nepravažiuoja jokia *mašinieli*. Esame tik du blausūs taškai toje bekraštėje bespalvėje begalybėje. Jaučiu, kaip mano kojos apsunksta, tarsi prie *veilokų* būtų pririšti ilgi, tąsūs vilnoniai siūlai, kurie kuo tolyn, tuo labyn lėtina ir lėtina mano žingsnį. Galiausiai močiutė paima mane *ant kupruos* ir paskutinius du kilometrus neša. Netrukus aš pirmas pamatau pusnyse įsmegusius gelsvus *diedes* avilius. Žinau, *bitis mygt daba. Ale pavasarie, saulikei diktei pašvytus, kelses.*

PARPYTI

Nubundu, pašoku, bėgu *par padlagą*, prie *butuka durių*, užkliūnu už *berniuka* – suskilusio medinio *įkabuoklia senuolia kerzams* nusiauti. Tas virsdamas garsiai subilda, aidas atsimuša nuo sienos, baltai *numalevuotas spintikes* ir aprūkusių *panierums* iškaltų lubų. Besidaužančia širdimi sustoju ant slenkščio, šlapias nuo *parpytes* miego, kuokštais sulipusiais plaukais. Kur visi? Pradarau *guonikes*. Laukas tvoksteli karščiu, saulėje sumirga Pakulinės lapai, žemai apačioje, it *gelžiniki gyvati*, sublykčioja Ūkis, o darže tarp *cviklių, ruopučių*, agurkų, pomidorų ir plačiai išsiklaipusių medetkų suūžia, sugaudžia visokiausia dūzgianti vabalija. Bet už visus labiausiai girdėti žiogai. Jie galbūt net ne darže, o ten, ganykloje, taip *diktei grajyj* sau antrapus upelio *grabikes*, ten, kur Pūkė. Taip, ji turėtų būti ten, toje, saulėtoje dobilų ir motiejukų pievoje. Pro medžių šakas bandau įžiūrėti jos tamsų siluetą. O šalia gyvulio turėtų būti ir kiti: močiutė, turbūt sėdinti dabar ant palaikio *kriesliuka* ir greitosiomis melžianti ramiai gromliuojantį gyvulį, Ramūnas, alksnio šaka vaikantis bimbalus, gylius ir aklius, Prunkus, kantriai tupintis po *kaštanu*, laukdamas kada ir jam *bliūdelin* patvoryje šliūktels pieno šlaką. Tačiau mano žvilgsnis nepajėgia prasimušti pro gyvą, neperregimą mirguliuojančių lapų sieną. Klevai, *tuopelei, ūsei*, alksniai, *yvas, šermukšnes*, laukinės vyšnios ir plačiai išsikėtojęs *kaštans* šnara sau nekrepdami jokio, anei jokiausio dėmesio į mane ir į mano augantį nerimą. Per lapų čiuzėjimą, vandens gurgenimą nieko negaliu girdėti: nei pieno čiurkšlių *čyršt, čykšt* į *palevuota viedra* kraštą, nei močiutės, sakančios *stel'* besimuistančiam gyvuliui, nei

Pūkės *lenciūgo* skimbčiojimo. Nieko. Tik žiogai ausyse svirpia vis garsyn ir garsyn.

O gal jų ten visai nėra? Gal jie visi kažkur išėjo aukštyn smėlėtu taku išnykusio kaimo pakraščiu palei žemuogyną? Gal jie pasuko link miestelin vedančio vieškelio arba priešingai – link klaidžiųjų Tamošinių, kur neužmatomas valdiškų cukrinių *runkulių* laukas. Arba per obelyną kapų linkui? Stoviu it suakmenėjęs. Žiogų svirpimas, kaitra ir šviesos mirgėjimas obelyje darosi nebeapkenčiami. Laikaisi įsikibęs geležinės įkaitusios *klemkas* ir nežinau, ar dabar bėgti greičiau iki kaimynės Motiejytienės, kuri serga ir jau kuris laikas guli savo didelėje, tuščioje lyg *aldija* troboje, ant girgždančios *suopkikes pri statinia pečiaus*, ar grįžti į patalą, susisukti į žalią Rozalijos *divuoną*, užsikloti ir *kensti, kensti*, kaip anąsyk, pasilindęs *puo gelžine luovike*, kenčiau, manydamas, kad į mūsų kiemą atvažiavo *ciguonai, katry jem i išsivež anims patikusi vaika a mergele*. Laimei, tada buvo tik senų skudurų supirkėjai. Tačiau dabar keistai tylu ir tuščia. Nematyti nei mūsų šunelio Džekio, nei katino Prunkaus. Netgi vištos, kurios visą laiką painiojasi po kojomis, net ir tos, lyg po žeme prasmegusios. O gal aš ne *parpytes* buvau prigulęs, dingteli, gal jau metai ar net keletas jų praėjo, kol aš miegojau. Prisimenu, kaip močiutė pasakojo, jog *kaži kuokia mergeli Adakave, a Liaudginūs, a Varlaukie, a Dugnūs, a kažikur ten, Dievs vyns žina, taip atsigulusi i paskui myguojusi, myguojusi daug dynū, daug mienesiu, daug metu, o kai atsikėlusi, tai tievus jau amžinatil's buves, vuo muotyna čyst pasenusi, ka jeu jyje juoses nepažinusi*.

Tą pačią akimirką išgirstu vienodą, ritmingą dzin dzin dzin dzin. Varpas! Ilgi, pratysi dūžiai ima plaukti nuo miestelio pusės virš laukų, medžių, pievų, ganyklų, virš šieno kupečių, gandrų *lizų* ir kyšančių pajuodavusiomis lentomis apkaltų trobų *statgalių*. Stoviu lyg ištiktas stabo. Ant tvoros *štikietų* sumautos *kanikės*, trilitriniai ir *palevuoti viedrai* ūmai susiūbuoja man akyse, sugaudžia ausyse ir krūtinėje, tarsi liepos kaitroje išsilydęs Batakių varpinės varis. Pagrabs! Muša tankiai ir negailestingai, taip, kad visi, kas miega, atsikeltų, kas eina ar dirba, stabtelėtų, nuleistų rankas, pakeltų žemėn nunarintas galvas, klausytųsi ir klausinėtų viens kito: „*Tai kan, daba, šendy kavuo?*“ O paskui: „*A, matai, matai, amžinatilsi...*“

Pro praviras duris iš butuko sklinda vakarinė šviesa. Ilgi medaus geltonumo pluoštai gula ant medinių, daugybės kojų nuzulintų, nutryptų lentų, šokinėja jomis lengvai, tarsi vargonininko Kačikauskio pirštai. Visa vakarinė trobos siena senolio nusagstyta įvairiaspalviais stikliukais,

kurie mirga, mainosi žaliai, raudonai, mėlynai, bėginėja ant *padlagos, durių*, parūdijusios *klemkos, ušoko* ir storų, bet jau kirvarpų suskylėtų *ranstų*. Sientarpiuos tarp sausų kiminų mažytėmis dailiomis krūvelėmis guli trandys. Palieti jas – ir aukso drugelių sparnų lengvumo dulkės prilimpa prie pirštų. Papūti – ir jos pasklinda ore, nusėsdamos ant blakstienų, viršugalvio, skruostų, rankų, drabužių. Akimirką pamirštu savo nerimą, gėriusi spalvomis, šviesa, saule, pamažu jusdamas kažkur iš paties paširdžio kylantį, visą kūną beužplūstantį džiaugsmą, kad matau ir girdžiu.

Netrukus su bemaž *lygmaliu viedru* įvirsta Ramūnas, pasirodo močiutė. Abu nustemba, kad aš jau iš savo aukšto *sieniko* išsiritęs. Sakausi girdėjęs varpą. „Nuje, amžinatisi,– taria močiutė,– *Selveni šendy kavuo. Ale tuoks vielūsts pagrabs, matai...*“ Selvenį atsimenu. Ten, ant Ančios kranto, didelis *kyms, vyšni, triuoba geltuonai malevuota, pečius*, prie kurio tupi jau pražilęs, bet dar *bajevs diedis*, durikes prasidaręs rūko *papijeruosa* ir sako man: „*Ugniki gera yr, matai, kaip šilt atata, ale čiu-pinieti juoses negalema i spjeuti i jen nevalna, vuo tai rupkes skūra prikibs. Kai myguoti ainu, tai jenja patalais užkluostau, užkamšau, užtapau, sakau,– gera būk, myguok, puo stuba nakti nevaikščiuk.*“ Tada pasisuka į mane ir tyliai juokiasi. O aš nesuprantu: *vieryti nevieryti*, – kaip taip ugnį patalais užklostyti?

„*Tai jau amžinatilsi kaimyneliui*“, – išgirstu po kurio laiko sakant močiutę, kai nuo kapų pusės atplaukia giesmė, pakaitomis traukiama moterų ir vyrų balsų: „... *Ir amžinoji šviesa jam tešviečia...*“ O man tokia laimė, kad nubudau. Kad visi *jeu susirinken*, kad *žlieje* tokia tyki, kad kirvarpos butuko sienoje taip palengva, taip neskubriai krebždina aukso smiltį. Ir kad žiogai taip *didei gražiai grajy sau*.

ŠIRŠĖS

Tuojau prie vasarinės šono, kur ant sienos per vasaras kabodavo kvapnūs dideli *kovny buntuliai*, augo langiuką užstojantis *kibišas*. Plačiašakis, plačialapis, dideliais mėlynais žiedais, aplink kuriuos lyg pašėlusios sukosi bitės. Visai šalia *kibiša* pūpsėjo paversta žvyro krūva. Žvyras geras, švarus, imtas dar prieš mano gimimą iš Ančios pakrantės maždaug ties ta vieta, kur keliukas nuo Selvenio trobesių pasileidęs žemyn ir, peršokęs sausros nusekintą upę, staiga pradingdavo tarp drėgnų, tankių, laumžirgiais nutūptų karklynų. Žvyro krūvoje, kuri buvo mano vaikystės didžioji

žaidimų vieta, nuolat rasdavavosi dailių gelsvašonių „laumės papų“ – juodų titnaginių gurvuolių, ir dvigeldžių kriauklių su viduje šviečiančiu baltu perlamutru. Įleidi vidun apvalų akmenuką – ir jau esi perlų žvejys, paguldai kriauklę į delną – ir jau sūpuojiesi laive ant bangų, užvoži žvyre išraustą duobelę – ir turi mažo kambarėlio stogą. To žvyro senolis buvo atsivežęs ne šiaip sau, o rimtam reikalui – *triuobuos i abelnai budinkų pamūrenkai*. Turėjo ir *cymanta* du dideliausius centnerinius maišus nusipirkęs – jie man augant pūpsėjo sukrauti daržinėje po *triuškių* nameliu, šalia vokiškos ažuolinės pūstašonės silkių statinės, kurioje šieno *lize* nuolat baltavo pelenų pripiltas ir *plestelynu* užlipintas *padielys*. Nejudinamas cementas pamažu kietėjo, akmenėjo, kristalizavosi, kol galiausiai virto vientisu nepajudinamu melsvu dinozaurišku kiaušiniu. O ir žvyras, laimingai išvengęs *cymantinių* pančių, metai iš metų smego gilyn, apauginėjo iš pradžių ugniažolėmis, paskui kalakutžolėmis, trauklapiais, nariuotais asiūkliais, šunramulėmis, o pačiais tolimiausiai pakraščias, ten, kur vasarinės pasienyje žirgošo sustatyti pajudę žaginiai, – vėjyje virpančiomis žalzgano mis gegutės ašaromis. Nepaisant to, žvyro dar ilgai pakako ir man, ir mano trims pusbroliams, dažnai vasarojusiems pas močiutę, ir net širšėms, kurios, priešingai nei bitės, rytais tūpdavo ne ant kvepiančių *kibiša* žiedų, bet tarp vėsių geltonų akmenukų, žarstydamo smilteles savo tvirtomis mažomis kojytėmis, kažką uostinėdavo, rakinėdavo, rankiodavo, įlįsdamos net į mūsų dviejų spindžių didumo žaislinį ekskavatorių, o tada susyk, lyg koku paslaptingu akmenėlių nektaru nešinos, kildavo savo kūlio pastogėje linkui. Tačiau tas kūlys buvo ne gražiai gelsvas kaip žvyras, o pilkai mėlynas, visai kaip sukietėjęs *cymants* daržinėje. Ramūnas žinovo balsu man išaiškino, kad širšės, kaip ir žmonės mieste, stato *numus diktus, cymantinius*, tad jei ne tie nelemti, niekam nereikalingi pilki maišai, tai ir tų sparnuotų *velniargių*, kaip sakydavo močiutė, pas mus nebūtų. Nuėję daržinėn, kiek pajėgdami apkrovėm pilkąjį neišsiritusį dinozauriuką šieną, kad nemalonūs vabzdžiai nebeturėtų *materijuola sava budinkams i tudie išsidangentų kur nuots tuoliaus*, gal pas Trepą, šiomet kaip tik betonuojantį takelį aplink *šulinę*, arba Petraitį, kuris neseniai ant buvusio Kliunkės gyvenimo pradėjo rėsti naujus trobesius.

Vasarinė, dažniau vadinama *triuobike*, buvo pastatyta iš to, kas atliko iš nugriautų senųjų *numų* šiaurinio galo. Nedidukė, bet su lange liu, be *pamūrenkas*, bet su vėsia asla, po kurią mėgdavo linksmi kartu žaisti vakarinės saulės

Batakių ir aplinkinių kaimų vyrai. Sėdi su skrybėle žydas Šemškis, laikęs miestelio centre karčiamą, toliau kairėje: viršaitis Pranciškus Rimkus, ūkininkas Jonas Mikelaitys iš Čiuteikių, apačioje be kepurės guli miestelio kriaučius Knyzleris, dailiai siuęs, anot jį prisimenančio Stasio Remeikio (94 m.), *kuostymus i putriukus* ir vis mėgęs traukti dainą „*Tarp krūmelių tarp žaliųjų mergeli ūgava...*“

ir duonkepčio *pečiaus* ugnies atšvaitai, klydinėti skruzdėlės, vorai, saulėkaitoje sparnus skliaustyti margi drugiai, siausti įkyrios musės ir prietemoje gailiai zirzenti nuo Ūkio šaltenių pakilę *varmai*. Viduje, palei viengubą langelį, stovėjo grubiai sukaltas stalas, iš vienos pusės paremtas sena *langinyčia*, iš kitos apstatytas išklerusiais *siūlais* ir *kriesliukais* be atlošų. Vasarinės sienų karkasas, apmuštas šerpetotu viengubo pjovimo *pieru*, viduje buvo nukabinėtas visokiais, daugiausia moteriškos buities, padargais: *ryzeliais*, rėčiais, sūrmaišiais, mazgotėmis, *rundeliukais*, *palevuotums i blikinims kuortikioms*, murdekliais, pintais gurbšiukais ir įjuodusio medžio vaikščiukais, visokiems *zgrebnims babakiukams*. Žiemomis *triuobiki* – liūdna, pajuodusi, giliai įsmegusi neišbrendamose pusnyse, pamiršta ir bemaž nenaudojama, aplankoma tik smalsios baltakailės šermuonėlių šeimos, *įsitaisiusiuos žiemavoti* daržinėje kažkur ant *bertainio*. Bet *neilg trukus*, dar nespėjus *atsikveišieti* nuo ūmai užtelėjusios vasarinės žalumos ir šilimos, mūsų *kuknie* nuo verdamų jovalų imdavo darytis taip nepakeliamai karšta, kad puodai, storapilviai *špižiniai* katilai

ir *viedrai su visums rinkioms nuorens nenuorens* keliaudavo į vėsesnę, *ciuongų* gairinamą *triuobikę*. Na ir mes, *žmuonis*, nuolankiai tipendavome jiems iš paskos su savo *mazginiais*, *tuorielkums*, *videlčiais* ir nukramtytais aliuminiais šaukštais. Vasarinės durys per dienas plačiai atvertos, prisegtos prie sienos nučiupinētu *gelžiniu klemeriuku*. Durų angoje kabantis iš didelių gabalų susiūtas *merlinis skurlis* nuo visokios vidun besiveržiančios vabalijos mažai gelbėdavo. Musės įkyrios, prieš lietų skaudžiai kandančios, pranerdavo pro širmos apačią, praropodavo *ušoko* briaunomis, pralįsdavo tarp lentų ir išklerusių *zovieckų*, vargšės, net nenutuokdamos, kokie *kapkanai* jų laukia viduje: keletas lipnių musgaudžių, senolio iš *mu-piedas* guminės kameros padirbdintas muštukas ir garuojantis, burbuliuojantis klastingas jovalo akivaras. Su mūsų antplūdžiu, padedant visam pulkui kampuose tupinčių vorų, dar šiaip ne taip dorojomės, bet širšės, kurios užuodusios verdamą *vašuokšlių murmuliuodę* tiesiog pašėldavo, buvo tikrai didelė, bemaž neįveikiama nelaimė. Su jomis, lendančiomis į uogienę, pasukų medų, cukrų *šupliedikie*, *šiepikę*, kur suslėpti ilgyniai,

palendricas ir visokiausi sūrgaliai, netgi į puodą su *gruce* arba *leistyne*, nežinojome, ką daryti.

Senolis širšių kūliukus, žiūrėk, per keletą sausų dienų susuktus tai daržinėje ant *gontų*, tai ant *viškų* pritaisytus prie *kazilo*, tai ant *griedų* pačioje *gievelia* viršūnėje *primūruotus*, pasistatęs *kuoptas*, nupjauzdavo dideliu, dišliumi vadinamu peiliu, sukrėsdavo maišan, o tada visą tą nelaimingųjų padermę įmesdavo į ugnį kur nors už daržinės galo Priūduose. Tačiau jau metai, kai senolio nebėra. Nuengta širšių giminė atgijusi, suklestėjusi, o vasaros viduryje, apie Onines, ėmusi karaliauti kieme ir *triuobikėje*. Liepos viduryje, kai tolimas bažnyčios varpas vos ne vos prasimušdamas pro širšių dūzgamą ir žiogų *grajijimą* visas gyvas dūšias *puonevale* šaukė į atlaidus, pilkas kūlys pastogėje dūzgė vis garsyn ir garsyn, augo vis didyn ir didyn, panašėdamas į keistą, dar niekieno neregėtą varpą, skelbiantį vabalų pergalę prieš visus budeliškus žmonių *įkabuoklius* ir pragariskąją jų ugnį.

Oninės praėjo kaip visad gražiai ir trunkiai. Liepos kaitroje alpo vyšnios, Priūduose taškėsi švyliai, karščio pakirstos į vagas nuolankiai gulė balandos ir žliūgės. O miestelyje vyrai *puo šlipsais* ir moterys baltomis skepetikėmis labinosi vienas su kitu, grūdosi aplink medinę varpinę, dabar atstojančią bažnyčią, klupo, meldėsi ir giedojo, nepaisydami nematytų volgomis atvykusių žmonių, zujančių, šmirinėjančių antrapus *zuomata*. Galiausiai *puo viskam* iš atlaidų visi traukė būriais dulkėtu vieškeliu, nešini glėbiais *bagamazų* turguje pirktų saldainių: kas vaikams, kas anūkams, kas sau. Nešiausi ir aš. Parėjau, pasidėjau savo lobį ant vasarinės stalo ir nukūriau žaisti čia pat ant žvyro krūvos.

O kad būtų regėjusi šventa Ona, su koku įniršiu ir su kokia neregėta *atuoga* širšės puolė tas grakščias, į vyniojamo spalvoto popieriaus tūtas įsuktas kumpas *lazas*, blizgančias ledines pypkes, geltonas, raudonas, žalias žuvytes, permatomus gaidelius, voveraites, grybukus, kokių negausi jokioje – nei Skaudvilės, nei Tauragės – krautuvėje, netgi iš *puo pačiuos šliuobankas!* O kur dar visokie įmantriai susukti beigeliai, *barankas*, cukrinukai, riokasai, kurkulai iš spalvotos želė... Širšės skraidė žemyn aukštyn, dūzgė, vartėsi kūliais, ragavo, puotavo, šventė savo vabališkus atlaidus vidury dienos, pačiame žibančios vasaros zenite, jau nekreipdamos dėmesio į nieką aplinkui. Tik močiutė, netikėtai pasirodžiusi ir nutvėrusi šlapią sūrmaišį, vargais negalais sugebėjo atkarliauti mano taip nepadairiai paliktus *skanskuonius*.

Tupime mudu su Ramūnu ant pačios žvyro viršūnės. Duobė juoda, tokio gylio, kokią tik pajėgėme išrausti šitoje akmenuotoje žemėje. Sustingęs širšės kūnelis įdėtas į raudoną tuščia-vidurę plastmasinę kaladėlę. Vabzdį, vakar kritusį nelygioje kovoje, aptikome ant *triuobikes* aslos po stalu: juodos, didelės, įkypos akys, rainuotas, stamantrus, šiurkščiu pūku padengtas pilvas, juodas, smailus, blizgantis gyls, siauri, *klietkikiūms* sudalyti permatomi sparnai. „Ji nekalta širše gimusi“, – tvaksi man galvoje. Ramūnas, kietai sučiaupęs plonas lūpas, paima kaladėlę, užvožia trauklapiu, uždeda ant dviejų lygiagrečių vilnonių siūlų ir lėtai lėtai, pats sau tūtuodamas, leidžia į duobės tamsą. Visai panašiai kaip praeitą rudenį vyrai leido senolį. Didelis gumulas gniaužia man gerklę. Lyg būtų joje *priklei* įstrigęs lipnus *bagamaziškas skanskuonis*. *Pamislyk*, juk tas nekaltas vabalas žuvo *par muni*. Nuskinu melsvažiedę kibišo galvelę ir paguldau ant šviežio kapo – *selsiekes sau širšieliki*.

Atlėgus vasaros karščiams, pakilę rudenio vėjai nudrėskė pilkąjį širšių kūlį. Stovėdamas šiltai prikūrentoje troboje, prisiskleidęs baltas *gardinkas*, stebėjau, kaip tuščias ir bebalsis širšių karalijos varpas kartu su nubyrėjusiomis *kibišų galvenikėmis* ritinėjosi *pašiūtres* pasienyje, kol užėję šalti lietūs pamažu jį sulygino su žeme. Netrukus ėmė kristi pirmosioms snaigės. Gruodui sukausčius ištryptą, per mėšlavežį it peiliais aštriais tekiniiais suraižytą kiemą, trumpos dienos prieblandoje vis dar regėjau, o gal tik vaizdavausi Priūdų tamson nubėgančiuos tyruos išvelgiantis, mažytį baltą kapo kauburėlį ant žvyro krūvos, šalia vienišos, nulaužtu *štikietu* užremtos vasarinės.

LOOKING BACK FROM THE HOMESTEAD. SHORT STORIES FROM BATAKIAI. PART V

Egidijus GAIDAUSKAS

E. Gaidauskas' (b.1971) essays are based on his childhood experiences: a child's consciousness reflecting the folk imagination that has been preserved in a remote homestead, an environment of conservative traditions and the peasant lifestyle. The three texts are connected by the well-known legend in the surrounding of Batakiai (Tauragė d.) on a sunken church bell. Childhood experiences are intertwined with family stories, turning back to a period that was traumatic for the nation: the post-war, Siberian exile. The author also considers sensing nature as being important, and in the Soviet era the tradition of the town's Catholic Feast of St. Ona had not died.

SAVAS PASAULIS UŽ SIENOS. IŠVYKOS IR SUSITIKIMAI GARDINO ŽEMĖJE

Lina LEPARSKIENĖ

Šis pasakojimas skirtas Gardino žemei, tiksliau, tai jos daliai, kuri patenka į Varanavo ir Lydos rajonus. 2019 m. teko dalyvauti ekspedicijoje, kurioje bendradarbiauome su Lydos rajono Kultūros ir tautodailės centro (toliau – Lydos amatų centro) Amatų ir tradicinės kultūros skyriaus¹ darbuotojais. Tąkart aplankėme kelias dešimtis kaimų, rinkome etnografinę medžiagą apie tradicinę namų puošybą bei audimą. Surinkta medžiaga atiteks Rykantuose (Trakų raj.) įrengtų medžio dirbtuvių meistrams bei tradicinio audimo dirbtuvėms Lydoje. Ekspedicija turėjo ir kitą tikslą – atrasti vietas ir papasakoti apie jas plačiau, taip skatinant aplankyti Vilnijos ir artimosios Baltarusijos kaimo vietas, nedidelius miestelius, bendro kultūrinio paveldo objektus.²

Šį kartą dalinuosi pirmosios ekspedicijos dienos įspūdžiais bei pokalbiu su profesionaliu audėju iš Lydos Jevgenijumi Markėvičiumi (Евгений Маркевич), kuriam audimas nuo 12 metų tapo neatsiejama gyvenimo dalimi.

■ BENEKAINYS. BALTINĖNAI

Pervaziavęs Lietuvos–Baltarusijos sieną ties Šalčininkais, patenki į Benekainių (blr. *Беняконі*, lenk. *Bieniakonie*) miestelį. Jis išaugęs abipus Vilniaus–Lydos trakto, pusiaukelėje tarp šių miestų. Atvykus žvilgsnis išsyk užkliūva už kairėje pusėje iškilusių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios bokštų. Pirmoji bažnyčia čia buvo pastatyta XVII a. pradžioje, jos fundatorius – grafas Jonas Čaplinskis. Paskutinė medinė šventovė, kurios nuotraukų dar galima atrasti internete, buvo liaudiškojo baroko stiliaus, o dabartinė – jau XX a. pradžios neo-barokinis kūrinys. Šalia bažnyčios esančios erdvės jaukumą ardo pamėkliškas sovietinis fabriko pastatas, kuris, pasak kalbintų žmonių, buvo pastatytas buvusios turgaus aikštės vietoje.

Bažnyčią radome užrakintą, iš kaimynystėje, klebonijos pastate, gyvenančių žmonių sužinojome, kad kunigas išvykęs, bet galime pasidairyti. Netoliese laisvėje ir aptvaruose vaikštinėjo povai, kitokie matytų ir nematytų veislių paukščiai. Pagalvojau, kad Benekainius ir atsiminsiu su rojais paukščiais prie klebonijos... Tokie paukščiai turbūt vaikštinėjo ir po netoliese esantį grafo Lauryno Putkamerio (*Wawrzyniec Puttkamer*) dvarą Baltininkuose (*Больтеники, Волциеники*). O čia pat, Benekainių bažnyčios šventoriuje, – kuklus 1863 m. mirusios jo žmonos Marijos kapas.

1 Ru. Отдел ремёсел и традиционной культуры Государственного учреждения „Лидский районный центр культуры и народного творчества“.

2 Šį straipsnį iš dalies finansavo Europos Sąjunga. Už jo turinį atsako tik autorius, jokiais aplinkybėmis negali būti teigiama, kad straipsnis atspindi ES poziciją.

Ne iš karto susivokiau, kad tai ne šiaip Marija, o Adomo Mickevičiaus mylimoji Marilė Ieva Vereščekaitė. Antkapiniuose paminkluose – ir kitų bažnyčios paunksmėje palaidotų žmonių vardai: prieš šimtmetį gyvenęs Benekainių klebonas buvo lietuvis Jonas Stragas... Klausiu savęs, kodėl prie Marijos kapo sustojau trumpiau nei prie šio kunigo, juk jai skirti A. Mickevičiaus sonetai paauglystėje ugdė „tikrosios meilės“ ilgesį? Jau sugrįžusi patikrinau enciklopedijas lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbomis. „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ randu kelis lakoniškus istorinius faktus apie LDK laikais čia buvusį dvarą, traukinių stotį (kuri išties puiki) ir pastraipą apie lietuvių veiklą. Marilės kapas neminimas. Internetu taip pat seklu. Bandau save paguosti, kad turbūt ne vien mano kultūriniame žemėlapyje Benekainių nėra, bet vėliau išgirstu, kad viena Trakų politikė lenkė, kirtusi Baltarusijos sieną, visuomet stabteli prie Marilės amžinojo poilsio vietos ir sukalba maldą...

Keliaudama plačiais, gerai prižiūrimais Baltarusijos žvyrkeliais iki Lydos, nuolat bandžiau atrasti ryšį su šia žeme. Jos vietovardžiai skamba lietuviškai, dėl to jaučiausi sava. Kaimuose bendravome su žmonėmis, kalbančiais vietine tarme, kurią atpažįstu kaip gudišką. Paklausti, kokios jie tautybės, žmonės sakė esantys lenkai, katalikai. Tą patvirtino ir Benekainyse kalbinta moteris: su ja kalbėjomės lenkiškai su rusiškų žodžių intarpais. Sutrinku, nes man nepavyksta susieti mūsų Vilnijos lenkų su čionykščiais, nors sąsajos tarsi ir aiškios. Negi taip veikia sienos faktorius? Matyt, ne tik siena, bet ir menkos žinios apie čia ir dabar gyvenančius mums artimo krašto žmones. Taip pat ir lietuviškojo tautinio pasakojimo kodas,

Benekainių bažnyčia ir parapijos namai. 2019 m.

Marilės kapas Benekainių bažnyčios šventoriuje. 2019 m.

kuris manęs nesulaiko prie Marilės kapo, o išsyk nukreipia į lietuviškąją Pelesos salą ar Naugarduką, kur Adomas Mickevičius buvo apgyvendinęs išdidžiąją Gražiną. Tas kodas verčia graudentis dėl kaimų, kuriuose tarsi visai neseniai kalbėta lietuviškai. Kita vertus, norisi žvelgti į šį kraštą be išankstinių lūkesčių, baimių ir gaudulio. Juolab kad čia dar galima atrasti daugybę maloniai stebinančių dalykų.

Benekainyse (oficialiai jie dabar vadinami *agrogorodoku*) ieškojome čionykščio gyventojų, su kuriuo galėčiau pasikalbėti. Toks būdas užmegzti ryšį su vietomis visuomet praverčia. Nusiziūrėjau seną pastatą prie pat gatvės, kuria kasdien pralekia tūkstančiai automobilių, – keliautojai po ilgų pasienyje praleistų valandų nebeturi ūpo žvalgytis po kuklų miestelį. Bet pasibeldus į duris atrodė, tarsi jas atvėrusi moteris mūsų jau būtų laukusi. Ji iš karto pradėjo pasakoti savo namo istoriją: čia būta karčiamos, vietos, kur pravažiuojantieji keitė arklius. Viename lenkiškame interneto portale (*Magazyn Wileński*) randu Halinos Turkievič (*Halina Turkiewicz*) pateiktą liaudišką Benekainių (*Beniakonie*) pavadinimo etimologiją: neva čia pasibaidę Beniaus arkliai (lenk. *konie Benia*). O kalbinama močiutė rodė senosios karčiamos siją (ji tarė – *bėlki*), kurias išsaugojo remontuodama namus.

Buvusi Benekainių karčiama. 2019 m.

Baltininkų dvaro sodyba. Vaizdas nuo parko į XIX a. pab. Tado Rostvorovskio projektuotus neogotikinius rūmus. 2019 m.

Ši moteris gimė 1922 m. Kiemeliškėse – kaime netoli Šalčininkų. Ten jos tėvai dirbo pasponus, o ji vaikystėje sekmadieniais eidavo į Benekainių bažnyčią (tai buvo jų parapija): iš pradžių per mišką, po to perbrisdavo Šalčios upelį. Ji šiame miestelyje ir mokėsi, po to – apsigyveno. Iš jos išgirdome, kad bolševikai sunaikino bažnyčios vargonus, kurie kadaise buvo tokie pat puikūs, kaip Gardino.

Vietinio žmogaus pasakojimą apie tai, kaip katalikai sovietmečiu stengėsi atgauti valdžios atimtą bažnyčią, 1988 m. užrašė Vilniuje gimęs ir Padvariškėse (kaimelis prie Benekainių, blr. *Падварышкі*; lenk. *Podwaryszki*) iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos gyvenęs lenkų viduramžių istorijos žinovas ir numizmatas Ričardas Kiersnovskis (*Ryszard Kiersnowski*)³. Jo kalbintas pašnekovas teigė, kad tikintiesiems šventovė buvo sugrąžinta tik *perestrojkos* metu, bet dar kurį laiką jiems neatidavė bažnyčios raktų, todėl žmonės meldavosi prie uždarytų durų, tarsi per Velyknaktį. O kai tik galėjo patekti į vidų, taip džiaugėsi, kad nepabūgę nė dvidešimties laipsnių šalčio, puolė tvarkyti išsiilgtus Dievo namus.

Pavažiavus kelis kilometrus pietų kryptimi link Rodūnės, sustojame jau minėtame Baltinėnų dvare (kitas lietuviškas šio vietovardžio variantas – Balčininkai), kuris grafams Putkameriams priklausė nuo XIX a. pradžios iki 1939 m. Išlikę nemažai dvaro pastatų, o romantiškas kraštovaizdžio parkas primena čia Marilės ir Adomo patirtą meilės istoriją, suliepsnojusią jau Marilei ištekėjus už Lauryno Putkamerio, kuris išmintingai atlaikė pirmais santuokos metais šiuose namuose ir šeimoje vykusią jausmų dramą, – jos atspindžiai įamžinti A. Mickevičiaus kūriniuose. Vėliau Laurynas su Marile susilaukė trijų vaikų. L. Putkameris mirė 1856 m. ir buvo palaidotas sovietmečiu sunaikintose evangelikų liuteronų kapinėse Vilniuje, ant Tauro kalno.

Parką kūrė ir daugiausia juo rūpinosi judviejų sūnus Stanislovas, o dabar jį tvarko vietinis žemės ūkio kooperatyvas „Elit-Agro“ (neseniai visi buvę kolūkiai virto kooperatyvais). Šis istorinis parkas prižiūrimas sėkmingiau nei mūsų garsieji parkai, kuriuose naikinamas bet koks ryšys su istorinio kraštovaizdžio perduodama kultūrine atmintimi. Tiesa, ir Baltarusijoje parkų pasakojimus apkartina keisti (bet pataisomi) sprendimai: tarkim, medžių kamienų ar akmenų dažymas kalkėmis. Baltinėnuose dar palyginti nedaug tokių pavyzdžių.

Buvusios Baltininkų dvaro arklidės. 2019 m.

„Marilės alėja“ Baltininkų dvaro parke. 2019 m.

Adomo ir Marilės „Meilės akmuo“ Gojaus miškelyje. 2019 m.

Napoleono Ordos piešinyje pavaizduota medinė A. Mickevičiaus epochos dvaro sodyba neišliko, tačiau XIX a. pabaigoje Marilės ir Lauryno anūko (taip pat Lauryno) pastatyti neogotikiniai rūmai neblogai atlaikė XX a. pervartas. Dabar čia veikia biblioteka su muziejėliu, prieš tai buvo kolūkio (iš pradžių pavadinto A. Mickevičiaus, o vėliau – J. Gagarino vardu) kontora, išlikę tų laikų detalės savitai dera su Putkamerių anglišių koklių krosnimis ir gražiais laiptais. Kitaip tariant, šis pastatas – trijų amžių įvykių liudytojas. Iš XXI-ojo – keista altana, stovinti dvaro kieme iš parko pusės. Pasirodo, tai 2019 m. čia filmuoto serialo „Vangelija“ apie aklą XX a. serbų aiškiaregę Vangą dekoracija. Filmavimo metu Putkamerių rūmai trumpam buvo virtę aklųjų mokykla, o filmo kūrimas vietos gyventojams tapo dideliu įvykiu.

Bibliotekininkė patarė pavažiuoti kiek šiauriau, už tvenkinio, kur yra Gojumi vadinamas miškelis. Čia A. Mickevičiaus ir Marilės susitikimų vieta ir ją menantis meilės akmuo su neva Adomo išgremžtu kryželiu. Vėl stebiuosi, kodėl manęs niekada netraukė aplankyti šios vaizduotėje regėtos vietos, ir džiaugiuosi šiame „užsienyje“ atradusi sau svarbius dalykus.

AUDĖJAS JEVGENIJUS

Kitas atradimas – pažintis su audėju Jevgenijumi Markėvičiumi, kuris Gardino krašto kaimo kultūrą atrado domėdamasis tradiciniu audimu. Kaip ir Lietuvoje, Baltarusijos valdžia prieš keletą metų pradėjo remti regionų kultūrą, prezidento nurodymu pradėti steigti tradicinių amatų centrai. Toks centras įsikūrė ir Lydos mieste, ir jau antrąją jo veiklos dieną aštuoniolikmetis Jevgenijus užsuko pasiteirauti, ar jie turį austi mokantį žmogų. Tokio meistro centrui kaip tik trūko, todėl laisvalaikiu jis pradėjo čia darbuotis. Vėliau vaikas įgijo akušerio specialybę, ir jau daug metų vieną vakarą jam tenka priimti gimdymą, o kitą – austi. Audimu tradicinėmis staklėmis jis susidomėjo būdamas 12-os ir išmoko šio amato iš kaimo močiūčių. Po to, pats eksperimentuodamas, tarsi iš naujo atrado šio tūkstantmečius gyvavusio amato subtilybes. Kartu su amatų centro darbuotojais keliaudamas po Lydos ir Varanavo rajono kaimus, jis susipažino ir su Pelesos krašto lietuvių audėjais. Lauko tyrimų patirtis pavirtino nuojautą, kad šio regiono audimo raštai skiriasi nuo vyraujančių kitose vietovėse. Baltarusijos audiniams būdingi margi raštai, ryškios spalvos, o Lydos krašte vyrauja Dzūkijai itin artima spalvų gama. Jevgenijus

Jevgenijus Markėvičius. 2019 m.

su bičiuliais siekia atkurti ir čionykštės kultūros savitumą parodančius etnokultūrinius kostiumus⁴.

Kas Tavo gyvenime nutiko, kad pradėjai austi?

Močiutės dažnai pasakodavo, kaip ausdavo, ir man tai buvo labai įdomu, nors staklių dar nebuvau matęs. Kartą mokyklos darbų mokytojas pažadėjo parašyti gerą pažymį tam, kas suras ir atveš jam senovines audimo stakles. Pagalvojau, kad turiu plačią giminę, gal kur nors jas atrasiu. Nuvažiavau pas močiutę iš mamos pusės, gyvenančią Naugarduko apylinkėse, ir sužinojau, kad iki vestuvių ji ausdavusi pas savo seserį, kurios namai sudegė kartu su daiktais, audė ir gyvendama pas anytą, bet staklės, deja, neišliko. Tuomet susiradau tetą, dirbusią kultūros klubo vedėja, rinkusią ir tautosaką. Klausiu: „Teta Valia, ar turi stakles?“ O ji sako: „Taigi jūsų giminaitė turi, net neišardytas.“ Teta turėjo omenyje senelio seserį, su kuria aš puikiai sutariu. Lipome į jos namo palėpę (buvo šalta, vasaris), ir ji atidavė man kažkokias staklių dalis... Interneto tuo metu dar nelabai buvo, tik enciklopedijose galėjau pasiskaityti, kaip tos staklės veikia. Kažkokiame filme pamačiau, kaip audžiama – na, ir užsidegiau! Pasidarė gaila stakles atiduoti mokyklai. Atsimenu,

4 Jevgenijų kalbinau rusų kalba. Dėkoju dr. Vytautui Tumėnui, kad padėjo suprasti ir išversti kai kurias sąvokas, nors ir jį kai kurie dalykai nustebino. Pavyzdžiui raštų „daugkartinės atminties“ išsaugojimo ir pritaikymo būdai.

pirmasis iššūkis buvo suprasti, kaip tos nytytys skečiasi. Močiutė pasakojo, kad jos pražiodomos nymynus pakojus, bet niekas negalėjo paaiškinti, kaip visa tai veikia, kas ir kur prie tų pakojų rišama.

Tai ėmeisi išrasti doiratį?

Panašiai. Tada ir siūlų jau niekas neturėjo, tad teko pačiam išmokti verpti verpstuku. Čia, arčiau Lydos (на Лидчине), moterys verpdavo rateliais. O Naugarduko žemėse (на Новогрудчине), kur mano senelės kaimas, po senovei sukdamo verpstuką. Mano prosenelė turėjo ir ratelį, tai trys seserys verpė kaip kuriai patogiau. Mano močiutė verpė verpstuku greitai ir sukriai, mokėjo nepersukti to siūlo... Ji buvo sukaupusi neįtikėtinas lino atsargas, kurias pradėjau verpti aš... Kai jau turėjau pakankamą kiekį audimui, siūlus išbalinau ir kibau į darbą: pradėjau austi pirmąjį rankšluostį! Iš pradžių niekur nepavyko gauti šaudyklės, tad audžiau su verpstuko pagaliuku. Vėliau viso kaimo moterys padėjo man tos šaudyklės ieškoti, bet radome tik kitame kaime, – tada jau buvo lengviau. Šaudyklės ieškojo moterys ir mano tėvo giminėje, prie Lietuvos sienos, Gerainiuose. Galiausiai gavau net penkias!

Mano pirmieji rankšluostėliai buvo baisūs, išausti iš kraupiai suverptų siūlų. Ne rankšluostis, o tinklelis gavosi. Nepaisant to, labai didžiavausi – rodžiau bobutėms, o jos gyrė, nenorėdamos manęs liūdinti, ir besistebėdamos, kad vaikas tokio dalyko imasi.

Ar pameni, kaip tada jauteisi, kas Tave patraukė? Pasakojimai ar pats procesas?

Tiesiog užsikrėčiau eiline pamišėliška idėja, ir ilgam. Kai būdamas 12-os pradėjau austi, tai iki šiol nesustojau. Kur tik gyvenu, namuose stovi staklės. Pilnas butas rankdarbių, rengiu ir parodas... Vaikystėje per atostogas nuvažiavau pas vieną ar kitą močiutę į kaimą, ir leisdavau dienas ausdamas. Kaimynės man atiduodavo siūlus, ir pats jiems taupiau pinigų, nes tėvai neduodavo, sakydavo, kad niekais užsiimu. Todėl dažnai verpdavau slapčia, kol tėvai būdavo darbuose. Dar turguje pirkdavau storus mezgimo siūlus, audimui juos išsukdavau – išskirdavau į dvi dalis – ir suvyniodavau į rites. Ir megztinius ardydavau...

Sakai, kad tėvai nesuprato, o močiutė?

Ir ji nepritarė mano veiklai, sakė: „Kam tau šitas sunkus darbas?“ Mat jai audimas siejosi su nemaloniais prisiminimais: jaunystėje po sunkių darbų kolūkyje dar tekdavo namuose iki išnaktų austi. Tiesa, tėvas su močiute dar užmesdavo akį,

kuo aš čia užsiimu, o mamai rankdarbiai apskritai tolina sritis... Kai per vienas atostogas man pagaliau leido atsinešti stakles į kambarį, tai buvo džiaugsmo! Tai dirbau! Sekmadieniais ir švenčių dienomis, žinoma, austi nebuvo leidžiama. Pamažu pradėjau austi vis greičiau, ir per tas atostogas įveikiau du rankšluosčius ir lovatiesę. Pusantrų metų tik su dviem pakojais audžiau paprastus dvinyčius drobinius audeklus. O būdamas trylikos išmokau austi ir keturnyčius, penkianyčius. O dėl aštuonnyčių teko atlikti detektyvinį tyrimą, nes kaime niekas nebeatsiminė, kaip tai daroma. Iš pradžių ieškojau atsakymo knygoje, bet netrukus radau giminaitę Lydos rajone, kuri ne tik viską išmanė, bet ir išmokė apmesti metmenis. Iki tol aš tik iš pasakojimų visą procesą rekonstruodavau, nes niekas man nerodė, močiutė nė karto nepadėjo. Daugiausiai sužinojau iš jos kaimynių – XX a. 3-ajame dešimtmetyje gimusių bobulių.

Jos ateidavo pas jus pasidvytyti iš audžiančio vaiko, ar Tu eidavai pas jas?

Aš eidavau, nes jos jau buvo silpnutės, sunkiai vaikščiojo. Mes gyvenome vienkiemyje, kiek atokiau nuo kaimo. Jos pasakodavo ir ginčydavosi tarpusavyje, net konkuruodavo: „Nemeluok, tu gi neaudei, tik tavo mama audė...“ „O tu irgi neaudei, todėl nemokyk!“.

O ką draugai galvojo apie Tavo hobį?

Niekam savo laisvalaikio nepiršau ir galvos nekvaršinau. Kam įdomu, tas paklausdavo.

Tai daugiausiai apie audimą sužinojai iš tiesioginių šaltinių – iš žmonių.

Tai įnešė ir painiavos. Enciklopedijose ir audimo technologijos aprašyme, kurį turėjo mano darbų mokytojas, buvo vienokia informacija, o bobulės man pasakojo kitaip. Pavyzdžiui, enciklopedijoje rašoma, kaip užtaisyti stakles su 10 nyčių, o kaime prie Naugarduko mokė, kaip užtaisyti 20 nyčių, nes taip greičiau vyksta audimas, Lietuvoje, arčiau Kauno (tad ir Vakarų Europos), taip pat veria daugiau nyčių. Tuo tarpu Dzūkijoje, Dieveniškėse, kur mano tėvo giminė, audė dvinytėmis staklėmis. Visa tai bandžiau perprasti pats vienas.

Kaip įdomu, kad Tavo kaime buvo naudojamos senovinis verpstukas ir modernesnės nei kitur audimo staklės...

Technologiniai skirtumai pastebimi vos 15 km vienas nuo kito nutolusiuose kaimuose. Močiutės kaimas yra prie Liubčios, o šios vietos kadaise priklausė didikui, turėjusiam audimo manufaktūras Kareličiuose – miestelyje, garsėjusiame savo gobelenais, kurie puošė ir Radvilų rūmus Nesvyžiuje.

Bandydamas įvairias technologijas įsitikinau, kad dvinytėmis staklėmis išaudžiu drobę per 4 valandas, o su 20 nyčių – per pusvalandį. Bet jei audi rinktines lovatieses (rinktinius *divonus*, ru. *переберанки*), kur reikia raštus rinkti – tada audi dvinytėmis. Rinktinė technika (*переборы*) yra archaiškesnė.

O Tave labiau traukia senosios technologijos ar nesvarbu, kaip austi?

Turbūt viskas patinka. Tačiau aš troškau išsaugoti audimo būdus, apie kuriuos mažai rašoma enciklopedijose. Mūsų regiono etnine kultūra apskritai mažai kas domėjosi, mažai tyrinėjo. Etnografai atvažiuoja ir išsižioja, išgirdę, kad kai kuriuose Novogrudčinos (Naugarduko krašto – L. L.) kaimuose su dvidešimčia nyčių austa... Visame Lydos krašte, visi lietuviai iš miškais apsupėtų Pelesos krašto kaimų audė dvinyčius audeklus. Kuo atokesnis kaimas, tuo senesnės staklės... Liubčioje stakles vadino *varštat*, nuo vokiško *warstat*, o metmenis vadino *krosnomis*. Tuo tarpu Lydos ir Varanavo rajonuose tiek lietuviai, tiek lenkai *krosnomis* vadino stakles. Taigi, etnografams čia tikrai yra ką veikti.

Atrodo, kad esi išsiruošęs į nesibaigiančią savo gyvenimo ekspediciją?

O taip! Menu, kaip kažkada tyrinėjau močiutės rankšluosčius, ir pastebėjau, kad pora jų yra kitokie – skiriasi tiek raštas, tiek technika. Klausiu, iš kur jie. Sako, kad marčios motina padovanojusi, kai sūnus tuokėsi. Neištvėriau, nuvažiavau pas tą svočią. Tai 1922 m. gimusi moteris, kuri dar audė ir turėjo senutėles, tiesiog priešvanines stakles. Labai apsidžiaugė, kad aš domiuosi, ir atskleidė man visokių technologinių paslapčių.

Tai kaimo bobulės buvo Tavo recenzentės. Ir kritikavo, ir patarė?

Taip.

Kiek tų aplankytų bobulių Tavo sąrašė?

Mano kaime, Novogrudčinoje, jų buvo apie 12. Dar gretimame kaime buvo bobulė Jadvyda iš tėvo giminės. Ji viską audė kitaip nei likusios ir buvo tikra audimo fanatikė. Daug išmokė minėtoji močiutės svočia. Dar iš tėvo giminės buvo *baba Helia*, *baba Hancia* ir tėvo pamotė. Jos labai nuoširdžiai domėjosi mano veikla. Būta daug atsitiktinių susitikimų. Kartą vykome Lenkijon, į kaimą Ščiučino rajone, kur gyveno draugo bobutė. Netikėtai ji man padėjo išsiaiškinti seniai

Audimo pamokos. 2019 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

ramybės nedavusį klausimą apie „akląsias nytis“. Nytys be akučių (rus. *нити без глазок*) itin archajiškos, jose tik kilpos supintos. Dar nežinojau, kaip padaryti vadinamąją „daugkartinę atmintį“, kuri įgalina greičiau atkurti raštus. Tai pradėtas austi audinys – pirmosios 10–15 eilių, kuriose jau renkamas raštas. Tada nytys per vidurį perklojamos storu, tvirtu siūlu („dratu“) ir paliekami nyčių siūlai, kuriuos, užtaisant stakles kitam audiniui, tereikia surišti su naujais audinio siūlais. Pabaigus austi raštą, „atmintis“ vėl nukerpama paliekant ilgus siūlus. Vieną būdą, kaip išsaugoti raštą, atradau Serafinų kaime (Lydos raj.), iš kur kilusi brolio žmona, kitą – Pagorodno kaime. Vienur tą „atmintį“ vadina *матызы* (lie. virvelė), kitur – *калоши, драмы* (lie. lininis siūlas)...

Austi netipinius aštuonnyčius *divonus* su 6 pedalais išmokau pas draugo senelę *pani* Marysiją iš Augustavo, netoli Suvalkijos. Tokie *divonai* paplitę būtent Lietuvos pasienyje. Paprastai nyčių ir pedaly skaičius sutampa. Aš trejus metus bandžiau tai perprasti, ir niekaip nepavyko, o ta Marysia surado sąsiuvinį su planu, ir viską paaiškino. Vėliau dar ir Lietuvoje kažkur mačiau taip audžiant.

Ir pats jau tapai mokytoju ir meistru?

Kartą tokiomis siauromis staklėmis išaudžiau visą plačią lovatiesę! Bobulėms tai buvo nematyta negirdėta. Sakė: „Oi gražu – pas mus taip neaudė!“ Taip pademonstravau savo mokytojoms *know how*. Dabar Lydos amatų centre turiu porą

mokinių. O viena buvusi mokinė gyvena Lietuvoje, Senuosiuose Trakuose.

Ar pradėjęs domėtis audimu pastebėjai, kad šitas Baltarusijos pakraštys nuo likusios šalies skiriasi ne vien audiniais?

Pastebėjau, kad mūsų audimo tradicijos artimos lietuviškoms, ne baltarusiškoms. Mūsų rankšluostėliai pilki, balti, mažai raštų – nerasi ryškių raudonų, kaip kitur Baltarusijoje. Audiniai čia santūrūs, kaip lietuviai. Manau, kad šituose kraštuose mes esame gerokai maišyti – ir baltai, ir slavai. Juk negali siena atskirti kultūrų ir tautų. Be to, visa Baltarusija stačiatikiška, vienintelė Gardino sritis – katalikiška. Stačiatikiai juk seniau tapo krikščionimis, o visi čionykščiai krikščionybę priėmė vėlai – kai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė krikštijosi. Gal ir dėl to mūsų tradicijos kitokios. Nežinau. Faktas, kad dauguma kaimų pavadinimų mūsų kraštuose baltiški, ne slaviški.

Kada supratai, kad tie pavadinimai baltiški? Nes Tavo kolegos iš Lydos amatų centro apie tai iš mūsų išgirdo pirmą kartą ir labai nustebė...

Man seniai kėlė įtarimą tie keisti pavadinimai, o kai pradėjau dažniau nuvažiuoti į Lietuvą, kur turiu daug draugų, ėmiau perprasti lietuvių kalbos skambėjimą ir atpažinti panašius vietovardžius abipus sienos. Visuomet gerbiau lietuvius už tai, kad jie išsaugojo savo kalbą.

O kokios tautybės pats esi? Gal turi ir lietuviškų šakny, nes minėjai, kad tėvo giminė netoli Dieveniškų?

Visi šitame pasienyje yra lenkai. Mums dažnai primeta, kad jokie mes ne lenkai, kad tik sulenkinti... Aš manau, kad yra kultūra... Lenkų kalba meldėmės, kalbėjome daugelį metų, ir ši kultūra yra mūsų protėvių palikimas, jo atsisakyti negalime. Šeimoje kalbėjome rusiškai, su močiute – baltarusiškai, vietos dialektu. Vėliau išmokau kalbėti lenkiškai, nes laikau save lenku. O Dieveniškės buvo mūsų parapija, ten tėvas krikštytas. Jis gimė Lintupio kaime – nežinau, ką tas pavadinimas reiškia. Aplink daugiausiai lenkai katalikai gyveno, vienas kitas kalbėjo lietuviškai. O rusų, stačiatikių, juo labiau cerkvių, Varanavo rajone nerasi. Žmonės liko ištikimi savo kultūrai.

Bet giminės iš mamos pusės buvo stačiatikiai, kaip Tavoji močiutė nuo Naugarduko krašto. Tad turėjai galimybę pažinti kultūrų įvairovę. Be to, kad domėjaisi audimo technologijomis, numanau, esi išgirdęs ir kitokių įdomių pasakojimų, susijusių su audimu?

Naugarduko ir Lydos rajonuose yra tiek stačiatikių, tiek katalikų kaimų. Jų rankšluosčių raštai ypač skiriasi. Stačiatikių rankšluosčiai puošnesni, paprastai jie būna siuvinėti, jais uždengdavo ikonas, kad nebūtų nuogos. Močiutė pasakojo, kad stačiatikiai, ištikus bėdai – marui, badui, karui, – turėjo per naktį išausti lininę drobę, kad nelaimė aplenktų kaimą. Novogrudčinoje darydavo taip: per vieną naktį moterims reikėjo išausti rankšluostėlius, o vyrai turėjo išdrožti tris kryžius, kuriuos pastatydavo abiejuose kaimo galuose ir per vidurį, ir tais rankšluostėliais juos apjuosdavo. Paskutinį kartą taip darė, kad baigtųsi II pasaulinis karas.

Bendravai su žmonėmis, kurie dalyvavo tokioj apeigoj?

Ir močiutė, ir jos kaimynės dalyvavo, todėl galėjo man papasakoti. Nežinau, koks tai buvo metų laikas... Gal žiema. Jos susirinko vienoje troboje, atsinešė lino. Kai nusileido saulė, pradėjo tą liną džiovinti, kažkas jau mynė, kitos verpė, suverptus siūlus vėrė į stakles. Nesustodamos ruošė linus, verpė siūlus, audė. Viskas vyko vienuose namuose. O vyrai tuo metu važiavo į mišką, kirto tris medžius, parsivežę juos į kaimą drožė tris kryžius. Tada pasklido gandas, kad karas baigsis per Šv. Jurgį (*на Юрия*), o pagal stačiatikių kalendorių Jurginės yra gegužės 6 d. Karas baigėsi gegužės 9 d.! Ne vien mūsų kaimas taip darė, bet ir visi aplinkiniai. Suskaičiavau 7 kaimus, kuriuose tai vyko.

Viskas turėjo būti išausta būtent iš tų naktį apdirbto lino? Nieko iš anksto negalėjai susiruošti? Ir būtinai reikėjo dirbti naktį?

Taip, iš to paties lino turėjo būti suverpti visi siūlai ir išaustas metras drobės. Pradėti darbus reikėjo saulei nusileidus, o pabaigti – iki aušros. Nuo saulės laidos iki aušros reikėjo išausti metrą drobės, ją sukarpyti į tris rankšluostėlius, ir pakabinti juos ant kryžių. Tai buvo paprasti, pilki rankšluostėliai.

Ar tavo kaime išliko tie kryžiai?

Atėjo sovietų valdžia ir viską išdaužė. Tiesa, cerkvės žmonės neatidavė, ją pavyko apsaugoti. O šiaip sprogdindavo cerkves, bažnyčias, koplyčias... Žmonės stengėsi saugoti šventoves, po traktorais guldavosi, kunigus slėpė, budėdavo naktimis, procesinius altorėlius, skulptūras išsinešiojo po namus. Žmonių tikėjimas šituose kraštuose visada buvo stipresnis, be to, ir bolševikai čia vėliau atėjo...

Ačiū už pasakojimus.

THE WORLD BEYOND THE WALL. TRIPS AND MEETINGS IN THE LAND OF GRODNO

Lina LEPARSKIENĖ

As we travel from Vilnius to Grodno, we now cross the border between Eastern and Western Europe (the EU's external border). However, the heritage of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth in the provinces of Grodno, Belarus, reminds us that the present border between Lithuania and Belarus appeared only quite recently. In cultural and historical memory, the lands of Vilnius and Grodno still come together into a single world. Place names, landscapes, villages and towns, shrines, decorations of wooden houses and fabric patterns prove that the peoples and nations living on both sides of the border are linked by common cultural roots. In order to discover all of this, it is necessary to go on a journey. This time there is a story about the world of poet Adomas Mickevičius and his muse Marilė Vereščiak Putkamerova, which is nearly forgotten by Lithuanians yet exists just outside the border (in Benekainys and Baltinėnai). And in a conversation with self-learned weaver, the gynecologist Jevgenij, we talk about the closeness of Lida region's weaving traditions to Dzūkija and how traditional crafts can become a hobby of a modern man.

Ekspedicija buvo 2014–2020 m. Europos kaimynystės priemonės Latvijos, Lietuvos ir Baltarusijos bendradarbiavimo per sieną programos finansuojamo projekto „Kaimas–kultūros šaltinis“ (Nr. ENI-LLB-1-098) dalis. Jos tikslas – kultūros plėtra pasienio regionuose. Vykdamas projektą bus sukurtos tradicinių amatų dirbtuvės, vyks bendri kultūros renginiai, bus skatinama keliauti po kaimo vietas. ES projektui skiria 270 789 eurų finansavimą. Ekspedicijoje taip pat dalyvavo architektė Rasa Bertašiūtė, etnologas Vytautas Tumėnas, Lydos pilies muziejaus meno istorikė Tatjana Nikiforova.

NAUJAS LEIDINYS „VINCO SVIRSKIO MEDINIAI STEBUKLAI“

Margarita JANUŠONIENĖ

■ 2019 m. Lietuvos dailės muziejus išleido solidžią, menotyrininkės Margaritos Matulytės sudarytą studiją apie žinomiausio Lietuvos kryždirbio ir dievdirbio, išskirtinio talento savamokslio skulptoriaus Vinco Svirskio (1835–1916) gyvenimą ir kūrybą¹. Tai svarbus ir lauktas leidinys, nes po pirmosios šiam kūrėjui skirtos monografijos, parašytos dailėtyrininkės Irenos Kostkevičiūtės ir išleistos 1966 m., praėjo daugiau nei pusšimtis metų, o panašios apimties studijų apie V. Svirskį daugiau neparašyta, nors per tą laiką atsirado naujos faktografinės medžiagos apie kūrėjo biografiją, sukurtus darbus ir jų likimus².

V. Svirskis gimė 1835 m. sausio 28 d. Gli-tėnų kaime (Krekenavos vls., Panevėžio aps.), gausioje neturtingų valstiečių šeimoje. Lankė papirijinę Krekenavos mokyklą, drožinėti pradėjo vaikystėje, piemenaudamas. Mokėjo lenkų, rusų kalbas, skaitė knygas apie šventųjų gyvenimą. Buvo pamaldus. Truskavos ir Anciškio bažnyčių vargonininkams padėjo giedoti lotyniškas giesmes. Spaudos draudimo metais palaikė ryšius su knygnešiais. Apie V. Svirskio gyvenimą žinoma nedaug, jis apipintas legendomis. Šeimos nesukūrė. Savamokslis vienišius keliaudavo iš kaimo į kaimą, kūrė ir gyveno iš savo amato – kryždirbystės. Mirė 1916 m. kovo 7 d. Burveliuose (Panevėžio r.), sulaukęs 81 metų, palaidotas Surviliškio (Kėdainių r.) kapinėse.

Gausiame V. Svirskio kūrybiniame palikime dominuoja ažuoliniai kryžiai ir kopyltstulpiai, bet meistras yra sukūręs ir mažesnių pakabinamų kryžių bei pavienių kamerinių skulptūrų bažnyčioms³. Jo darbai pasklido Vidurio

Kryžius su Nukryžiuotojo ir šv. Jono Nepomuko skulptūromis, Jėzaus monograma ir angelų galvučių bareljefu. Fragmentas. Statytas 1901 m. Fotografuota 2019 m. Burvelių k., Panevėžio r. sav. Tomo Kapočiaus nuotrauka. Saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (LNDM)

1 *Vinco Svirskio mediniai stebuklai*. Sudarytoja Margarita Matulytė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.

2 Išsamų, informatyvų straipsnį apie V. Svirskio gyvenimą, kūrybą ir naujai jam priskirtus kūrinius publikavo Marija Kuodienė, parodos „Mediniai stebuklai“, 2018 m. veikusios LDM Radvilų rūmų muziejuje, kuratorė. Plačiau žr.: Marija Kuodienė. Vinco Svirskio mirties šimtmetį pasitinkant – nauji jo kūrybos atradimai. Iš: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. Vilnius, 2017, t. 19, p. 83–96.

3 Leidinyje publikuojamame Skaidrės Urbonienės tekste „Kryždirbio kūrybos saugojimas“ pateikiami duomenys: „Tyrinėtojai nurodo skirtingus V. Svirskio sukurtų paminklų skaičius. Kazys Šimonis teigė, kad šis meistras buvo padirbdinęs arti 300 kryžių. Balys Buračas – per 200 kryžių, Irena Kostkevičiūtė – apie 250 kryžių.

Lietuvoje – Kėdainių ir Panevėžio apylinkėse, abipus Nevėžio esančiuose kaimuose. V. Svirskio kūriniai – išskirtinio, su niekuo nesupainiojamo braižo: išdrožti iš vientiso ažuolo masyvo, išlakūs,

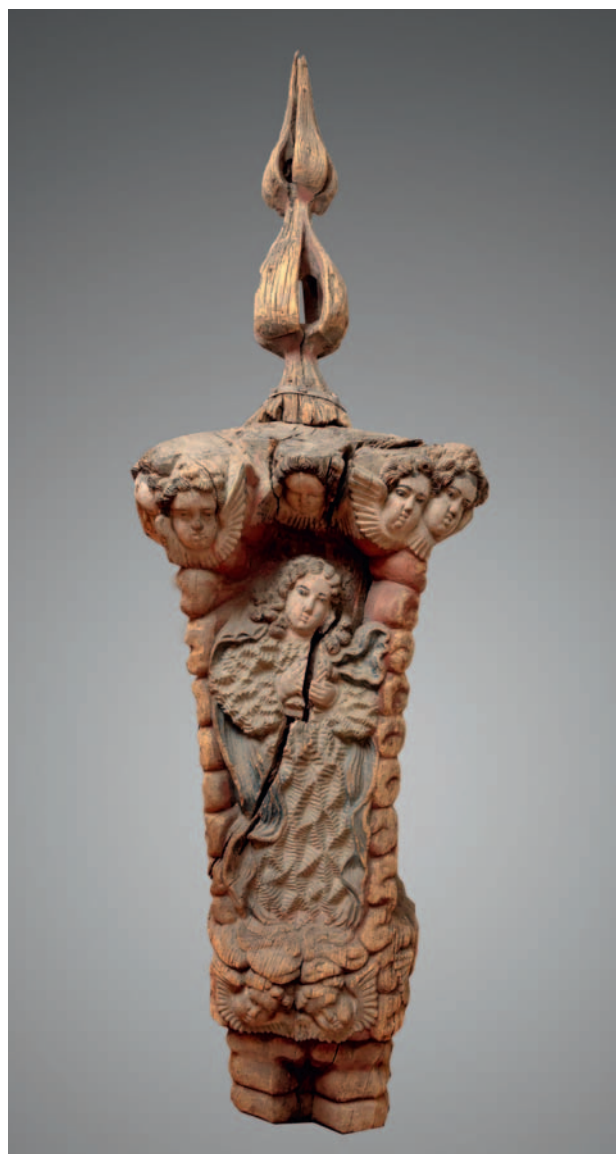
■ Kūrė jis ir mažesnius objektus – pastatomus kryželius ir pakabinamus kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra, skulptūras bažnyčioms. Kiek sukūrė tokių dirbinių – nežinia.“ Leidinyje skelbiamoje V. Svirskio kūrinių rodyklėje iš viso užfiksuoti 198 kūriniai (kryžiai ir kopyltstulpiai, pavienės skulptūros, pakabinami kryžiai su Nukryžiuotojo skulptūra ir kt.), iš jų 162 – sakralinės mažosios architektūros paminklai (kryžiai, stogastulpiai, kopyltstulpiai). Iš: *Vinco Svirskio...*, p. 233, 234.

monumentalūs, gausiai puošti išraiškingų formų šventųjų bareljefais ir horeljefais. Kūrėjo būta jautraus aplinkai – jo pastatyti kryžiai ir koplytstulpiai natūraliai derėjo su kraštovaizdžiu, buvo tarsi suaugę su juo. Kaskart matant V. Svirskio kūrinius, stebina išradingumas ir savotiškas vizionieriškumas: jo kūriniai ir didingi, ir giliai intymūs, labai jausmingi ir kartu – spinduliuojantys ramią vidinę jėgą. Ir kiekvienas kūrinys vis kitoks – išjaustas, savitas, unikalus.

Margaritos Matulytės sudarytame leidinyje „Vincio Svirskio mediniai stebuklai“ įvairiapusiškai pristatomas visas V. Svirskio kūrybinis palikimas. Leidinys išties aktualus, nes, nepaisant to, kad šio kūrėjo darbų meninė vertė visuotinai pripažįstama ir nekvestionuojama, ligi šiol vis dar stokojome ir gilesnės jo kūrybos analizės įžvalgų, ir mokslinės prieigos, tvarkant gausią ir įvairiapypę išlikusią ikonografinę medžiagą. Susiklostė situacija, kai visuotinai pripažįstama V. Svirskį buvus kūrėju nuo Dievo, tačiau deramai nepasirūpinta nei jo kūrybos, kaip visumos, permąstymu ir įkontekstinimu, nei išlikusių kūrinių išsaugojimu. Leidinys „Vincio Svirskio mediniai stebuklai“ užpildė didžiąją dalį šių spragų.

Knygos struktūra paprasta – ją sudaro keleto autorių tekstai ir moksliniai priedai: V. Svirskio kūrinių sąvadas, topografija ir rodyklė. V. Svirskio asmenybė ir kūrinija kiekvieno teksto autoriaus apžvelgta ir išgyventa vis kitu pūviu. Pratarinėje Romualdas Budrys, ilgametis Lietuvos dailės muziejaus vadovas, rašė: „Su Vincu Svirskiu esame iš vieno krašto.“ *Esame*. Šis pirmas sakinytis yra pamatinis visai knygai, nes juo įtvirtinama teigti – tokie žmonės kaip Svirskis nemiršta. Jis esa. Kaip ir unikalus jo medinės kūrinijos paveldas.

Ypač puiki Viktorijos Daujotytės poetinė refleksija V. Svirskio asmenybės ir kūrybinio palikimo tema. Nepralenkiama gilių įžvalgų ir talpių metaforų meistrė jautriai perteikė V. Svirskio – mažo, paprasto kaimo žmogaus – būties dramą ir jame slypėjusį galingą kūrybiškumo pradą. Įtikinamai parodė V. Svirskį buvus tobulu įrankiu Kūrėjo rankose. Jos tekstas – apie Medį, mišką, jo įvaizdžius ir reikšmę Antano Baranausko, Vincio Mykolaičio-Putino, Kazio Borutos, Česlovo Milošo, kitų lietuvių autorių kūriniuose. Ir apie dievdirbį, drožėją, paprastu kalteliu, obliumi ir pjūkliuku kūrusį medinius stebuklus. Mačiusį medyje ne medieną, o šventųjų pavidalus. Tai tekstas apie „išskirtinį žmogaus ir medžio susitikimą“⁴. Per išraiškingą ir labai tikslią lietuvių literatūros apžvalgą, užgriebdama jos sąsajas su

Koplytstulpis su Apvaizdos akies ir angelų galvučių bareljefu, Nukryžiuotojo, šv. Jono Krikštytojo ir Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos skulptūrinėmis kompozicijomis. Fragmentas. Statytas 1897–1898 m. Fotografuota 2019 m. Okainių k., Kėdainių r. sav. Tomo Kapočiaus nuotrauka. Saugoma LNDM

kitomis meno rūšimis, parodydama, kad kultūros formų versmė kyla iš bendro giluminio šaltinio, V. Daujotytė vaizdžiai atskleidė, kodėl V. Svirskio kūriniai pagrįstai ir pelnytai vadinami stebuklais. Nes tai „meistrystė, kuri atrodo per aukšta liaudies menininkui. Bet ne per aukšta liaudies meno fenomenui, giliai suleidusiam šaknis į lietuvių sielas, į profesionalųjį meną.“⁵

Kitoks M. Matulytės tekstas „Kelio Rodytojos palaimintas“. Jame atkreipiamas dėmesys į Švenčiausiosios Mergelės Marijos atvaizdo dažnumą V. Svirskio kūryboje. Dailėtyrininkė nukelia mus į XIX a., į Krekenavos bažnyčią, kurioje

4 Vincio Svirskio..., p. 20.

5 Ten pat, p. 34.

Kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra, šv. Jurgio ir šv. Florijono skulptūrinėmis kompozicijomis kaimo laukuose. Statytas 1901 m. Fotografuota XX a. 3–4 deš. Pakarklių k., Krakių vls., Kėdainių apskr. (dabar – Krakių sen., Kėdainių r. sav.). Stiklo negatyvas iš B. Buračo negatyvų kolekcijos. Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje (VDKM)

V. Svirskis neabejotinai matė stebuklingąjį Dievo Motinos paveikslą, prie kurio buvo ir pakrikštytas. M. Matulytė taikliai pastebėjo, kad susi gyvenimas su sakraliniais simboliais ir ritualais tuomet buvo natūralus ir prigimtinis – taip elgėsi seneliai, tėvai, broliai, seserys, kaimynai, kitaip tariant, tai buvo pasaulio tvarkos algoritmas, teikiantis gyvenimui ritmą ir prasmę. Ramiu, lakonišku pasakojimu autorė atskleidžia V. Svirskio gimtojo Kėdainių krašto ir konkrečiai Krekenavos parapijos istoriją, kunigo Antano Mackevičiaus įtaką, 1863 m. sukilimo padarinius ir kaip tai įtakojo V. Svirskio, kaip kūrėjo, brendimą ir augimą. Giliausia įžvalga laikyčiau šią M. Matulytės teksto pastraipą:

<...> O jei tau tenka piemens dalia, kaip kad Vincui, svajonės toli nenuskraidina. Šalia buvo Kėdainiai, kiek toliau, bet pasiekiamas Kaunas, ne taip toli ir Vilnius. Juose ir kituose Lietuvos,

Europos miestuose kryždirbys galėjo išaugti į menininką be priedo „liaudies“. V. Svirskis liko jam artimoje terpėje, horizontaliai apibrėžiant, nedideliame žemės lopinėlyje, bet jo kūrybinių vertikalės veria neaprėpiamą pasaulį, tiesiogine ir perkeltine prasmėmis kyla į dangų <...>.⁶

Į leidinį įtrauktas ir pirmąkart 1923 m. publikuotas Kazio Šimonio tekstas „Vincas Svirskis ir jo kryžiai“. Jame autorius pateikė trumpą V. Svirskio biografiją, pažymėdamas svarbiausias aplinkybes, turėjusias akivaizdžią įtaką kūrėjo likimui. Pirmoji – nuo mažens augo atskirtas nuo šeimos, piemenaudamas pas svetimus. Po 1863 m. sukilimo neteko brolių, šeima visai pakriko – vienatvė ir vienišumas tapo slegiančia neišvengiamybe. Gyvenimą iš esmės perkeitė susitikimas su dailininku Mykolu Elvyru Andrioliu, 1891–1892 m. dirbusiu Kauno arkikatedroje bazilikoje. K. Šionis rašo:

Nuo to laiko Svirskio gyvenime ir pačioje jo kūryboje įvyksta didi atmaina. Jis pajunta save tikru dailininku ir didžiuojasi „mokinęsis“ dailės pas Andriolį. Grįžęs savo gimtinėn, jis visą likusį savo amžių praleidžia veik niekur nekeldamas, kurdamas visai naujo savaimingo tipo skaptuotus kryžius.⁷

Neprarado aktualumo ir kitas K. Šimonio teiginys: „Jei manoma, kad liaudies meno kūryba yra daugumoj kolektyvinė, tai gal tik žvelgiant paviršutiniškai, ypač iš raštuotų audinių bei dainų ir melodijų. Bet iš tikrųjų taip nėra.“⁸

V. Svirskio kūryba – akivaizdus ir puikus to pavyzdys.

Skaidrė Urbonienė tekste „Kryždirbio kūrybos saugojimas“ nuosekliai apžvelgė V. Svirskio kūrybinių įpaveldinimo kelią nuo XX a. pradžios iki mūsų dienų. Greta iš įvairių šaltinių surinktų duomenų apie V. Svirskio kūrybinių skaičių analizę, identifikuojamos ir pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria jo kūrybos tyrėjai. Suskaičiuoti stambiuosius paminklus yra kiek lengviau, bet su smulkesniais kūriniais – įvairiomis šventųjų skulptūrėlėmis ir jų priklausomybe vienam ar kitam kopyltstulpiui ar stogastulpiui – visuomet detektyvinės istorijos. Kai kurių jų pabaigos būna sėkmingos – tuomet pavyksta nustatyti pirminę paminklų komplektaciją ir kūrėjo valią. Sudarydamos V. Svirskio kūrybinių sąvadą, M. Matulytė ir S. Urbonienė patikslino ne vieną anksčiau žinotą ir teisingu laikytą faktą ar aplinkybę. Kita tekste įvardijama problema – nepakankama V. Svirskio

6 Ten pat, p. 37.

7 Ten pat, p. 221.

8 Ten pat, p. 219.

kūrinių apsauga tiek sovietmečiu, tiek mūsų dienomis. Kūrinių įrašymas į Kultūros vertybių registrą jiems suteikia tik teisinę, bet ne realią, fizinę apsaugą. Daugelis supranta, kad autentiškoje aplinkoje išsaugotas kūrinys yra idealus variantas, tačiau jei jų negalima apsaugoti nuo vandalizmo ir išgrobstymo, tenka priimti sprendimą, kas geriau – išsaugoti, restauruoti ir muziejuose eksponuojami V. Svirskio kūriniai ar palikti esamose vietose, kur jie neišvengiamai nyksta dėl atmosferos poveikio ar gali būti ir pavogti (labai liūdna, bet kultūros paveldo objektų vagystės tebėra šių dienų gėda).

Ypač vertinga knygos dalis yra M. Matulytės ir S. Urbonienės sudarytas V. Svirskio kūrinių sąvadas, kurį papildė meistro darbų topografija ir iki šių dienų išsaugoto paveldo sąrašas. Kūrinių metrikose pateikiama sakralinio objekto ikonografija, sukūrimo data ir kilmės vieta, matmenys, unikalūs kultūros vertybės kodas arba saugotojo numeris. Faktografinę medžiagą svariai papildė Adomo Varno ir Balio Buračo tarpukariu darytos V. Svirskio kūrinių fotografijos, kuriose jie užfiksuoti autentiškoje aplinkoje: sodybose, kapinėse, prie viešelių.

Leidinio sudarytojai M. Matulytei pavyko išsamiai atskleisti V. Svirskio asmenybę ir kūrybinį palikimą, laisvos formos tekstus derinant su moksliskai tiksliais priedais. Kūrėjo asmenybė nušviesta per emocionalias refleksijas ir autentiškus žmonių prisiminimus, o natūroje ir fotografijose išlikęs paveldas ištyrinėtas moksliniais metodais: nuveiktas kruopštus, didelės apimties darbas, analizuoti gausūs šaltiniai, atlikta jų lyginamoji analizė ir susistemėjimas, pateikta vertinga, išliekamąją vertę turinti faktinė bei ikonografinė medžiaga, įgalinanti suvokti V. Svirskio kūrybos fenomeną, pamatyti visuminį jos vaizdą.

Vaizdinės medžiagos gausa ir tinkamas pateikimas net žmonėms, savomis akimis nemačiusiems nė vieno V. Svirskio kūrinio, suteikia galimybę įvertinti kūrinių originalumą, jų formų architektoniškumą, plastikos išraiškumą. V. Svirskio kūrinių monumentalumas, vidinė viena kitą auginančių formų pulsacija juntama net ir nedidukėse fotografijose.

Moksliniu požiūriu vertinga ir lengvai skaitoma studija papildė ankstesnes žinias apie V. Svirskio asmenybę bei jo kūrybinį palikimą ir gali būti įdomi gana plačiai auditorijai: nuo kryždirbystės paveldo tyrėjų iki kultūrinį turizmą praktikuojančių entuziastų. Pastaruoju metu, remdamiesi europietiška patirtimi, kuriame kultūros kelius. Šis leidinys galėtų tapti patikimu moksliniu šaltiniu, įgalinančiu sukurti ir V. Svirskio medinių stebuklų kelią.

Kaimo jaunimo statytas kryžius su Jėzaus monograma, Nukryžiuotojo skulptūra, Paskutinės vakarienės ir šv. Izidoriaus skulptūrinėmis kompozicijomis. Statytas 1891 m. Fotografuota XX a. 3–4 deš. Bakainių k., Surviliškio vls., Kėdainių apskr. (dabar – Surviliškio sen., Kėdainių r. sav.). Stiklo negatyvas iš B. Buračo negatyvų kolekcijos. Saugoma VDKM

THE NEW BOOK, "THE WOODEN MIRACLES OF VINCAS SVIRSKIS"

In 2019, the Lithuanian Art Museum published an album of works by Vincas Svirskis (1835–1916), the most famous Lithuanian self-taught sculptor, cross-maker and dievdarbys, with introductory articles discussing his life and creation and detailed factual annexes (compiler of the book – Margarita Matulytė). The creative legacy of V. Svirskis includes crosses, shrines, chamber sculptures for churches (index lists 198 works). In the interwar photographs of Adomas Varnas and Balys Buračas, V. Svirskis' works are recorded in their authentic environment: homesteads, cemeteries, near highways, in current photographs – works kept in the collections of Lithuanian museums and private persons. The book's scientific annexes contain a collection of identified works by V. Svirskis, a topography of his works and a list of preserved works. Careful, large-scale work has been done, numerous sources have been analysed and systematised, and valuable factual and iconographic material of lasting value has been published.

LIETUVOS
NACIONALINIS
KULTŪROS
CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2020 Nr. 3 (192)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKcinė KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Lietuviai svetur

Rasos šventės išvakarėse. Pokalbis su lietuvėmis,
gyvenančiomis Belgijoje, Indre BUTAUTYTE ir
Agne NASTOPKAITE | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Apibrėžimas.
Nuo kosmologinio vaizdinio prie maginės praktikos
ir episteminės metaforos | 9

Gintarė BERNOTIENĖ. Kraštovaizdžių pastovumas
ir genocido įspaudai | 22

Miglė LEBEDNYKAITĖ. Lietuvių etnografijos
rinkinys Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų
muziejuje Marselyje (MuCEM), Prancūzijoje, II d. | 32

Pažintys

Vargo pelės ainiai pro Kivylių dvaro trobos langus. Pokalbis su
kraštotyriminku Juozu VYŠNIAUSKU | 45

Skaitymai

Jonas KABAT-DZINAS. Nėra kur pabėgti | 58

Atmintis

Eglė GUDONYTĖ. Būdas išlikti. II d. | 66

Egidijus GAIDAUSKAS. Atsigręžimai iš vienkiamio.
Mažosios Batakių istorijos. VI d. | 76

Iš Gudijos

Lina LEPARSKIENĖ. Savas pasaulis už sienos.
Išvykos ir susitikimai Gardino žemėje | 82

Knygos

Margarita JANUŠONIENĖ. Naujas leidinys
„Vincio Svirskio mediniai stebuklai | 92

Viršelyje: Vincio Svirskio kryžiaus su Jėzaus monograma, Nukryžiuotojo
skulptūra, Paskutinės vakarienės ir šv. Izidoriaus skulptūrinėmis kompozicijomis
fragmentas. Statytas 1891 m. Bakainių k., Surviliškio vls., Kėdainių apskr.
(dabar – Surviliškio sen., Kėdainių r. sav.) Saugomas Lietuvos nacionaliniame
dailės muziejuje. Antano Lukšeno nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2020

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2020 06 19

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 800 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius